

T. C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

ŞEYH MUHAMMED NEBHÂN'IN HAYATI VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS

Abdulhalim ABBAS

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fehmi Soğukoğlu

GAZİANTEP
AĞUSTOS 2022

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

**ŞEYH MUHAMMED NEBHÂN'IN HAYATI
VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

ABDULHALİM ABBAS

Tez Savunma Tarihi: 24.08.2022

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Mehmetsoğukömeroğulları
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Recep ARSLAN
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Fehmi SOĞUKOĞLU
Tez Danışmanı

Bu tez tarafımca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası:

Prof. Dr. Ömer YILMAZ (Jüri Başkanı)

Doç. Dr. Mustafa KESKİN

Doç. Dr. Fehmi SOĞUKOĞLU

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:.....

Adı SOYADI: Abdulhalim ABBAS

Öğrenci Numarası: 190518111015

Tezin Savunma Tarihi: 24.08.2022

ÖZET

ŞEYH MUHAMMED NEBHÂN'IN HAYATI VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

ABDULHALİM, ABBAS

Yüksek Lisans Tezi,

Temel İslâm Bilimleri ABD

Tasavvuf Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fehmi Soğukoğlu

Ağustos 2022, 128 Sayfa

Bu tezde, yirminci yüzyılda yaşayan Şam bölgesinin tanınmış mutasavvıflarından Şeyh Muhammed Nebhân'ın (ö. 1394/1974) hayatı, fikirleri ve tasavvufî görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Şeyh Nebhân'ın doğumu, yetişmesi, ilim yolculuğu, seyr-ü sülûku, davet ve irşad çabaları, hayata geçirdiği projeleri, şeyhleri, müridleri, kerametleri ve ahlakı gibi yaşamının çeşitli aşamaları araştırmaya tabi tutulmuştur. Öte yandan bu çalışma ile Şeyh Nebhân'ın, tasavvufun ana konu ve kavramlarına ilişkin görüş ve düşüncelerini ortaya çıkarma hedeflenmiştir. Muhammed Nebhân'ın dinin zâhirî ahkâmına karşı son derece saygı duyan sûfî bir âlim olduğu görülmüştür. Kendisine ait müstakil bir eseri olmasa da tasavvufî görüşleri dağınık bir biçimde farklı kaynaklarda yer almaktadır. Tezimizde bu görüşler sistematik bir biçimde derlenmiş ve onun tasavvufî meseleler hakkındaki söylemleri değerlendirilmiştir. Tarîkatsız bir tasavvuf düşüncesine sahip olan Muhammed Nebhân tarîkatlarda ortaya çıkan bazı olumsuzluklara karşı eleştiride bulunsa da toptan bir reddiye içerisine girmemiştir.

Anahtar Sözcükler: Tasavvuf, Muhammed Nebhân, Suriye, İrşad, Şeyh, Tarikat.

ABSTRACT

SHEIKH MUHAMMED ALNABHAN PERSONAL LIFE AND SPIRITUAL VIEWS

ABBAS, ABDULHALIM

MA Thesis,

Department of Basic Islamic Sciences

Science of Sûfism

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Fehmi SOGUKOGLU

August 2022, 128 pages

This thesis is supposed to navigate the life and thought of one of the most prominent figures of spiritual guidance in the twentieth century, Sheikh Muhammed Alnabhan (1394/1974) . This study includes all his life different aspects: birth, growing up, his travels and behaviors for knowledge, his efforts for leading people to the good, projects, references and followers, manners and feats. Moreover, we aim in these papers to explore his opinions about the basic topics of spiritual guidance. It should be mentioned here that his attitude about the religious rules, as a spiritual scholar, was appreciation and admiration. Since he had no his own book, his opinions and evaluations were scattered here and there. This thesis, in turn, regulates and collects his views and closely analyzes matters related to spiritual guidance. Although Sheikh Nabhan adopted the spiritual guidance school and he was not a methodologist and he was not content with the negative activities and performances shown in the spiritual performances, he did not argue against all spiritual methods.

Key words: Sûfism, Muhammed Alnabhan, Syria, Sheikh, Disciple, Guidance.

ÖNSÖZ

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” diyerek tanınmasını yaratılış gayemiz ve varlık sebebimiz kılan Allah'a hamd olsun. Bizlere Allah'ın ayetlerini okuyan, kitabı ve hikmeti öğreten ve bizleri maddî manevî arındırmak için içimizden peygamber olarak seçilen Hz. Muhammed'e salât ve selâm olsun.

Hz. Peygamber'in mirasını günümüze kadar taşıyan âlim ve âriflerin hayatlarını araştırmak hem akademik bir gereksinim hem de onlara karşı bir vefa borcudur. Bu doğrultuda tezimizde, geçtiğimiz yüzyılda yaşamış, ilim ve irfân ehli bir zât olarak tanınan Şeyh Muhammed Nebhân'ın hayatı ve tasavvufî görüşleri ilk defa akademik bir çalışmaya konu olmuştur.

Çalışmanın olgunlaşmasına ilmi birikimi ve akademik tecrübesiyle katkı sunan saygı değer danışman hocam Doç. Dr. Fehmi Soğukoğlu'na şükranlarımı arz ederim. Ayrıca hayatımın her alanında desteklerini gördüğüm anne ve babama en içten şekilde teşekkür ederim. Araştırmam boyunca kendilerini ihmal etmeme rağmen bunu anlayışla karşılayan kıymetli eşime ve sevgili çocuklarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu	2
B. Amacı	4
C. Önemi	4
D. Yöntemi.....	5
E. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	5

BÖLÜM I

ŞEYH MUHAMMED NEBHÂN'IN HAYATI

1.1. Şeyh Nebhân Döneminde Suriye'deki Siyasî ve Dinî Durum	7
1.1.1 Politik durum.....	7
1.1.2 Dini Durum	8
1.2. Doğumu ve Gençliği	9
1.2.1. İlim ve Tasavvufa Yönelmesi	12
1.2.2. İnzivaya Çekilmesi.....	16
1.3. Davet ve İrşad Faaliyetleri	18
1.3.1. İlim Meclislerinin Genel Özelliği	20
1.3.2. İlim ve Fıkıh Halkaları	22
1.3.3. Kırsaldaki İnsanlara Davet Çalışmaları	23
1.4. Suriye Dışındaki İrşad-Tebliğ Çalışmaları	24
1.4.1. Irak Ziyareti.....	24
1.4.2. Türkiye Ziyareti	26
1.4.3. Lübnân Ziyareti.....	27
1.5. Hayata Geçirdiği Projeler.....	27
1.5.1. Kiltaviyye Cami ve Medresesinin İnşası	28
1.5.2. İslamî Kalkınma Cemiyeti	33
1.6. Hocaları.....	36
1.6.1. Şeyh Ebu'n-Nasr Muhammed Halef (1875-1949).....	39
1.6.2. Şeyh Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî (1881-1961)	41
1.7. Talebeleri (İhvanı).....	44
1.8. Fiziki ve Ahlaki Özellikleri.....	45
1.9. Kerametleri.....	54
1.10. Diğer Âlimlerle Olan İrtibatı.....	56
1.11. Vefatı ve Halifesi	60

BÖLÜM II

TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

2.1. İlmi ve Sosyal Hayata Dair	63
2.1.1. Şeriatın Ahkamı ve Şer'î İlimler Hakkındaki Görüşleri	63
2.1.2. Modern Bilime Bakışı	67

2.1.3. Toplumsal Olaylara Katkısı	70
2.1.4. Çalışma Hayatına Yaklaşımı	72
2.2. Tahâlluk Kavramları ile İlgili Görüşleri	74
2.2.1. Tövbe	74
2.2.2. İbadet.....	76
2.2.3. Sabır	77
2.2.4. Rıza	78
2.2.5. İstikâmet.....	80
2.2.6. Şükür	81
2.2.7. Doğruluk (Sıdk)	81
2.2.8. Tevâzu	83
2.2.9. Fakr	84
2.2.10. Tevekkül.....	85
2.2.11. Zikir.....	86
2.2.12. Takvâ.....	88
2.2.13. Murâkabe.....	88
2.3. Seyr-ü Sülûk Kavramlarıyla İlgili Görüşleri.....	89
2.3.1. Şeyh ve Mürid	90
2.3.2. Sohbet.....	92
2.3.3. Mücâhede	94
2.3.4. Halvet ve Uzlet.....	95
2.3.5. Semâ.....	96
2.3.6. Evliyâ-Velâyet.....	97
2.4. Tahakkuk Kavramlar ile İlgili Görüşleri.....	98
2.4.1. Vâridât ve Havâtır	98
2.4.2. Muhabbet ve İştîyak	99
2.4.3. Lev‘a	101
2.4.4. Keşf ve Mükâşefe.....	102
2.4.6. Ârif.....	103
2.5. Bazı Tasavvufi Meseleler Hakkındaki Görüşleri.....	104
2.5.1. Tasavvuf ve Tarîkatlar	104
2.5.2. Şeriat-Hakikat Ayrımı	108
2.5.3. Şatahat	110
2.5.4. Râbitaya Bakışı	111
2.5.5. Vahdet-i Vücûd Hakkındaki Görüşleri	113
SONUÇ.....	115
KAYNAKLAR	118
EKLER.....	125

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
b.	: bin
c.c	: Celle Celaluh
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: hicri
Hz.	: Hazreti
KSÜ.	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: ölümü
r. anha	: radiyallahu anha
r.anhu	: radiyallahu anhu
s.	: sayfa
S.A.V.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
sy.	: sayı
Thk.	: Tahkik Eden
Ts.	: Tarihsiz
TDK	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: ve diğerleri
vb.	: ve benzerleri
yy	: yüzyıl
m.	: miladi

GİRİŞ

Genel olarak Bilâdüşşam (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) özel olarak da Suriye coğrafyası, İslam'ın ilk yüzyıllarından beri tasavvufî karakterleriyle tanınmaktadır. Bu bölge, başta Ebû Süleymân Abdurrahmân b. Ahmed b. Atıyye ed-Dârânî (ö. 215/830 veya 205/820)¹ ve Cüneyd-i Bağdâdî'nin (ö. 297/909) takdirini kazanan Ahmed b. Ebi'l-Havârî (ö. 246/860)² olmak üzere tarih boyunca tasavvuf düşüncesinin zenginleşmesine katkıda bulunan birçok mutasavvufî yetiştirmiştir. Bu isimlerin, yemek yemeyi azaltmak ve gece namazını kılmak üzerine kurulu kendilerine özgü bir tasavvufî anlayışları vardı. Nitekim bu anlayıştan dolayı tasavvuf Bilâdüşşam'da açıklık olarak biliniyordu.³ Bunlar dışında Bilâdüşşam, çeşitli yerlerden gelip oraya yerleşen ve orada da vefat eden birçok sûfîyi kucaklamıştır. Bunların öne çıkanları arasında Horasan'dan gelen Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr (ö. 161/778)⁴ Endülüs'ten gelen Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî (ö. 638/1240) ve Kuzey Irak'tan gelen Ebu'l-Behâ Diyâüddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezûrî el-Kürdî (ö. 1242/1827)⁵ sayılabilir. Ayrıca Bilâdüşşam bölgesindeki şehirlerde dervişlerin sohbet ve zikir için toplanmaları, bir süre ikamet etmeleri ve bazen de inzivaya çekilmeleri için hankâh, ribat, âsitane, tekke ve zaviyeler geniş bir biçimde yayılmıştır. Bu anlamda *Hutatu's-Şâm*

¹ Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî el-Bağdâdî, *Sifatu's-safve*, nşr. Halid Tarsûsî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2012), 816.

² Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbnu'l-Cevzî, *Sifatu's-safve*, 824.

³ Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, thk. Ahmed Şemsuddîn, birinci basım, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1993), 11.

⁴ Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak el-İsbafânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 368.

⁵ Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz., Abdulmecîd b. Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Hânî ed-Dımaşkî, *el-Hadâ'iku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâ'i'n-Nakşibendiyye*, ikinci basım, (Erbil: Dâru ârâs li't-tibâ'a ve'n-Neşr, 2002), 325.

adlı eserin yazarı Muhammed Kürd Ali (ö.1372/1953) bu yapılardan Şam'da yetmiş beş ve Halep'te de seksen sekiz adet bulunduğunu aktarmıştır.⁶ Halep, Suriye'nin büyük şehirlerinden biri olup ülkenin kuzeyinde yer almakta ve bölgenin önemli ekonomik ve ticari şehirlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Halep, aynı zamanda tasavvufun tarihi merkezlerinden biri olup seçkin coğrafi konumundan dolayı Bilâdüşşam (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) ile Anadolu arasında sosyal, ekonomik ve kültürel iletişim için bir köprü oluşturmaktadır. Halep aracılığıyla Türk ve Arap kardeşliği derin tarihi ilişkilerle pekişmiştir. Sağlam bir bağlantı ve buluşma noktası olan Halep, Anadolu'nun Arap ülkelerine, Arapların da Anadolu'ya açılan kapısı olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu nedenle Mevleviyye Tarikatının kurucusu, mutasavvıf, âlim ve şair olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) başta olmak üzere Anadolu'da birçok ilim ve tasavvuf sembolü olan şahsiyet Halep'e uğramıştır. Bu yüzden Halep'in çehresi ve simge yapıları, konumu nedeniyle Arap ve Türk kültürlerinden etkilenmiştir. Yukarıda sayılan avantajlardan ve meziyetlerden yararlanan bu şehirde, önemli bir tasavvuf kültürü oluşmuştur. Şeyh Muhammed Nebhân, böyle bir ortamda yaşamış, döneminin Halep'te tanınan önemli simalarından birisidir.

A. Araştırmanın Konusu

Araştırmamız, Şeyh Muhammed Nebhân'ın kişiliği ve tasavvuf hakkındaki görüşleri etrafında dönmektedir. Araştırmada “Şeyh Muhammed Nabhân kimdir? Hayatı ve biyografisinin detayları nelerdir? Tasavvuf konusundaki en belirgin fikir ve görüşleri nelerdir?” gibi soruların cevaplarına yer verilecektir.

Çalışmamız giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın amacı, yöntemi ve kaynakları ele alınmaktadır. Birinci bölümde şeyhin hayatı ve eğitimine dair genel bir bilgi verildikten sonra ilmî sahada yürüttüğü faaliyetler, ilim aldığı hocalar ve yetiştirdiği talebeler ele alınıp vefatına kadar geçen süre hakkında bilgiler verilmektedir.

⁶ Muhammed b. Abdirrezzâk b. Muhammed Kürd Ali, *Hitatu 'ş-Şâm*, (Dımaşk: Mektebetu'n-Nûrî, ts.) 130-140.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise şeyhin tasavvufi görüşlerine yer verilmiştir.

Bütün ilimlerde olduğu gibi tasavvufun da birtakım ıstılahları, meseleleri ve anlayış usulü vardır. Her bir sūfînin, mezhebine, meşrebine, ilmi makamına ve manevî zevkine göre bu çeşitli bakış açısı mevcuttur. Bu bölümde Şeyh Muhammed en-Nebhân'ın görüşleri, fikirleri ve tasavvuf düşüncesini zenginleştirmeye yönelik katkılarına değinilecektir. Şeyhin bazı tasavvufi konularda kendine has bazı tercih ve içtihatları bulunmaktadır. Onun tasavvuf konularına dair kanaatleri ve içtihatları, yaşadığı tasavvufi merhalelerin, köklü bir tecrübenin ve hayat tarzının bir ürünüdür. Zira şeyh, on bir yılı aşkın bir süre yalnızlık ve nefsî mücâhede içinde yaşadığı gibi tasavvuf terbiyesi çerçevesinde Nakşibendî ve Şazeli Tarikatlarında seyr-ü sülûk'ta bulunmuş ve neticesinde birtakım iç fütûhâtlara nail olduğu dile getirilmiştir. Bununla beraber Nebhân'ın birçok insanın hidayetine vesile olduğu, mürebbî bir mürşid-i kâmil olarak kabul görüldüğü anlaşılmaktadır.

Burada belirtmek gerekir ki, Muhammed Nebhân, tasavvuf meseleleri hakkındaki görüş ve düşüncelerini doğrudan ve kolaylıkla ortaya koyabileceği bir yazma eser veya matbu bir kitap bırakmamıştır. Şeyhin görüş ve içtihatları mürid ve muhiplerine yaptığı vaazlar ve vermiş olduğu derslerine serpiştirildiği gibi onun pratik yaşam biçiminde de bu görüş ve duruşları görmek mümkündür.

Bu nedenle tasavvuf meselelerinde şeyhin fikirlerinin ortaya çıkarılması, onun konuşmaları, vaazları ve verdiği derslerin incelenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte cüz'i meselelerin bir araya getirilip resmin tamamlanabilmesi için, hakkında telif edilen kaynaklar ve kitaplarda bulunan biyografisinin, hayatının ve yaşam biçiminin okunması gerekmektedir. Şeyh bu meseleleri vaaz bağlamında ele aldığı için bir konunun kısımlarını bir dizi vaaz ve derslerde dağınık olarak bulunmaktadır. Bu nedenle onun bakış açısının tamamlanıp netleştirilebilmesi için dağınık olan hususların birleştirilerek bir araya getirilmesi gerekmektedir. Şeyhin görüşleri ile tasavvufi düşüncesinin bütüncül bir resminin verilmesi için bu başlıkta konu beş başlık altında ele alınacaktır. Birinci başlıkta onun ilmi ve sosyal hayata dair görüşleri ele alınacaktır. İkinci başlıkta tahalluk kavramları ile ilgili fikir ve sözlerine bakılacaktır. Üçüncü başlıkta seyr-ü sülûk kavramları ile alakalı görüşleri ele alınacaktır. Dördüncü başlıkta ise tahakkuk kavramları ile ilişkin görüşlerine yer

verilmiştir. Beşinci başlıkta bazı tasavvufi meseleler hakkındaki fikirleri sunulacaktır. Şeyhin bir kavram hakkındaki görüşleri sunulmadan önce, lugavi ve terim anlamı üzerinde durulacaktır. Tanımı sunulacak ve ardından tasavvufun kısa bir tanımı yapılacaktır. Bütün bu konuların sunumundan sonra kısa bir yorumda bulunulacak ve kimi yerde onun konuya dair görüşleri diğer mutasavvıfların görüşleri ile karşılaştırılacaktır. Böylece ona özgü tasavvufî görüşlerinin aydınlatılıp ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu görüşler sunulmadan önce, araştırmanın esasını oluşturan tasavvuf teriminin tanımlanması yapılacaktır.

Araştırmam sırasında karşılaştığım zorlukların en önemlisi ana dilimin arapça olması fakat tezimi Türkçe olarak sunmam idi. İkinci olarak araştırma konumuzla ilgili kaynaklara mülteci durumunda olmamız nedeni ile ulaşamama. Üçüncü olarak ise ilticaî durumunun üzerimizdeki oluşturduğu sosyolojik ve psikolojik meseleler. Tüm bunlara rağmen Allah'ın yardımıyla tezimizi tamamladık.

B. Amacı

Araştırmada Şeyh Muhammed Nebhân'ı tanıtmak, hayatını ve biyografisini farklı yönleriyle ve çeşitli aşamaları açısından incelemek, davet, eğitim ve müridleri irşad etme alanlarındaki çabalarını ortaya çıkarmak, başarılarını ve kurup geliştirdiği projelerini göstermek ve tasavvufun çeşitli konularındaki görüşlerini ortaya koyup netleştirmek hedeflenmiştir.

C. Önemi

Yaşadığı dönemde toplumda birden fazla ülkede etkin ve etkili bir role sahip olan, medresesi ve öğrencileri aracılığıyla günümüze kadar varlığını sürdüren bir tasavvuf ehlinin tanıtılması, tasavvufî düşüncelerinin ortaya konulması önemli bir akademik çabadır diyebiliriz. Ayrıca şeyhin hayatını ve düşüncesini konu alan pek çok telifin ortaya çıkmasına rağmen bugüne kadar üniversitelerin bilimsel koridorlarında akademisyenler tarafından onun hakkında yapılmış olan herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olması çalışmayı daha önemli kılmaktadır. Bu zatın şu ana kadar İslam dünyasında hak ettiği ilgiyi görmemiş olması da ilgi çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte şeyhin, tasavvuf düşüncesinin zenginleşmesine katkıda bulunabilecek görüş ve fikirleri de çalışmayı önemli kılan hususlar arasındadır. Bütün bunlara ek olarak bu araştırma,

şeyhin fikir ve tavırlarlarının arka planını temsil eden dini, sosyal, kültürel ve siyasi koşulların bilgisine de katkı sunacaktır

D. Yöntemi

Bu araştırma, çalışmanın doğasına uygun bir dizi bilimsel yönetime dayanmaktadır. Birinci bölümde şeyhin hayatı incelenirken daha çok tarihsel ve betimleyici yöntem benimsenmiştir. İkinci bölümde ise şeyhin tasavvuf ile ilgili görüşleri, şeyh hakkında yazılmış kitap ve kaynaklardan oluşan çalışmalar aracılığıyla elde edilerek tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Dolayısıyla elde edilen fikirler tasnif edilip başlıklara ayrılarak analitik bir biçimde analiz edilmiştir. Buna ilaveten şeyhin görüşlerini diğer mutasavvıfların görüşleri ile mukayese etme konusunda da karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

E. Kaynakların Değerlendirilmesi

Bu çalışmada birçok temel tasavvuf kaynağından istifade edildiği gibi doğrudan şeyh Nebhân'ın hakkında yazılmış çeşitli eserlerden de faydalanılmıştır. Şeyh Nebhân'ın hayatı ve görüşleri ile ilgili olarak yazılan eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Mahmud Nâzim Nesîmî, (ö. 1401/1981), *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân; el-‘âlimu’l-‘âmil ve’l-mürşidu’l-kebîr*, by. ts.
- 2- Muhammed Edîb Hassûn, (ö. 1429/2008), *Alâu'r-Rahman ‘ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, Dubai: ts.
- 3- Muhammed Faruk en-Nebhân, (D. 1358/1940), *eş-Şeyh Muhammed b. Nebhân: Şahsiyyetuh- Fikruh – Âsâruh*, Halep: Mektebetu Dâri't-Turâs, ty.
- 4- Hişâm Abdulkerîm el-Âlûsî, (D. 1364/1945), *es-Seyyid en-Nebhân*, Halep: Mektebetu Usâme b. Zeyd – Beyrut: Daru'l-Ma'rife. Üçüncü basım, 2014.

Bu kitapların yazarlarının hepsinin şeyhle uzun süre birlikteliği olmuş şahsiyetlerdir. Eserler daha çok yazarın şahsî gözlem ve duyumlarına dayanmaktadır. Muhammed Faruk en-Nebhân ve Mahmud Nâzim Nesîmî, bu hususu kitaplarında sarahaten belirtmişlerdir. Muhammed Edîb Hassûn da her ne kadar açık bir şekilde bunu kaydetmemişse de rivayet ve

ifadelerinden onun da aynı yöntemi uyguladığı anlaşılmaktadır. Hişâm Abdulkerîm el-Âlûsî ise bizzat görüp işittiklerine ek olarak -ki eserinde en çok bu tarz bilgiler vardır- isimlerini zikretmek kaydıyla başkalarından da alıntılar yapmıştır. Âlûsî, diğerlerine atıfta bulunmak isteyince önce onları bilimsel bir şekilde kontrol edip bir kritiğe tabi tutmuştur. Dolayısıyla alanında ansiklopedik bir çalışma olan ve üç ciltten oluşan Âlûsî'nin bu kitabını çalışmamıza önemli bir kaynak oluşturmuştur Nitekim şeyhin hayatı ve sözleri büyük ölçüde özümsemiş ve bir dizi şeyh araştırmacısı ve ihvanı tarafından gözden geçirilip inceleme ve revizyona tabi tutulmuştur. Bunun ardından ikinci sırada Arap dünyasında seçkin bir akademik ve ilmî şahsiyet olarak tanınan Muhammed Faruk en-Nebhân'ın kitabına itimat edilmiştir. Bunun sebebi müellifin şeyhin torunu olması dolayısıyla hayatının büyük kısmını ona yakın olması ve kitabının da ilmî dil ve üslupla kaleme alınmış olmasıdır. Bu ikisinden sonra Muhammed Edîb Hassûn ve Mahmud Nâzım Nesîmî'nin çalışmaları esas alınmıştır.

BÖLÜM I

ŞEYH MUHAMMED NEBHÂN'IN HAYATI

1.1. Şeyh Nebhân Döneminde Suriye'deki Siyasî ve Dinî Durum

1.1.1 Politik durum

Şeyh Muhammed Nebhân'ın hayatının ayrıntılarına girmeden önce, yaşadığı dönemde (1900 -1974) var olan siyasi ve dini durumu incelemek yerinde olacaktır.

Şeyh Nebhân'ın yaşadığı dönemde başta siyasi olmak üzere büyük dönüşümler ve dalgalanmalar yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, İslam birliğini temsil eden Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, buna bağlı olarak Suriye üzerindeki yaklaşık dört yüz süren Osmanlı egemenliği sona ermiştir.

Suriye'deki Osmanlı yönetiminin sona ermesinden iki yıl sonra, 1920'den 1946'ya kadar Fransa işgali başladı. Fransa Suriye üzerindeki egemenliği ve kontrolü sağlamak için mezhepsel faaliyetleri kışkırtmaya, azınlıkları cezbetmeye ve desteklemeye çalıştı. Hatta onlar için bazı mezhepsel devletler ve kantonlar kurdu. Sünni Müslüman çoğunluk işgalci ordusuna katılmayı ve hizmet etmeyi reddettiği için, işgalciler Müslümanların büyük bölümünü zaptedip memlekete tamamen hâkim olmak amacıyla azınlıkları orduya (özel kuvvetler olarak) dâhil ettiler. Bu durum azınlıkların orduda kontrolü ele geçirmesine yol açtı. Sonrasında Suriye'deki siyasi durum üzerinde bu güne varıncaya kadar ciddi sonuçları oldu.⁷

Fransız sömürgecilerinin 1946'da Suriye'den tahliyesinden sonra bağımsız Suriye devleti kuruldu. Sadece birkaç yıllık sivil yönetimden sonra 1949 yılında Hüsnü el-Zaim'in gerçekleştirdiği askeri darbeye, darbeler dönemi olarak adlandırılan bir dönem yaşandı.⁸ Son olarak Arap Sosyalist Baas Partisi 1963'te gerçekleştirdikleri darbenin ardından iktidarı ele geçirdiler. Bu darbenin derin

⁷ Kemal Dib, *Tarih Suriye el-Muasır min el-İntidab el-Fransî ilâ Sayf 2011*, (Beyrut: Darunnehar, İkinci Basım, 2012), 50-54-55.

⁸ Bkz. Batrik Sil, *es-Sira Ala Suriye*, çev. Smir Abda vd. (Dımaşk: Daruttılal, 1986)

sonuçlarından biri yüzlerce yıl süren sünî hâkimiyetin sona ermesidir.⁹ Ayrıca mezhepsel bir yönetimin başlangıcı olmuştur. Nusayrîler bunu bir fırsata çevirerek Baas Partisi içine gizlenip mezhepsel faaliyetlerine bu partiyi alet ettiler. 1970'te Hafız Esed (ö. 1421/2000) inkılabı ile Nusayrîlerin ve Esed ailesinin iktidar üzerindeki kontrolü iyice sağlamlaştı. Böylece günümüze kadar olan sürecek yeni bir yönetim başlamış oldu.¹⁰

Şeyh Nebhân, Hafız Esed döneminin sadece ilk dört yılını yaşadı. 1973'te Hafız Esed'in referanduma götürmek istediği anayasaya karşı net ve aykırı bir duruş sergiledi. Onun bu karşı duruşu sadece referandum esnasında olmamış, Baas'ın kuruluş itibaren muhalif bir tavır göstermişti. Bundan dolayı Baas'ın kurucularından olan Ekrem Horani onu gericiliğe önderlik eden kişi olarak itham etmiştir.¹¹

1.1.2 Dini Durum

Suriye toplumu, İslam'ın ilk çağlarından bu yana, çoğunlukla dindarlığında ılımlı ve muhafazakâr bir müslüman toplumdur. İtikadî olarak Eş'arî ve Mâtürîdî olan Şam bölgesi halkının fikhî olarak çoğunlukla Hanefî ve Şafî mezheplerine tabi oldukları görülmektedir. Ayrıca farklı tarikat ve tekkeler de Suriyede yaygındır. Tasavvufî hayat Osmanlı döneminde daha da yaygın hale gelmiştir. Çünkü devlet erkânı tasavvufa karşı ılımlı bir duruş sergilemişlerdir.

Şeyh Nebhân'ın asrına gelindiğinde dinî durumun pek bir farklılaşma yaşamadığı görülmektedir. Baas rejiminin baskılarına rağmen tasavvuf ve tarikat faaliyetleri kapanmadan devam ettirmiştir. Tarikatlardan özellikle öne çıkanların Kadiri, Rifâî, Nakşinendi ve Şazilî olduğu söylenebilir.¹²

Şeyh Nebhân'ın döneminde Selefi akımlar da mevcuttur. Ancak toplumda yüzyıllardan bu yana varolan dinî düşünce ve tasavvufî yaşam selefilerin fazlaca gelişmesine imkân tanımamıştır.¹³

Toplumda ilmî ve siyasî çalışmalara etki eden İslamî dernek ve kuruluşlara gelindiğinde ilk olarak 1937'de kurulan, başında Şeyh Muhammed Kamel El-Kassab'ın (ö. 1873/1954) olduğu İslamî Âlimler Cemiyetini (Cem'iyeti Ulema Bi

⁹ Dib, *Tarih Suriye el-Muasır min el-İntidab el-Fransî ilâ Sayf 2011*, 238-239.

¹⁰ Bkz. Mişill Sura, *Suriye Eddevlel Mütavahhiş*, çev. Emel Sara vd. (Beyrut: Eşşebekel Arabiyye Lilebhas Venneşr, 2017)

¹¹ Ekrem el-Horani, *Müzekkerat Ekrem el-Horianani*, (Kahire: Mektebetülmedbuli, Ts.), 1669-1670, 2100.

¹² Emin Yusuf Ude vd. *el-İslamu Ennaim Ettasavvufu Fi Bilâdişşam*, (Dubai: Merkez el-Misbar, Birinci baskı, 2013), 8-12-28-30

¹³ Emin Yusuf Ude vd. *el-İslamu Ennaim Ettasavvufu Fi Bilâdişşam*, 48-49

Dımaşk) görmektedir. Bu cemiyet 1941 yılında Fransa ihtilalinin de etkisiyle kapatılmıştır. Sonrasında 1945'te kurulan Âlimler Birliği (Rabıtu'l Ulamai Fi Dımaşk) derneği bulunmaktadır. Bu derneğin üyeleri arasında Suriye genelinde önde gelen 87 alimin olması dikkat çekicidir. Derneğin ilk olarak başkanlığını yapan Şeyh Muhammed Ebu'l Hayr el-Maydanî idi. (ö. 1961/1380) . Aynı zamanda özellikle siyasî alana etki edip faaliyet gösteren Müslüman Kardeşler Hareketi (Hareketü İhvanü'l Müslimun) tesis edilmiştir. Bu hareketin ilk olarak başkanlığını yapan ise Doktor Mustafa Siba'î (ö. 1384/1964) dir.¹⁴

Şeyh Nebhân, dönemindeki bu İslami faaliyetlere uzak kalmamış öne çıkan derneklerle, âlimlerle, tarikat şeyhleri ile irtibatlı ve dayanışma içerisinde bulunmuştur. Araştırmamızda yeri geldiğinde bunlara dair misaller verilecektir.

1.2. Doğumu ve Gençliği

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Nebhân b. Hıdır'dır. Baba tarafından nesebi Suriye'nin meşhur kabilelerinden olan Zübeydiyye boyuna dayanmaktadır. Atalarından Hıdır'a nisbetle ailesine Hüdeyrât ailesi denilmiştir. Annesinin ismi Fatıma olup kendisinin seyyid bir aileye mensup olduğu kaydedilmiştir.¹⁵

Muhammed Nebhân, Miladi 1900 yılında Halep'in Bâbu'n-Neyrab semtinde varlıklı bir ailede dünyaya gelmiştir.¹⁶ Mal varlığının çokluğundan dolayı babası Ahmed b. Nebhân b. Hıdır'a el-Lîrât (Liralar) lakabı verilmiştir. Zengin bir adam olan babası, bölgede bir kanaat önderi olup zor zamanlarında çevresi için bir sığınak olmuştur.¹⁷ Babası, Halep'in Suffa Köyünden taşınıp Halep merkeze giderek hububat ve köy ürünleri ticaretiyle meşgul olmuştur.¹⁸ İlk oğlu olduğu için, Muhammed'in doğumuna çok sevinmiş, ona özel ilgi göstermiştir¹⁹ Varlıklı bir ailede yetişen Muhammed Nebhân, küçük çocuklara Kur'an'ı Kerim'in öğretildiği yer ve okul öncesi

¹⁴ Adnan Sa'deddîn, *el-İhvânü'l-Müslimûn fî Suriye: Muzekkîrât ve zikriyyât, mâ kable't-te'sîs ve hettâ 'ami 1954*, (Kâhire: Mektebetu Medbûlî, 2010) , 50-51-117- 447; Rağde Zeydan, "Elcemiyât El İslâmiyye ve Dervruhe Elictimâî vessiyâsî Fi Suriye Min Bidayet El Karnîşrîn Hatte Sevret 2011", Kalemun Dergisi 2020, sy.13-14, s.28-29.

¹⁵ Hişâm Abdülkerîm el-Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, üçüncü Basım, (Halep: Mektebetu Usâme b. Zeyd-Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 2014), 1/39

¹⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/40.

¹⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/41.

¹⁸ Muhammed Faruk en-Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân: Şahsiyyetuh- Fikruh - Âsâruh*, (Halep: Mektebetu Dârî't-Turâs, ts.) 31-32.

¹⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 34.

diye tabir edilebilecek bir yer olan Küttab-ı Sıbyan'a altı yaşında başlayıp bir yıldan az bir sürede Kur'an tilavetini tecvit kurallarıyla birlikte öğrenmiştir.²⁰ Akabinde ilkokula başlayan Muhammed Nebhân, ilkokuldaki derslerinin bir kısmını Türkçe almıştır. Nitekim Halep, o dönem Osmanlılar idaresinde bulunuyordu ve bazı dersler Türkçe işlenmekteydi.²¹

Dine ve dindarlara karşı saygı ve hoşgörüyü bir hayat felsefesi haline getiren Muhammed Nebhân, erken yaşlarda namaz kılmaya başlamış ve camilerle kopmayan bir bağ kurmuştur. Kendisinin sıklıkla dile getirdiği "Çocukluğumdan beri tek sermayem Hz. Muhammed ve evliyaya karşı beslediğim muhabbettir"²² şeklindeki ifadesi onun daha erken yaşlardan itibaren İslam büyüklerine karşı ciddi bir alakasının olduğunu göstermektedir. Daha çocuk yaşta iken iffet, tevâzu ve dürüstlük gibi insani erdemlere ilgi duyan Muhammed Nebhân, vakur bir kişiliğe sahipti. Kendisi bu hususta şöyle demektedir: İmanım fitrî olup fitratım bozulmamıştır.²³ Muhammed Nebhân, gençlik yıllarında koşu, güreş, atış, binicilik ve atları ehlileştirme gibi aktivitelerde bulunmuş ve güçlü bir vücut yapısına sahip olmuştur. Bütün bu meziyetlerine ilaveten onun cesur bir kişiliği vardı.²⁴ Muhammed Nebhân bahsi geçen özellikleri hakkında şöyle demektedir: Gençlik yıllarımda hiç kimse koşuda beni geçemez, güreşte beni yenemezdi. Binicilik maharetinde benim gibisi azdı. Atıcılıkta ise hedefteki iğneyi vururdum.²⁵

Muhammed Nebhân, gençliğinin başlangıcında, babasından ticaret sanatının ilkelerini öğrendi.²⁶ Babasının yaşlılık döneminde dünyaya geldiği için, babası onu evlendirme hususunda acele etti ve erken yaşta onu Meryem Kasım el-Hüdeyrât hanım ile evlendirdi.²⁷ İçinde yaşadığı zenginlik ve lükse rağmen Muhammed Nebhân, bilmediği bir şey yüzünden şaşkınlık ve sıkıntı

²⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/41-42.

²¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/43.

²² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/42.

²³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/44.

²⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/44-45.

²⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/45.

²⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 35.

²⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/43-44.

içindeydi. O, bu vaziyetini şöyle açıklamaktadır: Kaybettiğim bir şeyi aradığımı hissediyordum fakat onun ne olduğunu bilmiyordum.²⁸

Muhammed Nebhân'ın değişik münasebetlerle birkaç kez anlattığı garip bir olay başına gelmiştir. O, bir gün ikindi namazından sonra bir arkadaşıyla birlikte Şah Bender kahvehanesine gider. Akşam namazı vakti geldiğinde, arkadaşından namaza gitmek için izin ister ve namazdan hemen sonra geri geleceğini söyler. Muhammed Nebhân, kahvehaneye yakın bir camide namazın kılıp çıkınca kendisinin göremediği iki güçlü el onu yakalamış ve yüzünü kahvehanenin bulunduğu doğu tarafından caminin tarafı olan batı tarafına çevirmiştir. Ayrıca güçlü bir ses “Nereye gidiyorsun nereye? Sen kahvehaneden cami için izin istedin biz sana izin verdik. Ancak camiden kahvehaneye gitmen için sana izin vermiyoruz.” şeklinde ona hitap etmiştir. Muhammed Nebhân, etrafına bakınmışsa da bütün hücreleriyle işittiği bu sesin sahibini görememiş ve sesin onun içinden geldiğini anlamıştır. Bu olaydan sonra evine dönen Muhammed Nebhân, o günden sonra bir daha kahvehanelere uğramamıştır.²⁹

Bahsi geçen olaydan bir hayli etkilenen Muhammed Nebhân'da daha sonra babasının da dikkatini çekecek olan ciddi bir değişim ve dönüşüm meydana geldi. O artık eskisi gibi ticareti sevmiyor, dünyalık işlere ilgi duymuyor, yalnız kalmayı ve ilimle iştigal etmeyi yeğliyordu. Bu durumu sorgulayan babasına üzgün olduğunu ve istediği gibi bir tüccar olamayacağını bundan böyle sadece ilimle uğraşmak istediğini belirtmiştir.³⁰

Babası oğluna, birlikte Halep'in ünlü simalarından biri olan Şeyh Necîb Sirâcüddîn'e (ö. 1373/1954) gitmeyi ve bu hususta ona danışmayı önerdi. Bunun üzerine baba ile oğul ikisi birlikte Şeyh Necîb Sirâcüddîn'e gidip ona bu durumu anlatmışlardır. Şeyh Necîb, bu istişare neticesinde onlara orta bir yol önermiştir. Buna göre Şeyh Muhammed, zamanının yarısını babasına ticarete yardım etmek ve diğer yarısını ilimle uğraşmaya tahsis etmek için harcayacaktı. Ancak Muhammed Nebhân'ı ilim aşkı sardığı için o, vaktinin bütünü ilimle uğraşmaya tahsis etmek istiyordu.

²⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/47.

²⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/49.

³⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 39.

Ondaki bu cevheri fark eden Şeyh Necîb, onun en az üç defa “Allah’ım senden faydalı bir ilim istiyorum”³¹ şeklindeki duayı sıklıkla tekrar etmesini istemiştir. Şeyh Necîb, bu duayı okuması durumunda babasının ondan razı olacağını ve ariflerin fütuhâtından istifade edebileceğini belirtmiştir.

1.2.1. İlim ve Tasavvufa Yönelmesi

Muhammed Nebhân, ticareti ve refah içindeki yaşantısını bırakıp 1922 yılında ilim ve tasavvufa yöneldi. O, ilk olarak İsmailiyye Camii’nin bitişiğindeki el-Karnasiyetu’ş-Şer’iyye isimli medresede ilim halkasına dâhil oldu. Burada bir yıl kaldıktan sonra hac farızasını eda etmek için Mekte’ye gitti.³² Muhammed Nebhân, kutsal topraklardan döndükten sonra, Kale Kapısı yakınında bulunan ve o zamanlar Halep’in Ezher’i olarak tanımlanan ve Halep’in seçkin âlim ve şeyhlerinin orada eğitim verdiği ünlü Hüsreviyye medresesine geçti.³³ Bu medrese Osmanlılar tarafından Halep’te inşa edilen ilk medrese, cami ve tekke olma özelliğine sahiptir. Bu eğitim kurumu Hüsrev Paşa (ö.951/1544), tarafından vakfedildiği için Hüsreviyye medresesi ismiyle anılmıştır.³⁴

Muhammed Nebhân, büyük bir gayret ve azim ile buradaki eğitimine başladı. Günlük dersleri dışında kendisi de en az altı saat mütalaa eder ve ders çalışırdı.³⁵ Muhammed Nebhân, bir yandan fıkıh ilmiyle ilgilenirken diğer yanda tasavvuf kitaplarından okumalar yapmıştır. Onun dikkatini çeken, hayranlığını ve ilgisini kazanan en önemli kitaplardan biri de Gazzâlî’nin (ö. 505/1111), başta tasavvuf ve ahlâk olmak üzere fıkıh ve kelâm gibi ilimlere bilhassa amaçları bakımından yeni yaklaşımlar getiren önemli çalışması olan *İhyâu ulûmi’-d-dîn* adlı eseridir. O, bu önemli eseri elinden düşürmez ve her gün okurdu.³⁶

Muhammed Nebhân’ın Hüsreviyye medresesine katılmasından birkaç ay sonra ilim, takvâ ve zühdü ile ün salmış ve Nakşibendi Tarîkatına

³¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/51; Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,40.

³² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/55-56.

³³ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,40.

³⁴ Kemâluddîn Bekro, *et-talimu’ş-şer’i fî Halep münzu ‘âmi 1918 ilâ ‘âmi 1958*, birinci basım, (Halep: 1998), 77.

³⁵ Muhammed Zekerîya El-Mes’ûd, *Suver ve menâkib min heyâtî’r-Rebbânîyyîn min a’lâmi’t-terikati’n-Naşibendiyye fî biladi’ş-Şam el-mubârek*, birinci basım, (Halep, 2009), 2/168.

³⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,44.

mensup olan Şeyh Ebu'n-Nasr Halef (ö. 1369/1945), Humus'tan Halep'e geldi. Bunu duyan Muhammed Nebhân, hemen ona ulaşıp intisap etmiş ve seyr-ü sülûka ilk adımını atmıştır. Büyük bir bağlılık ile mürşidine bağlanan Muhammed Nebhân, onun bütün direktiflerini yerine getirmiş ve bir müridte bulunması gereken ihlas, muhabbet ve teslimiyet gibi erdemlerin zirvesine çıkmıştır. Onun mürşidine olan bağlılığı hakkında kendisi şöyle demektedir: Öyle bir hale gelmiştim ki onun sevdiğini sever ve buğz ettiğinden buğz ederdim ve elimde olmadan benden bir şey istemeden ne isteyeceğini biliyordum.³⁷

Muhammed Nebhân'ın bu samimiyeti şeyhin dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim Şeyh, ona büyük bir ilgi ve alaka gösterip meclisine her girdiğinde bütün bedeniyle ona yönelir, onunla ilgili “Benim yanımda senden başkası yoktur.” şeklinde övgüler ederdi.³⁸ Cenab-ı Hak ona edep, tevâzu ve sükûnet elbisesi giydirmişti ki Şeyh Ebu Nasr'ın meclisindeki ihvanın süsü olmuştu. Bu bakımdan şeyh dâhil meclisindeki herkes ona iltifat ederdi.³⁹

Muhammed Nebhân, ilim ile iştigal etmenin yanında seyr-ü sülûkunu da sürdürmekteydi. Azimli bir kişiliğe sahip olan Muhammed Nebhân, Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olmaya hevesliydi. Ramazan ayı boyunca itikâfa girer ve sürekli Allah'ı zikrederdi. Onun bu yoğun ibadetinden dolayı şeyhi sağlığının bozulmasından edişe eder ve ona kendisine bu kadar eziyet etmemesini tavsiye ederdi.⁴⁰

Muhammed Nebhân, arkadaşı Ma'ruf ed-Davalibî (ö. 1424/2004), ile Allah rızası için birbirlerine yardım etmek, birbirlerinin yanlışlarını düzeltmek ve birbirlerine dua etmek amacıyla kardeş oldular. Bu iki dost, birbirlerine nasihat teatisinde bulunup birbirlerinin itaat etme kararlılığını güçlendirir ve her gün akşam namazından sonra nefis muhasebesi adlı bir oturum gerçekleştirirlerdi.

³⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/58-59.

³⁸ Abdurrahman b. Şeyh Hüseyin el-Üveysî el-Halepî, *Nühbetun min a'lâmi Halep'i ş-Şehbâ min Enbiyâ ve Evliyâ ve Ulemâ*, birinci basım, (Halep: Daru'r-Ridvân- Daru't-Turâs, 2003), 812.

³⁹ Muhammed Edîb Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, (Dubai, by.ts.), 12.

⁴⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/59.

Muhammed Nebhân, Ma'ruf ed-Davalibî ile yaptıkları bu nefis muhasebesinin “Gözlerimizi, kulaklarımızı, dillerimizi, nerede yürüdüğümüzü, kimlerle oturduğumuzu, nerede ne yediğimizi vb. sorgular ve böylece bütün düşüncelerimizin muhasebesini yapardık.” şeklinde aktarmakta ve seyr-ü sülûktaki bütün iyilikleri nefis muhasebesinde bulduğunu söylemektedir.⁴¹

Kur’ân ve sünnete sıkı sıkıya bağlı olan Muhammed Nebhân, bütün seyr-ü sülûkün Hz. Peygamberin sünnetine tabi olmaktan ibaret olduğunu bildirmekte⁴² ve Allah’ın izniyle adım adım Hz. Peygamberin sünnetini takip edeceğini ifade etmektedir.⁴³ O, bazen kendi kendine şu soruyu sorardı: Sadece sahabe mi Hz. Peygamber’in sevgisini kazanacak? Vallahi onlarla bu kervanda itişip kakışacağım ve ben de Hz. Peygamber’in sevgisini kazanacağım.⁴⁴

Şeyhi, Muhammed Nebhân’ı Halep’teki Babu’l-Ahmer camisinde Nakşibendiyye’de toplu zikir olarak icra edilen hatm-i hâcegânı icra etmek ve müridleri bir araya getirip onların terbiyeleriyle ilgilenmek için görevlendirdi.⁴⁵ Babu’l-Ahmer camisinde icra edilen bu hatme şu iki açıdan çok önemlidir:

1- Bu hatme o dönemde sülûkün zirvesinde olup güçlü bir iradeye ve samimi bir bağlılığa sahip olan ve bütün davranışlarında zikrin etkisi görülen Muhammed Nebhân’ın kontrolünde icra edilmektedir.

2- Şeyh Ebu Nasr’ın müridlerinden seçkin âlimlerin çoğu bu hatm-i hâcegâna katılırdı. Dolayısıyla hatmedeki zikir halkası âlimlerin ilmiyle süslenmiş oluyordu. Hatmedeki samimi yakarış ve ağlamaları gören birçok mürid, bütün benliğiyle ona bağlanmaktaydı.⁴⁶ Muhammed Nebhân, Babu’l-Ahmer camisinde halktan büyük bir teveccüh gördü. İnsanların bir kısmı

⁴¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/60-61.

⁴² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/74.

⁴³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/68.

⁴⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/107.

⁴⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/65.

⁴⁶ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 6.

tövbe etmek, bir kısmı seyrü sülûk etmek ve bir kısmı da hayır dualarını almak için onu ziyaret ediyorlardı.⁴⁷

Muhammed Nebhân, yirmi beş yaşında bir defasında Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yakaza halinde gördüğü aktarılmaktadır.⁴⁸ Bu vesile ile ona büyük makamların kapısının açıldığı sevenleri tarafından düşünülmektedir. Bu olaydan kısa bir süre sonra aşk sarhoşluğunun etkisiyle yaklaşık altmış gün hiç uyuyamayan Muhammed Nebhân için ne kadar doktor ve ilaç getirildiyse de ona etki etmemiştir. Kendisi bu vakıayı şöyle aktarmaktadır: Bana bir sevgi tohumu açıldı, böylece yaklaşık altmış gün, ne gece ne de gündüz uyumadan kaldım taki Hz. Muhammed efendimiz (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir ile birlikte bana uyanık bir vaziyette görününceye kadar. Hz. Muhammed, beni Hz. Ebû Bekir'e teslim edip ona hitaben: "İşte bu adam Muhammed Nebhân'dır. Çok konuşmaması için ağzına bir çakıl taşı koymasını ona öğret." dedi. Hz. Ebû Bekir, aldığı bu talimat neticesinde altı ay boyunca benim terbiyemle ilgilendi. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) bizzat terbiyemle ilgilendi ve nebevî terbiye yöntemleriyle beni eğitti. Görünüşte mürşidim her ne kadar Şeyh Ebu Nasr ise de gerçek mürşidim Hz. Peygamber'dir.⁴⁹ Bazen Şeyhim Ebu'n-Nasr ile otururken Resûlullah (s.a.v.) gelip beni oradan alıyor ve mana âleminde istediği yere götürüyordu. Bedenen şeyhin huzurunda olsam da ruhen orada değildim.⁵⁰

Müridlerinden biri şeyhin o dönemdeki durumunu şöyle anlatmaktadır: Allah, şeyhimiz Muhammed Nebhân'ı, sülûkünde Resûlullah'ın muhabbetiyle şerefliendirdiği zaman, bu muhabbetin etkisi konuşmasında, susmasında, oturmasında, kalkmasında, yürüyüşünde, yemesinde, içmesinde vs. bütün hal ve hareketlerinde görülüyordu. Ona Adeta nurdan bir elbise giydirilmiş gibiydi. Allah da bu dediklerime şahittir ki kendisi yürüdüğünde yer ona sevgisini gösteriyor ve etrafındaki her şey

⁴⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/65..

⁴⁸ Mahmud Muhâviş El-Kubisî, *Tuhfetu'l-ihvân min fuyûdâtî 'ş-Şeyh Nebhân*, (by. ts.), 1.

⁴⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/77-78.

⁵⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/78.

ona ilgi duyuyordu. Ondaki Peygamber aşkı etrafındaki insanlara da bulaşıyordu.⁵¹

Muhammed Nebhân, Hüsreviyye medresesindeki eğitimini tamamladıktan sonra, Mısır'daki âlimlerin ilmî birikimlerinden istifade etmek için 1927'de Mısır'a gitti.⁵² O, Mısır'da kaldığı süre boyunca Şeyh Necmeddin (ö. 1406/1986) İbnü's-Şeyh Muhammed Emin el-Kürdî el-Erbilî el-Nakşibendî'nin (ö. 1332/1914), ilim meclisinde bulundu.⁵³ Muhammed Nebhân, Mısır'da yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra tekrar Halep'e döndü.⁵⁴

1.2.2. İnzivaya Çekilmesi

Muhammed Nebhân, Mısır'dan döndükten sonra, Halep Müftüsü Şeyh Es'ad el-'Abcî'nin (ö. 1393/1973) ilim halkasına bir süre devam etti. Bu süre zarfında ihtiyaç duyduğu aklî ve naklî ilimleri ondan aldı. Şeyh Es'ad el-'Abacî, onun hakkında şöyle derdi: "Şafii fıkında hüccettir."⁵⁵ Daha sonra 1929 yılında yaklaşık otuz yaşında iken Kiltaviyye Camii'ne giderek camiye bitişik küçük bir kerpiç odaya yerleşti.⁵⁶ Burada itikâfa giren Muhammed Nebhân, insanların arasında karışmıyor ve genellikle kimsenin de yanına girmesine izin vermiyordu. Muhammed Nebhân, yanında birkaç kitap, bir hasır, basit bir yatak ve bir kıyafet almıştı. Yırılan elbisesini bizzat yamalar ve gece gündüz demeden bütün vaktini ilim ve zikirle geçirirdi.⁵⁷ İtikâfta olduğu süre zarfında az yiyen, az konuşan ve az uyuyan Muhammed Nebhân, nefisini ağır bir riyazete tabi tuttu. İtikâfı bitince ihvanına riyazet halini şöyle açıklamıştır: Bu kerpiç hücrede uzun bir süre kaldım, karnımı hiç doyurmadım, sadece ibadet ve ilimle iştigal edebilecek kadar yemek yedim. Bu da benim güzel bir kavrayış ve ilim elde etmemi ve rahat bir şekilde nefes alabilmemi sağladı. Nefsim bu ağır riyazette iken kuru, siyah arpa ekmeği bile ona çok lezzetli geliyordu ve onunla doymak istiyordu. Ancak ben bu halimden gayet memnundum.⁵⁸

⁵¹ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 49.

⁵² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/79.

⁵³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/81.

⁵⁴ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 14.

⁵⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/82.

⁵⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/81.

⁵⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/85-86.

⁵⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/88.

Varlıklı bir ailenin evladı olmasına rağmen dünyalıkları elinin tersiyle itip kendini Allah yoluna veren Muhammed Nebhân'ın bir defasında ceketi yırtılmış, yeni bir ceket alacak parası olmadığı için onu yamalayıp giymişti. Ancak o, hiçbir zaman bu durumdan şikâyetçi değildi. Aksine halinden gayet memnundu.⁵⁹

Muhammed Nebhân, zamanını verimli değerlendirme hususunda vaktine çok düşkündü. Nitekim o, dilinin altına çakıl taşı koyardı ki gereğinden fazla konuşmasın. Kendisi bu hususu şöyle açıklamaktadır: Seyr-ü sülûkta iken ağzıma bir çakıl taşı koydum ve ondan çok faydalandım, sadece konuşmam gerekeni konuşuyorum ve biri bana bir şey sorduğunda, ona kalbinin Allah ile arasının nasıl olduğunu söyleyip soruya soruyla cevap verirdim, o da susardı.⁶⁰ Muhammed Nebhân, âlî-himmet bir karaktere sahipti. Bu kişiliğiyle akranlarından ayırt edilir ve mana âlemindeki mertebesinin sürekli yükselmesinin isterdi. Dolayısıyla aldığı her nefeste halinin müspet manada değişmesini arzular, yüksek değil en yüksek mertebeyi gözüne kestirir ve hiçbir nefesinin önceki nefesi gibi olmasını istemezdi.⁶¹

Muhammed Nebhân'ın, üzerindeki nimetleri dile getirme amacıyla şöyle dediği aktarılır: Mana âleminde tırmandığım ilk basamak başkalarının son basamağıdır. Bu bakımdan ilk adımımla en yüksek mertebeye çıktım. On bir sene devam eden halvette ne keramet ne cennet ne de cennetin mertebelerini amaçlamadım seyr-ü sülûktaki tek amacım kâmil bir kulluk ve eksiksiz bir marifet ile Allah'ın rızasına ulaşmaktır.⁶² Geceleri karanlık çöktüğünde Muhammed Nebhân, Halep kalesinin etrafında gezinir ve el-İnsânü'l-kâmil adlı eseriyle tanınan âlim ve mutasavvıf Abdülkerîm el-Cîlî'nin (ö. 832/1428) şu dizesini terennüm ederdi:

⁵⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/90.

⁶⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/91.

⁶¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/107.

⁶² Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifî'n-Nebhân*, s. 15.

فؤاد به شمس المحبة طالع وليس لنجم العذل فيه مواقع⁶³

“Kalbimde aşkın güneşi doğdu ve onda kınama yıldızının yeri yoktur.” Burada, kalpte oluşan aşkın sonucunda dışardan gelen kınamaların beyhude oluşuna dikkat çekilmiştir.

Geceleri yürüyüş yapmayı seven Muhammed Nebhân, Halep'teki bazı salih insanların kabirlerini ziyaret ettikten sonra sabah namazını Babu'l-Ahmer camisinde kılar ve tekrar inzivaya çekildiği hücrelerine geri dönerdi.⁶⁴ Kendisi halvette olduğu süre zarfında huzuruna çok az sayıda insan geliyordu. Onlardan biri de Şeyhi Ebu'n-Nasr idi. Ebu'n-Nasr, halini sormak için gelir ve müridinin elde ettiği manevi mertebelere tanıklık edince yanından mutlu bir şekilde ayrılırdı.⁶⁵

Muhammed Nebhân, on bir yıllık halvetten sonra Şam'a bir sefer gerçekleştirdi. Bu yolculuktan kastı ise tasavvufteki mertebesi kendisinden daha yüksek müridlerle tanışmaktı. Şam'da biraz araştırma yaptıktan sonra Şâzelî'ye Tarîkatının şeyhlerinden Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî'ye (ö. 1381/1961) intisap edip ondan Şâzelî Tarîkatını aldı.⁶⁶

1.3. Davet ve İrşad Faaliyetleri

Muhammed Nebhân'ın kırk yaşına gelince insanları doğru yola çağırma, onların hidayetine vesile olma ve onlara hizmet etmenin ilham edildiği zikredilir. Kendisinin bu hususta şöyle dediği rivayet edilmektedir: Allah bize kemal sıfatlarını yükledi ve bu sıfatlarla insanların arasına çıkıp onları irşad etmemi emretti.⁶⁷ Bu manevî işarete imtisalen Muhammed Nebhân, uzun bir inzivadan sonra Kiltaviyye camisini merkez edinip oradan halkı irşad etmeye başladı. Sesine kulak veren binlerce kişi etrafında toplanıp onun feyzinden istifade etti.⁶⁸ Şeyhlik makamına oturan Muhammed Nebhân, sohbetlerini müzakere ve ders şeklinde ikiye ayırmıştı.⁶⁹

⁶³ Abdülkerîm el-Cîlî, *en-Nâdiratu'l- Ayniyye*, thk. Yusuf Zeydan, (Kahire: Dârü'l Emin, 1999), 61.

⁶⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/95.

⁶⁵ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 17.

⁶⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/101-102.

⁶⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/126.

⁶⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/130-133.

⁶⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 165.

Müzakere tarzındaki sohbetleri halkın geneline yönelik olup bu sohbetlerin belli bir vakti yoktu. Şeyh, bu sohbetlerden bıkmadan vaktini insanlara ayırıyor ve görevinin ilahi mesajı insanlara aktarmak olduğunu belirtiyordu.⁷⁰ Ders şeklindeki sohbetleri ise belli vakitler ve kişilerle sınırlı idi.⁷¹ Nitekim Şeyh, bu sohbetlerin her birini belli bir meslek grubuna tahsis etmişti.⁷² Ancak bunlar arasında bayanlara ve âlimlere verdiği dersler daha fazla göze çarpmaktadır. Şeyh, sonraki nesli eğittikleri ve onları geleceğe hazırladıkları için kadınları toplum ıslahının temel taşı olarak görüyordu.⁷³ Dolayısıyla o, haftanın iki gününü bayanlara tahsis etmişti. Çarşamba ve Cumartesi günleri öğleden önce Kiltaviyye camisinde yüzlerce bayanla bir araya gelir ve onlara dini telkinlerde bulunurdu. Otuz seneden fazla bu şekilde devam eden şeyhin sohbetleri ölümünden sonra günümüzde de aynı vakitlerde kendi ses kayıtlarıyla devam ettirilmektedir.⁷⁴

Âlimler dersi ise ilim ehline tahsis edilmiş bir ders olup Pazar günleri ikindiden sonra yapılırdı.⁷⁵ Şeyh, âlimlere ayrı bir değer verir, onlara ikramda bulunur ve meclisinin en güzel yerini onlara ayırırdı.⁷⁶ Şeyhin vefatından bu yana günümüze kadar da bu ders devam ettirilmektedir.⁷⁷

Şeyhin kendileri için özel bir vakit tayin ettiği diğer ders grupları ise doktorlar ve mühendisler,⁷⁸ tüccarlar, lise ve üniversite öğrencileridir.⁷⁹ Cuma günü akşam ile yatsı namazları arasındaki vakitte umuma açık bir ders, Pazartesi günü akşam ile yatsı namazları arasındaki vakitte sadece kendi mahallesi olan Bâbu'n-Neyrab halkı için bir ders yapılırdı.⁸⁰ Şeyh Muhammed Nebhân, Perşembe günlerini ise köy ziyaretlerine tahsis etmişti.⁸¹

⁷⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 172.

⁷¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 173.

⁷² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/131.

⁷³ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 172.

⁷⁴ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 172.

⁷⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 173.

⁷⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 342.

⁷⁷ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 173.

⁷⁸ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 173.

⁷⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/131-132.

⁸⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/131.

⁸¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/132.

Böylece Şeyh'in irşad ve eğitim konusundaki çabaları, toplumun kadın ve erkek tüm kesimlerini, her yaştan ve meslekten insanları kapsıyordu.⁸² Nitekim kendisi, çocukları bile ihmal etmemiş, çocuklara iman ve fazilet aşıl原因an salih kadın hocalar yetiştirdikten sonra onlar için beş tane anaokulu açmıştır.⁸³ Bütün bunlara ilaveten yanında seyr-ü sülûk eden sâliklerini de ihmal etmiyor, onların manevi hastalıklarını teşhis ediyor ve onları bu hastalıklardan kurtaracak zikir ve riyazetleri onlara tavsiye ediyordu.⁸⁴ Ayrıca şeyhin vefatının üzerinden yaklaşık elli yıl geçmesine rağmen, onun bazı meclislerinin günümüze kadar halen devam ettiğini belirtmekte fayda vardır. Sohbet katılanlar şeyhin ses kayıtlarını dinler ve bu durumdan büyük bir haz alırlardı.⁸⁵

Şeyh Muhammed Nebhân'ın faaliyetleri sadece ders ve sohbet meclisleriyle sınırlı değildi. Aksine o camilerde, sokaklarda, mahallelerde ve caddelerde insanların arasına karışıp hastane ve hapisane ziyaretlerinde bulunur fakir, yetim ve akrabaları ziyaret ederdi. Şeyh, gittiği yerlerde bulunan insanlara daima Allah ve Resulünü hatırlatırdı. Vaktinin büyük bir kısmını okuyarak ve insanları irşad ederek geçiren Şeyh'in gayesi insanlara Allah'a giden yolu göstermek ve onların Allah'ı tanımalarını sağlamaktı.⁸⁶

1.3.1. İlim Meclislerinin Genel Özelliği

Büyük bir görkem ve edebî gölgesinde gerçekleşen Şeyh'in meclisleri gayet heybetliydi. Şeyh Muhammed Nebhân'ın sohbetinde bulunan müridleri o söze başladığında sanki ilk kez dinliyorlarmış gibi, başına konan kuşu kaçırmak istemeyen bir insanın sessizliğiyle dikkat kesilirler, sadece kulaklarını değil akıllarını ve kalplerini de açarlardı. Müridlerinden birinde cezbî hali gibi bir hal meydana geldiğinde şeyh onlara bakar ve sakin olmalarını sağlardı. Ayrıca o, ağlama ve yakarma hali

⁸² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/131.

⁸³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/207.

⁸⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/132.

⁸⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 231; Thomas Pierreh, *ed-Dîn ve'd-Devle fî Suriye ulemâmu's-sünne mine'l-inkilâb ile's-sevre*, çev. Hâzim Nehâr, birinci baskı, (Fransa: Muessesetu Mislou, 2020), 82.

⁸⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/131.

dışındaki diğer halleri zayıflık ve tahammülsüzlük olarak görür ve tasvip etmezdi.⁸⁷

Şeyh Muhammed Nebhân, umumi meclislerinde Allah ve Resulünün sevgisine, güzel ahlaka bağlı kalmaya odaklanır ve dinleyicilerin gerçek şeriatı takip etme kararlılığını yükseltirdi.⁸⁸ Bununla birlikte o, meclisindeki insanlara ilim ve amelde samimiyeti, sanat ve meslekte dürüstlüğü vurgular ve sahih bir itikat ve iskâmete kavuşmaları için çabalar. Şeyh'in, umumi meclislerindeki sohbetleri derinlikli değildi. Aksine bu tür sohbetleri yüzeysel olup avamdan insanların anlayabileceği seviyedeydi.⁸⁹

Şeyh Muhammed Nebhân, özel sohbetlerinde ise marifetullah konusunu derinlikli bir şekilde işler, söylediklerini delilleriyle ispat eder, açıklama ve analizin ince yollarına girerdi. Onun marifet, sülûk, ilerlemenin mertebeleri, sevap, ceza ve tasavvufî makamların önemi gibi konularda derin fikirleri vardı.⁹⁰ Aynı şekilde şeyh, özel sohbetindeki müridleriyle, Allah'a ulaştıran yol ve seyr-ü sülûkün ilkeleri olan nefsi ıslah etmek, arzu ve isteklerine karşı mücadele etmek, ibadet ve muamelatta fıkıh kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalmak gibi konular hakkında da konuşurdu.⁹¹ Şeyh Muhammed Nebhân, bu özel sohbetlerinde normal dilin çerçevesinin dışına çıkıp özel anlamlara doğru yol alan ve terimlerle dolu özel bir dil olan tasavvuf dilini kullanırdı. Kullandığı bu dil onun, tasavvufun önemli kaynakları hakkında geniş bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan o, tasavvuf âlimlerinin yazılarında kullandıkları dili çok iyi biliyor ve mükemmellikleri ile bilinen tasavvufun sembol isimlerinin sözlerini sohbetlerinde aktarıyordu. Şeyh'in özel meclislerinde sözlerini sıklıkla aktardığı sembol isimlerin başında Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778 [?]), Fudayl b. İyâz (ö. 187/803), Ma'rûf el-Kerhî (ö.

⁸⁷ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 165-166.

⁸⁸ Mahmud Nâzim Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân; el-'âlimu'l-'amil ve'l-mürşidu'l-kebîr*, (by. ts.) 6.

⁸⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/132; Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 174.

⁹⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 174.

⁹¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 134.

200/815-16 [?]), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896) ve Serî es-Sakatî (ö. 251/865) gibi mutasavvıflar gelmektedir.⁹²

Şeyh, vaaz ve sohbetlerinde yumuşak huylu davranır, kaba tavırlardan kaçınır ve müntesiplerine dahi olsa emir ve yasak kiplerini kullanmazdı. Bilakis o sohbetlerinde açıklama ve tanımlama dilini kullanır, yeri geldiğinde fikhî hükümleri açıklar, onlara uyulmasını arzu eder ve o hükümleri uygulama hevesini uyandıran hususları öğütlerdi.⁹³ Bir keresinde parmağına altın yüzük takmış olan bir avukat tarafından ziyaret edilmiş ve meclisindeki seçkin âlimlerden biri bu avukata yüzüğü çıkarmasını söylemiş o da çıkarmıştı. Bu avukat meclisinden ayrıldıktan sonra şeyh, o âlime şöyle demiştir: “Keşke böyle kaba bir üslupla emir kipi kullanarak adama direkt söylemeseydin. Ben de o yüzüğü gördüm ancak ben daha yumuşak bir üslupla dolaylı bir şekilde erkeklerin altın yüzük takmalarının doğru olmadığını söyledim.”⁹⁴

Şeyh Muhammed Nebhân, insanlara hitap ederken sözlerinin muhatap kitlenin aklına, anlayışına ve seviyesine uygun olmasına dikkat ederdi.⁹⁵ Dolayısıyla sohbetlerinde kullandığı dil, sunuluş şekli ve kelime hazinesinin bolluğu bakımından tekellüflü bir dil değildi. Onun kullandığı dil vicdanlara hitap edip etkileyen basitleştirilmiş bir dildi.⁹⁶

Şeyh, konuşmasında samimi ve etkileyici bir üsluba sahip olup onu dinleyenler hitap tarzından ciddi manada etkileniyordu. Müridlerinden biri bu hususta şöyle demektir: “Ben onun meclisinde oturanlarda ticaret ve iş insanları olmalarına rağmen bir züht halini sezerdim. Nitekim sohbetini dinleyenler onunla oturmanın dünya saadetinden, şehvetlerinden, kazançlarından ve ticaretinden daha lezzetli olduğunu hissederlerdi.”⁹⁷

1.3.2. İlim ve Fıkıh Halkaları

Şeyh’in müridlerini eğitime ve yetiştirme çabası sadece manevi yönden değildi. Bilakis o, müridlerini fikhî ve ilmî açıdan da geliştirmeye

⁹² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 174.

⁹³ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 6.

⁹⁴ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 6.

⁹⁵ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 16.

⁹⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 173-174.

⁹⁷ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 65.

çalışmış ve onlara helâl ile haramı ayırt edebilmeleri, dini sorumluluklarını öğrenmeleri, temel dini bilgileri ve kıraatlerini güzelleştirebilmeleri için de Kur'ân'ı öğretmiştir. Şeyh'in müridlerine genel olarak aktardığı bu bilgiler, mükellef olan her Müslümanın bizzat kendisinin bilmesi ve uygulaması gereken farz-ı ayn olan bilgilerdir. Nitekim ona göre seyr-ü sülûk halinde olan mürid, farz-ı ayn olan bilgilere sahip olmadan Allah'a giden yolda maksadına vasil olamaz.⁹⁸ Dolayısıyla Şeyh Muhammed Nebhân, müridlerine en başta ilim toplantılarına katılmalarını, Kur'ân'ın hükümlerini öğrenmelerini ve kolaylarına gelen kısımlarını ezberlemelerini teşvik etmiştir. Şeyh, Kur'ân öğrenmenin her şeyden önce geldiğini ve bunun da kıraati düzgün bir hafızın gözetiminde yapılmasının gerekli olduğunu söylemiştir.⁹⁹

Şeyh Muhammed Nebhân, şer'î ilimlerin okutulduğu medresesinin yapımından önce ilk ilim meclislerini, genişletilmemiş haliyle eski Kiltaviyye camiinde düzenlemeye başladı. Şeyh'in müridleri, dinin ilkelerini öğrenmek için her sâlik için gerekli olan bu derslere katılırlardı. Söz konusu dersler her gün sabah namazından sonra Şeyh'in talebelerinden olan Edîb Hassûn tarafından verilirdi.¹⁰⁰ İkinci namazından sonra da Şeyh'in talebelerinden olan Beşîr Heddâd (ö. 1413/1993) tarafından Kur'ân ve kıraat dersleri verilirdi.¹⁰¹ Aynı zamanda iyi bir hafız da olan Heddâd, bu derslere gelenlerden Kur'ân'ı Kerîm dinler, hatalarını düzeltir ve onlara harflerin sıfat ve mahreçlerini öğretirdi. Böylece, şeyh, müridleri için tasavvuf derslerinin yanında sâlikleri hata yapmaktan koruyan ve onlara dürüstlük ve mükemmellik standartlarını gösteren şer'î ilimlerin okutulduğu meclisler de düzenlerdi.¹⁰²

1.3.3. Kırsaldaki İnsanlara Davet Çalışmaları

Şeyh'in, daveti sadece onu camisinde ziyaret eden kişilerle sınırlı değildi. Aksine o, en ücra çevrelere ve köylere bile irşad seferleri yapıp onlara özel bir alaka gösterirdi. Şeyh, bu çevrelere tarımsal projeler vasıtasıyla ulaşmıştı. Nitekim o, ulaşabildiği bütün köylerin topraklarını

⁹⁸ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 158.

⁹⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 158.

¹⁰⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 159.

¹⁰¹ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 4.

¹⁰² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 191.

kiralayıp çiftçilerinin de paydaşı olduğu büyük tarımsal projelerle bu köylere yatırım yapmıştır. Bu vesileyle gittiği her köyde irşad faaliyetinde de bulunan şeyh adeta o köyleri ıslah ve hidayet merkezlerine dönüştürmüştür.¹⁰³ O, Tuveym Köyünde tarım projesini gerçekleştirip burayı ikametgâhı ve irşad faaliyetleri için bir karargâh olarak seçtiğinde, Halep şehrinden Medh bölgesine uzanan onlarca köy halkının dikkatleri o küçük köye yönelmiştir. Nitekim civar köyler, Şeyh'i ziyaret etmek yoğun bir şekilde bu Tuveym Köyüne akın etmeye başlamışlardır. Hatta bu yoğunluk bazen yollarda izdiham olmasına sebep olmuştur.¹⁰⁴ Kırsal kesimin şeyhe bu kadar ilgi göstermesi Suriye güvenlik güçlerini endişelendirecek bir seviyeye ulaşmış olmalı ki güvenlik birimleri şeyhin buradaki faaliyetlerini yasaklamıştır.¹⁰⁵ Kırsaldaki köylülerin birçoğunun onun müridi olup ona bağlı kalması ve onun yolunu izlemesi, şeyhi kırsaldaki irşadının sonuçları arasındaydı. Şeyh, yıllar sonra o köyleri terk ettiğinde kırsal kesimden olan müridleri de onunla birlikte oradan ayrılmışlar ve onunla olan münasebetlerini devam ettirmişlerdir.¹⁰⁶

1.4. Suriye Dışındaki İrşad-Tebliğ Çalışmaları

Şeyhin daveti sadece Suriye coğrafyasıyla sınırlı değildi. Nitekim Irak başta olmak üzere civar ülkelerden insanlar da ondan istifade etmek için akın akın ziyaretine geliyorlardı. Aralarında seçkin âlimler ve önde gelen sosyal şahsiyetlerin de bulunduğu takipçileri Irak'tan gelip onu ziyaret ediyorlardı. Şeyh Muhammed Nebhân'ın irşad için ziyaret ettiği diğer ülkeler ise Türkiye ve Lübnan'dır. Bu başlık altında biraz tafsilat vermek suretiyle şeyhin Suriye dışındaki irşad faaliyetlerinde değinilecektir.¹⁰⁷

1.4.1. Irak Ziyareti

Şeyh Muhammed Nebhân, ilki 1965 ikincisi de 1968'de olmak üzere Irak'a iki kez irşad seferi düzenlemiştir.¹⁰⁸ Bu durum birçok Iraklının onunla tanışmasına ve müridi olmasına vesile olmuştur. Şeyhin Irak'a düzenlediği

¹⁰³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/133.

¹⁰⁴ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 97-98.

¹⁰⁵ Muhammed Faruk Nebhân, *es-Seyyid en-Nebhân Menhec ve mevâkkif*, bkz. <http://www.dr-mfalnbhan.com/> (erişim tarihi: 04.012. 2021).

¹⁰⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 88.

¹⁰⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/243.

¹⁰⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/244.

ikinci ziyaretinde, ülkelerini ziyaret etmesine ilgisiz kalmayan Irak halkı, âlimler ve talebeleri başta olmak üzere büyük kitleler halinde havaalanına akın edip onun için kalabalık bir karşılama düzenlemiştir.¹⁰⁹ Şeyh, bu ziyaretinde Irak'ın başkenti Bağdat'ta yedi gün kalmıştır. Şeyhin Bağdat'a gelişi için Şeriat Fakültesi ve İslami Eğitim Cemiyeti'nde kutlamalar yapıp orada kendisini karşılayan insanlara onun hakkında malumat veren hutbeler ve şiirler okunmuştur. O günlerin en önemlisi ise onun, Şeyh Abdulkadir Geylânî'yi (ö. 561/1165-66) ziyaret ettiği gündü. Nitekim o gün büyük bir coşku yaşanmış ve saatlerce toplu zikir çekilmiş ve salavât-ı şerîfeler okunmuştur.¹¹⁰

Şeyhin Irak'ta irşad amaçlı ziyaret ettiği diğer kentler ise Felluce, Ramadi, Hît, Kebîse, Hâlidîyye ve Diyala şehirleridir.¹¹¹ Şeyh Muhammed Nebhân'ın Felluce'ye karşı ayrı bir muhabbeti vardı. Kendisi Felluce'de yedi gün kalıp Felluce için “Burası benim hicret diyarımdır.” derdi. Felluce halkı da şeyhe aşırı bir alaka göstermiştir.¹¹²

Şeyh, Irak ziyareti sırasında orada metfun olan sahabe ve Ehl-i Beyt'ten olan kişilerin türbelerini ziyaret etmiştir. Bununla birlikte Şeyh, Cüneyd-i Bağdâdî, dayısı Serî es-Sakatî ve Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) türbelerini de ziyaret etmiştir. Şeyh, Ebu Hanife'nin türbesini ziyaret ettikten sonra onun hakkında şunları söyledi: “Ebu Hanife'nin, bizim için bir kardeş olduğu ortaya çıktı.”¹¹³ Buna ilaveten Şeyh, onun için “el-‘arif billâh” tabirini kullanırdı.¹¹⁴ Şeyh, burada yaklaşık bir ay kaldıktan sonra Halep'e dönmüştür. Irak'taki müridleri Şeyh için Bağdat havaalanında çok görkemli bir veda gerçekleştirmiştir.¹¹⁵

Şeyhin Irak ziyareti ders halkasının yayılmasına katkı sağlamış, Irak'taki müridleri Halep'teki müridlerinden daha fazla olmuş, medreseler yapılmış, ilim ve sohbet meclisleri kurulmuştur. Irak'taki müridleri Şeyh'in

¹⁰⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/253-254.

¹¹⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/254.

¹¹¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/255.

¹¹² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/257-258.

¹¹³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/256-257.

¹¹⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/81.

¹¹⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/259-260.

sohbetlerinin ve vaazlarının kayıtlarını tutmuş ve o Irak'tan gittikten sonra da ses kayıtlarından istifade etmiştir.¹¹⁶

Şeyh'in şöhreti Irak'ta o kadar çok yayılmıştır ki Anbar'ın hemen hemen her tarafında onun samimi sevenleri ve takipçileri oluşmuştur.¹¹⁷ Bunlar şeyhin direktifleri doğrultusunda Felluce, Ramadi, Kebîse ve Bağdat gibi Irak'ın farklı şehirlerinde medreseler inşa etmiş, ilim ve irşadın yayılmasına vesile olmuşlardır.¹¹⁸ Şeyh Muhammed Nebhân'ın müridlerinin Felluce ve çevresinde medrese ve derneklerin yanı sıra kurdukları camilerin sayısının, yüzü aştığı kaydedilmektedir.¹¹⁹ Şeyh, özellikle Felluce'de, dini sahnede büyük bir etki yaratmayı başarmıştır. 2000'li yılların başında şehrin Ulu Camii'nin imam olan Cemal Şakir ve 2004 baharında Amerikalılara karşı yapılan ilk ayaklanmanın lideri olan Abdullah el-Cenâbî'nin (D. 1951) takipçileri arasında yer alması şeyhin etkisini kanıtlamaktadır.¹²⁰

1.4.2. Türkiye Ziyareti

Muhammed Nebhân, Türkiye'yi defalarca ziyaret etmiştir.¹²¹ Türkiye'ye ilk gelişinde İstanbul'a giderek günlerce orada kalmış, vali tarafından sıcak bir şekilde karşılandığı ve kutsal emanetleri ziyaret ettiği kaydedilmiştir. Bu gezide dönemin Diyanet İşleri Başkanı İbrahim Bedreddin Elmalılı (ö. 1414/1994) kendisine eşlik ettiği aktarılmaktadır.¹²² İstanbul'un tarihi yerlerini de ziyaret eden şeyhin rehberliğini Türkiye ile aile bağları da olan Hacı Ömer el-Tatarî (ö. 1418/1998) yapmıştır. Şeyh, gezisi esnasında Türk halkındaki İslam ruhuna ve o ülkedeki İslam tarihinin büyüklüğüne hayran kalmıştır.¹²³ Ayrıca Antakya ve İskenderun şehirlerini de ziyaret etmiş, kaldığı her şehirde ders ve zikir halkaları düzenlemiş ve Türkiye'de iki ay kaldıktan sonra Halep'e dönmüştür.¹²⁴ Türk halkındaki İslam'a ve İslami değerlere olan samimi bağlılık, âlimlere gösterilen saygı

¹¹⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 205.

¹¹⁷ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 52.

¹¹⁸ Ahmed Fâik Cevâd vd. *Mensûru'l-cumânî ehbâbi nâdireti'l-izmân Seyyidinâ el-'Arifi billâh Muhammed b. Ahmed en-Nebhân el-Halebî*, birinci basım, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2021), 161.

¹¹⁹ Cevâd, *Mensûru'l-cumânî ehbâbi nâdireti'l-izmân*, 484.

¹²⁰ Pierreh, *ed-Dîn ve'd-Devle fî Suriye ulemâmu's-sünne mine'l-inkilâb ile's-sevre*, 81-82.

¹²¹ Ahmed Muhammed Abbûş, *ed-Dureru'l-hisân fî terâcimi eshâbi's-Seyyid en-Nebhân*, birinci basım, (Beyrut: Dâru'l-kalem, 2020), 430.

¹²² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/241.

¹²³ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 203.

¹²⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/241.

zikir meclislerinin kurulması gibi erdemler onda iyi bir izlenim bırakmıştır.¹²⁵ Türk halkının edebine hayran kalan Şeyh, “Edep Türkiye'dedir.” şeklinde onları övmüştür.¹²⁶ Buna ilaveten onun müridlerinin bazıları Türkler'den oluşuyordu. Bunların bir kısmı şeyhe olan yakınlıkları ile biliniyordu.¹²⁷

1.4.3. Lübnân Ziyareti

Muhammed Nebhân, Lübnan'a defalarca gidip Beyrut, Trablus ve Baalbek şehirlerini ziyaret edip bir defasında Trablus yakınlarındaki Sirte şehrinde bir ay vakit geçirmiştir. Şeyh, orada Lübnan'daki çok sayıda müridleriyle bir araya gelmiştir.¹²⁸

O, halvetten çıktıktan sonra davet ve eğitim alanlarında hayatını böyle geçirmiş, son günlerine kadar ziyaretçilerini ve müridlerini kabul ederek meclislerine ve faaliyetlerine devam etmiştir.¹²⁹ Bu yüzden sohbetleri süreklidir ve gece veya gündüz, evde ve yolculukta sohbetlerine ara vermez ve her ne sebeple olursa olsun asla irşad faaliyetlerinden vazgeçmezdi.¹³⁰ Dolayısıyla insanlara dini konularda rehberlik etmek, onlara dinin mesajlarını ulaştırmak ve onlara öğüt vermek gibi faaliyetleri asla kesintiye uğramazdı.¹³¹ Dersler, ilim ve sohbet meclisleri ve irşad ziyaretlerine ek olarak, aşağıdaki başlık altında değinilecek olan davet, ilim ve eğitimin yayılmasına katkıda bulunan birçok proje ve kuruma imza atmıştır.

1.5. Hayata Geçirdiği Projeler

Şeyh Muhammed Nebhân, sosyal bir devrim, insani bir kalkınma ve toplumun ıslahına yönelik projeler oluşturmuştur.¹³² Nitekim Yüce Allah, ilim ve liyakat ehlinde başka hiçbir çağdaşının yapamadığı büyük işleri ve büyük nitelikleri ona vererek onu şereflendirmiştir.¹³³ Şeyhin ortaya koyduğu projeler bilimsel, eğitsel ve sosyal projeler gibi çeşitlilik

¹²⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 203.

¹²⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/241.

¹²⁷ Bkz. Aabbûş, *ed-Dureru'l-hisân*, 1/106-424-433-2/199.

¹²⁸ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 203.

¹²⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 221.

¹³⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/165.

¹³¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/173.

¹³² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/13.

¹³³ Mes'ûd, *Suver ve menâkib*, 2/172.

gösteriyordu.¹³⁴ Burada söz konusu projeler arasından öne çıkan şu üç projesi ve bunların etkileri tartışılacaktır:

- Kiltaviyye Camiinin ve Medresesinin modernizasyonu
- İslâmî kalkınma cemiyetinin kurulması
- Montana gece kulübünün camiye dönüştürülmesi

1.5.1. Kiltaviyye Cami ve Medresesinin İnşası

Kiltaviyye, Halep'in eski şehrinin kalbinde, yüksek tepede bulunan merkezi bir mahalledir. Burası Halep'in en gözde mahallelerinden biri olan Babu'l-Hadîd mahallesine bakmaktadır.¹³⁵ Tepenin zirvesinde Taktimurel-Keltavî (ö. 787/1385) tarafından yaptırılan Kiltaviyye medresesi vardı. Bu medresede şer'î ilimler ve Hanefî fıkı okutuluyordu. Mahallenin Kiltaviyye ismiyle anılması bu medreseden kaynaklanıyordu.¹³⁶ Mahallenin bu isimle isimlendirilmesi hakkındaki diğer bir görüş de bu ismin Türkçeden geldiği ve Arapçasının "güller ve çiçekler tepesi" olduğu şeklindedir.¹³⁷

Kâmil el-Bâlî el-Halebî el-Gazzî, (ö. 1351/1933), H. 14. yüzyılın başlarında bu medresenin ve çevresinin durumunu şöyle anlatır: "Kiltaviyye medresesi bugünlerde yok oldu, şekli değişti, belirtileri silindi ve etrafı dört duvar arasında çevrili bir avlu dışında bir kalıntısı kalmadı. Medresenin güneyinde sesli okumaların yapıldığı bir ön bölüm ve yanında da mahalle mezarlığı vardır."¹³⁸

Şeyh Muhammed Nebhân, Kiltaviyye'ye gelip orada halvete girmeye karar verdiğinde, Kiltaviyyenin hali izi kalmamış yıkık bir medrese ve tepenin zirvesinde etrafı eşkıyaların barınağı haline gelmiş bir mezarlık ile çevrili ve sadece birkaç kişinin namaz kılabilceği kerpiçten yapılmış eski bir cami şeklindeydi. Şeyh, caminin yanında kerpiçten yapılmış küçük bir odada yaklaşık on bir yılını halvette geçirmiştir. Allah, ona insanları irşad etme izni verdiğinde o burayı terk etmedi. Aksine burayı irşadının başlangıç

¹³⁴ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 153.

¹³⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 379.

¹³⁶ Kâmil el-Bâlî el-Gazzî el-Halebî, *Nehrü'z-zeheb fî târihi Halep*, (Halep: el-Matb'atu'l-marûniyye, ts.), 390-391.

¹³⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/128.

¹³⁸ Gazzî, *Nehrü'z-zeheb fî târihi Halep*, 391.

noktası haline getirmek için yeniden inşa etme kararı aldı. Şeyh, onarım ve yenileme işine ilk olarak camiden başladı.¹³⁹

1.5.1.1. Kiltaviyye Camii

Şeyhin daveti yaygınlaşıp müntesipleri çoğalınca Kiltaviyye Camii, ibadet edenleri ağırlamaya yetmedi. Şeyh Muhammed Nebhân, kendi imkânlarıyla ve müridlerinin desteğiyle onu genişletmeye, inşasını yenilemeye ve ilim talebeleri için odalar kurmaya karar verdi.¹⁴⁰ Şeyh, cami inşaatını finanse etmekle yetinmedi. Hem o, hem de müntesipleri caminin inşaatına aktif olarak katıldı. Aralarında tüccar, doktor, mühendis, işçi, genç ve yaşlıların bulunduğu müridleri şeyh ile birlikte Cuma günleri sabahın erken saatlerinde yanlarına iş elbiselerini alıp Kiltaviyye'ye gelirlerdi. Orada caddenin aşağısından tepenin zirvesine kadar uzanan iki yüz metreden fazla bir mesafede bir insan zinciri oluşur ve bunlar elden ele inşaat malzemelerini ve aletlerini bu şekilde tepenin zirvesine çıkarırlardı. Şeyh de bunların arasında yerini alır ve onlara yardım ederdi. Şeyhin onların arasında olması onlara moral ve motivasyon verirdi.¹⁴¹

Kiltaviyye'nin inşası sadece bir cami ve bir medresenin inşası değildi. Bu çalışma aynı zamanda sâlikin manevi eğitim ve nefis ile mücadelesinin bir parçasıydı.¹⁴² İnşaat esnasında şeyh her şeyi kendisi takip ediyordu. Adeta bir şantiye şefi gibi çalışanların başında durur ve işlerini sağlam bir şekilde yapmalarını tavsiye ederdi. Şeyh, camilerin yapımında şatafat taraftarı değildi. O, Allah'ın huzurunda olan kulun bütün benliğiyle Rabbine yönelip camideki süs ve ziynetlerle meşgul olmaması için camilerin süslenmesine karşı çıkıyordu. Dolayısıyla kendisinin yaptırdığı bu cami süs ve ziynetten arındırılmış sade bir yapıydı.¹⁴³ Şeyh, ayrıca caminin yanına iki oda yaptırmıştır. Bunlardan birini kendi kullanımına tahsis edip orada ziyaretçilerini ağırlamış diğerini de misafirlere tahsis etmiştir.¹⁴⁴ Caminin inşaatı bitip ibadete açılınca şeyh bütün gününü camide geçirir, orada misafirlerini ağırlar ve onlarla birlikte orada yemek yedi. Şeyh, yemekler

¹³⁹ Bkz. Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/128; Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 379.

¹⁴⁰ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 6.

¹⁴¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 389.

¹⁴² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 390.

¹⁴³ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 392.

¹⁴⁴ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 3.

hususunda seçici olmayıp günün menüsü neyse onu yer ve aşçıları asla diğer bir yemek yapmadıkları için azarlamazdı.¹⁴⁵

Kiltaviyye Camii sadece içinde namaz kılınan bir yer değil, aynı zamanda Allah'a hikmet ve güzel öğütle çağrıda bulunulan manevi bir nurun merkeziydi. Dolayısıyla burada insanlar ahlaki açıdan ıslah edilir, nefisleri tezkiye edilir ve kalpleri dünya sevgisi ve günahların pasından temizlenirdi.¹⁴⁶ Kiltaviyye Camii, aynı zamanda şeyhin müridlerinin talebelerinin ve genel olarak Halep'teki bütün Müslümanların bir araya geldiği ve Müslümanların başlarına bir kaza geldiğinde durumlarının tartışıldığı bir merkezdi. Bahsi geçen kitlelere ek olarak burası âlimlerin şeyh ile istişare ümmetin sorunlarını istişare edip çözümler ortaya koymaya gayret ettikleri bir meclisti.¹⁴⁷

Şeyh camideki odasında kendisini ziyaret etmeye gelen âlimleri, düşünce adamlarını, siyasi şahsiyetleri, parti başkanlarını ve Hristiyan âleminin ruhani liderlerini güler yüzü ve kalıcı gülümsemesiyle karşılıyordu. Şeyh meclisinde hep şu sözleri tekrarlardı: “İnsanların kalpleri hakîkate açılsın diye, sizin onları bildiğiniz gibi değil onların kendilerini bilip konumlandıkları yerde konumlandırın ve o şekilde ağırlayın.”¹⁴⁸

1.5.1.2. Kiltaviyye Medresesi

Şeyh Muhammed Nebhân, davetinin başlangıcından beri içinde İslami ilimlerin öğretildiği bir medrese inşa etmeyi arzulamış ve bu arzusunu müridlerine şöyle açıklamıştır: “Ben, Allah rızası için ilim talep eden ve Allah'ı tanıma yolunda doğru davranışlar sergileyen on öğrencinin bile içinde okuyacağı küçük bir medrese inşa etmek istiyorum.”¹⁴⁹ Şeyh, Kiltaviyye Camii'nin penceresinden caminin güneyindeki ıssız alana - medresenin şu anki yeri- bakıyor ve kardeşlerine şöyle diyordu: “Şu karanlık tepede parlayan bir ışık görüyorum. Umarım Yüce Allah o mumu yakmamıza yardım eder.” Şeyhin tasavvuf ve manevi eğitime olan ilgisi ve meşguliyeti, onu ilme, âlimlerin sosyal ve dini ıslahın temel dayanağı olan

¹⁴⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 395.

¹⁴⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 412.

¹⁴⁷ Mes'ûd, *Suver ve menâkib*, 2/173.

¹⁴⁸ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 383.

¹⁴⁹ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 34.

faydalı bilgilerle yetiştirilmesine olan ilgisinden uzaklaştırmıyordu.¹⁵⁰ Bu nedenle, İslami kalkınma sosyal ve hayır işleri derneğinin kurulmasından sonra Kiltaviyyede “Dâru Nahdati’l-‘Ulûmi’ş-Şer‘iyye” isimli bir medrese inşa etmeye başladı. Şeyh Muhammed Nebhân, medresenin inşaatına başlarken müridlerine dedi ki: “Allah yolunda kınayanların kınamasından korkmayan, hakkı savunan, dünya lezzetleri için değil Allah için çalışan, herkesten önce kendilerini ıslah etmeye başlayan, bildikleriyle amel eden, dünya hayatı için ahiretten uzaklaşmayan ve böylece başkaları için model olabilecek âlimleri yetiştirmek için bir ilim, marifet ve sülûk medresesi inşa ediyoruz.”¹⁵¹ Şeyh, beş katlı bir medrese inşa etti. Bu katların üçü yerin üstünde ikisi de yerin altında kalıyordu. Yerin altındaki iki kat ise mutfak, yemekhane ve yatakhane için tahsis edilmişti.¹⁵²

İnşaat tamamlandıktan sonra medrese 1964 yılında kapılarını ilim öğrencilerine açmıştır. Şeyh, kırsaldaki aşiret liderlerine ve büyük ailelerin reislerine çocuklarını medreseye göndermeleri için elçiler gönderdi. Şeyh, onlara gönderdiği mesajında şöyle diyordu: “Çocuklarınıza ilim öğreteceğiz ve onları ailelerinde ve aşiretlerinde bilgi ve dini bilinci yayan âlimler ve vaizler olarak size geri vereceğiz. Şeyh, meclislerinde hep şöyle söylüyordu: “Aşiretin lideri düzelirse onun düzelmesiyle aşiret de düzelir.”¹⁵³ Şeyh, medrese için ilk öğrenci grubunu kendisi seçti ve o gün özlemini duyduğu ve arzuladığı şeyi elde ettiği için çok mutluydu.¹⁵⁴

Şeyh, medresenin sistemini ve müfredatının gelişimini denetledi ve bunun için en iyi öğretmenleri ve denetçileri seçti.¹⁵⁵ Medrese, katı bir eğitim sistemi benimsemiştir. Dolayısıyla öğrenci burada yatılı okumakta ve gece gündüz tüm eğitim süresini medresenin içinde geçirmektedir. Altı yıllık bir eğitim süresi olan bu medresede öğrenciler sadece tatil günlerinde dışarıya çıkabilmektedir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,420.

¹⁵¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,386.

¹⁵² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/201.

¹⁵³ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,97.

¹⁵⁴ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,421.

¹⁵⁵ Muhammed Adnan Kâtibî, *et-Ta ‘lîmu ‘ş-şer‘î ve medârisuh fî Halep fî l-karni ‘r-rabi‘ ‘aşer el-hicrî*, (Halep: 2006) 97.

¹⁵⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,421.

Medrese için benimsenmiş müfredata gelince, öğrenci altı yıl boyunca şu ilimleri görmekteydi: “Kur’ân ve Kur’ân ilimleri, tefsir, hadis ve terminolojisi, Şafii ve Hanefî fıkıhı ve usulleri, Hz. Peygamber’in hayatı, İslam tarihi, eğitim ve ahlâk ile ilgili ilimlere ek olarak, Arap diline dair sarf, nahiv, belâgat, edebiyat, matematik ve yabancı dil gibi bazı modern ilimler.¹⁵⁷ Şeyh, bu ilimlerle birlikte genel olarak kevnî ilimleri de öğrenmeye vurgu yapıyor ve talebenin şer’î ilimlere hâkim olmasının gerekli olduğu gibi bu ilimlere de hâkim olmasının gerekli olduğunu söylüyordu. Ayrıca o yabancı dil eğitimini de önemsiyor ve “Fıkıh okuduğunuz gibi İngilizceyi de okuyun.” diyordu.¹⁵⁸ Buna ilaveten o talebeleri ilim öğrenmeye teşvik ederken şöyle diyordu: “Bütün ilimler güzeldir. Kişi ilim öğrenmekte samimi ise, bütün ilimler Allah’a ve ahiret yoluna götürür.”¹⁵⁹ Öğrenim yılları boyunca, öğrencinin Kur’ân’ın tamamını ezberlemesi gerekiyordu. Medrese eğitiminin ardından mezunlara Ezher Üniversitesinde eğitimlerine devam etme yetkisi veren bir sertifika verilmiştir. Ayrıca medrese mezunlarının Ezher Üniversitesinde okumaları için maddi ve manevi destek de sağlanırdı.¹⁶⁰

Şeyh Muhammed Nebhân, öğrencilerin sadece öğretimleriyle değil bununla birlikte ahlaki açıdan geliştirip eğitilmeleriyle de ilgilenirdi. Dolayısıyla bahsi geçen ilimlerle birlikte onları seyr-ü sülûk merhalesinden de geçirirdi.¹⁶¹ Şeyh, onlarla yaptığı her toplantıda ilmin adabından bahseder ve ilmin başka bir şey için değil, Allah için okunmasının gerekli olduğunu söylerdi. Bununla birlikte o, ilimle amel etmenin yerilmiş mücadeleden uzak durmanın ve ilimden yararlanmanın öğrencinin hedefleri arasında olmasının gerekliliğini dile getirirdi.¹⁶²

Şeyh, aynı zamanda talebeleri ilim tahsilinde çok çaba sarf etmeye teşvik eder, öyle ki gece namazlarını en fazla dört rekât ile sınırlandırmalarını ve geri kalan zamanlarını ilim tahsiline ayırmalarını tavsiye ederdi. Şeyh, talebelere ilmin önemi hakkında şöyle derdi: “İlim

¹⁵⁷ Kâtibî, *et-Ta’lîmu’s-şer’î ve medârisuh fi Halep*, 101.

¹⁵⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/380.

¹⁵⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 420.

¹⁶⁰ Kâtibî, *et-Ta’lîmu’s-şer’î ve medârisuh fi Halep*, 101.

¹⁶¹ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l- 'Arifi'n-Nebhân*, 35.

¹⁶² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 423-425.

talebesi şafaktan önce kalkar, sadece iki rekât gece namazı kılar -ki fazlasını talebeler için asla tavsiye etmem- sonra dua eder ve derslerini mütalaa eder. İlim talebesinin gerçek virdi, dersleridir.”¹⁶³ Bugün medresenin tüm sınıflarda iki yüz elliden fazla öğrencisi vardır ve her yıl yirmi ila yirmi beş öğrenci mezun olmaktadır.¹⁶⁴ Açıldığı günden bugüne kadar bu medreseden mezun olan öğrenci sayısı bini geçmiştir.¹⁶⁵ Kiltaviyye medresesi imam, hatip, öğretmen, araştırmacı ve üniversite hocalarından oluşan grupları mezun ederek büyük hizmetler yapılmasına katkı sağlamıştır. Mezunların çoğu, Halep şehrinin cami ve okullarında, Körfez ülkelerinde, Arap ve yabancı ülkelerdeki İslam merkezlerinde çalışmışlardır.¹⁶⁶ Bu medreseye kayıt yaptırmak isteyenlerin ilkokulu iyi derece ile bitirmiş olmaları ve yazılı ve sözlü giriş sınavını geçmeleri gerekmektedir.¹⁶⁷ Şeyhin Irak'taki müridleri, ilmin önemsenmesi ve medreselerin kurulmasında şeyhlerinin izinden giderek şehirlerinde şer'î ilimlerin eğitimi ile ilgili birkaç medrese kurmuşlardır. Şeyhin Irak'taki müridleri, kurdukları bu medreseleri onun medresesine ve öğrencilerini de onun öğrencilerine benzetmişlerdir.¹⁶⁸

1.5.2. İslamî Kalkınma Cemiyeti

Şeyh Muhammed Nebhân topluma yakın durur, onlarla hemhal olur, sefalet ve yoksunluk çeken fakir, zayıf ve çaresiz gruplarla ilgilenirdi. Onların acı ve sıkıntılarını araştırıp onlara yardım elini uzatırdı.¹⁶⁹ Şeyh, ilk başta bunu kişisel olarak kendi parasıyla yapardı. Ancak ihtiyaç sahipleri çoğaldığında, şeyhin şahsına bağlı bireysel bir eylemden organize kolektif bir eyleme dönüşme fikri gelişti. Dolayısıyla şeyh, Halep ve civar mahalleleri düzeyinde fakirleri önemseyen ve ihtiyaçlarını karşılamak için çalışan bir hayır cemiyeti kurmaya niyetlendi.¹⁷⁰ O, hali vakti yerinde olan öğrenci ve müridleriyle bir toplantı yapıp bu fikrini onlarla paylaştı ve bu cemiyetin kurucu üyeleri arasında yer almalarını istedi. Onların da onayını aldıktan sonra bu büyük projeyi kurmak için yola çıktı ve bunun için bahsi

¹⁶³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/204.

¹⁶⁴ Kâtibî, *et-Ta'limu's-şer'î ve medârisuh fi Halep*, 102.

¹⁶⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 412.

¹⁶⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/202.

¹⁶⁷ Kâtibî, *et-Ta'limu's-şer'î ve medârisuh fi Halep*, 100.

¹⁶⁸ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l- 'Arifi'n-Nebhân*, 52.

¹⁶⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 441.

¹⁷⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 444-445.

geçen öğrenci ve müridlerinden üyeler seçti. Merkezi Kiltaviyye Camii olan İslamî kalkınma cemiyetinin resmiyeti onaylandıktan sonra Şeyh, 1960 yılında cemiyetin açılışı için büyük bir merasim düzenledi.¹⁷¹

1.5.2.1. İslamî Kalkınma Cemiyetinin Hedefleri ve Faaliyetleri

İslamî kalkınma cemiyeti, ileride gerçekleştirmek için bir dizi hedef belirledikten sonra kurulmuştur. Bu hedefler şunlardır: Yoksulların ihtiyaçlarının karşılanması, onları tedavi edecek hastanelerin kurulması, yetimlerin desteklenmesi, mesleki iyileştirme enstitülerinin kurulması, işsizlere iş imkânının sağlanması, çocukları iyiliğe ve ideallere yönlendiren okul, kulüp ve anaokullarının oluşturulması.¹⁷² Cemiyetin amacı sadece maddi ihtiyaçları karşılamak değil, ana hedeflerinden biri de Allah'a inanan, inancıyla gurur duyan, doğru bir İslam kültürüyle donanmış, milletini ve ülkesini ilerletmek için çalışan, ruhu, zihni, bedeni ve ahlakı güçlü olan, yurttaşlarını seven ve onlara karşı hoşgörülü olan bir nesil yetiştirmektir.¹⁷³

Şeyh'in rehberliği sayesinde cemiyet, fakirlerin yararına ve çeşitli alanlarda birçok hizmet ve projeyi gerçekleştirmiştir. Yoksul ailelere maddi destek yapan cemiyetin kuruluşundan bir yıl sonra, aylık desteklerinden yararlanan aile sayısı bin altı yüz, şahıs sayısı ise beş bin üç yüz on yedi kişiye ulaşmıştır. Cemiyet, aynı zamanda kurban projesini de hayata geçirmiş ve ilk etapta cemiyetin dağıttığı kurban etinden üç bin aile faydalanmıştır.¹⁷⁴ Ayrıca dernek, yoksullara ücretsiz muayene ve ilaç temin eden bir sağlık ocağı kurmuştur. Bu sağlık ocağında hasta ve sakatların kan, radyolojik görüntüleme ve laboratuvar tetkikleri yapılmaktaydı. Ayrıca burada yapılması mümkün olmayan muhtaçların ameliyatlarını masrafı cemiyete ait olmak üzere özel hastanelerde yaptırılıyordu. 1962 yılında cemiyetin tedavi ettiği hasta sayısı iki bin otuz bire, ikinci yılda bu sayı dört bin yedi yüz seksen yediye yükselmiştir.¹⁷⁵ Şeyh Muhammed Nebhân tarafından kurulan cemiyet, 1962 yılında “Kadın mesleki eğitim kurumu” adında bir atölye kurdu. Bu atölyede fakir ve yetim kızlardan seçilmiş 140 kız öğrenciye

¹⁷¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/195-196.

¹⁷² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/196.

¹⁷³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/196-197.

¹⁷⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/198-199.

¹⁷⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/199.

dikiş, nakış ve diğer kadın meslekleri öğretiliyordu. Bu mesleklerle birlikte kursiyerlere fıkıh, siyer ve ahlak bir önemli konulardan dersler verilmekteydi. Ailesine yardımcı olması ve yaşam standardını yükseltmesi için kursu bitiren her bir öğrenciye, bir dikiş makinesi verilirdi. Şeyh Muhammed Nebhân, ömrünün son yıllarında müfredatında şer‘î ilimlerin de okutulduğu resmi bir kız meslek lisesi kurmuştur.¹⁷⁶ Daha önce bahsi geçen “Dâru Nahdati’l-‘Ulûm eş-Şer‘îyye” isimli Kiltaviyye medresesinin kurulması da cemiyetin ilim ve kültürel başarıları arasında yer alıyor. Nitekim cemiyet bu medreseyi inşa etmiş ve müderrislerin maaşları ve öğrencilerin yemek, ders kitapları, kırtasiye malzemeleri ve diğer masraflarının hepsini karşılamaktaydı.¹⁷⁷

Bunun yanı sıra cemiyet, çalışmak zorunda kaldıkları için okuma imkânı bulamayan işçileri eğitmek için eğitim-öğretim yılı boyunca gündüzleri gece merkezleri, yaz tatilinde ise çeşitli mahallelerde yaz Kur’ân kursları adı altında çeşitli merkezler açmıştır.¹⁷⁸ Cemiyet, dilencilik ve evsizlikle mücadele, yaşlıların barındırılması, yolda kalmış yabancıların şehir ve köylerine gönderilmesi gibi diğer birçok sosyal hizmetin sunulmasına katkıda bulunmuştur.¹⁷⁹ Yirmi yıllık büyük bir çalışma ve özveriyle faaliyetlerine devam cemiyet, şeyhin vefatından on yıl sonra, 1984’te Suriye Devleti tarafından kamulaştırılıp el koyulduktan sonra kapatıldı.¹⁸⁰

1.5.2.2. Montana Gece Kulübünün Camiye Dönüştürülmesi

Bir gece kulübünün ibadethaneye dönüştürülmesi tarihin onun için kaydettiği başarılarından biri olarak kaydedilebilir. 1970 yılında Montana gece kulübünü camiye dönüştürülmüştür. Bazı insanlar, Halep’in en iyi mahallelerinde ve Halep üniversitesinin yakınında bir gece kulübü inşa etmişlerdir.¹⁸¹ Bu durumdan ciddi bir şekilde rahatsız olan şeyh, meseleyi temkinli ve hikmetli bir üslupla ele aldı. Dolayısıyla ilk başta müridlerine kulübü satın almaları talimatını verdi ve onlar da yüksek fiyatına rağmen

¹⁷⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/199-200.

¹⁷⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/201-202.

¹⁷⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/200.

¹⁷⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/201.

¹⁸⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 412.

¹⁸¹ Muhammed Zekerîyyâ el-Mes‘ûd, *er-Rebbânîyyûn es-selâse: Sîretu selâse mine'l-'Ulemâi'r-Rebbânîyyîn*, (Halep: 2008), 412.

bunu yaptılar. Şeyh de o zaman ne kadar parası varsa hepsiyle katkıda bulundu. Kulüp satın alındıktan sonra bu vesileyle büyük bir toplantı düzenledi ve toplantı sırasında kulübün camiye çevrildiğini ve isminin bundan böyle Furkân Camii olduğunu duyurup bu camideki ilk ezanı o okudu.¹⁸² Şeyhin bu hareketi geniş çapta beğeni topladı ve büyük bir yankı uyandırdı. Dönemin el-Bâb müftüsü Şeyh Muhammed Sa'îd el-Mes'ûd, şeyhe saygı ve sevgisini arz ettiği ve bu dönüşümdeki rolünü övdüğü manzum bir şiir yazdı. Müftü Şeyh Muhammed Sa'îd el-Mes'ûd'un (ö. 1397/1977) yazdığı şiir halen bahsi geçen camide asılıdır.¹⁸³

Montana kulübünün camiye dönüştürülmesinden sonra, şeyh kulübe Furkan Camii adını verdi. Onun bu davranışından memnun kalan mahalle sakinleri tüm mahalleye Furkan Mahallesi demeye başlayınca mahallenin ismi de Furkan Mahallesi olarak değişti. Furkan Mahallesi, bugün hala Halep'in en önemli ve en prestijli mahallelerinden biri olduğu gibi Furkan Camii de Halep'in en ünlü ve en güzel camileri arasında yer almaktadır.¹⁸⁴ Bunlar, şeyhin öne çıkan başarılı projeleri ve toplum üzerindeki etkileridir. Cemiyet dışında bu projelerin hepsi hala varlığını sürdürmekte ve hizmetlerini sunmaya devam etmektedir.

1.6. Hocaları

Bu başlığın altında Şeyh Muhammed Nebhân'ın ilim ve tasavvuf alanlarındaki hocalarına değinilecektir.

Şer'î ilimler alanındaki hocalarına gelince, şeyh Muhammed Nebhân, Hüsreviyye Medresesinde okuyup orada mezun olmuştur. O sırada Hüsreviyye Medresesinde uzak diyarlardan ilimlerinden istifade edilen

¹⁸² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/190.

¹⁸³ Şiirin metni şu şekildedir:

ليكون مرتع زمرة الشيطان	قصر فخيم شيد في شهبائنا
بين الجوانح منه والأرزان	يمسي ويصبح والفضائح جمّة
والخمر أم الخبث (المونتان)	رُكِمَتْ أنوفُ القوم من ريح
تدعو المهيم من صميم جنان	بل ضجّت الشرفات من أبهايه
بالعلم بالتقوى وبالإحسان	أن يبذل المولى بخير شره
عليها حباها شيخنا (النبهاني)	حتى تداركه الإله بهمة
فغدا بحمد (جامع الفرقان)	وبخيرة الشهباء سادات الندى
فتعطر الأرجاء بالإيمان	وغدت تهب على المدينة ريحه
وارفع منار الدين والقرآن	ربّاه توجّ بالسداد أمورنا
ستؤول في التاريخ (للغفران)	وارحم نويظمها لعلّ ذنوبه

Bkz. Mes'ûd, *Suver ve menâkib*, 2/174; *er-Rebbânîyyûn es-selâse*, 412-413.

¹⁸⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/190.

seçkin âlimler müderrislik yapmaktaydılar.¹⁸⁵ Hüsreviyye Medresesinin müderrislerden olup Şeyh Muhammed Nebhân'ın yetişmesine katkı sunan önde gelen hocaları¹⁸⁶ şunlardır: Şeyh Muhammed el-Hanîfî (ö. 1342/1924),¹⁸⁷ Şeyh Muhammed Kâmil Hebrâvî(ö. 1346/1927),¹⁸⁸ Şeyh Abdullah Abdulmu'tî (ö. 1353/1934),¹⁸⁹ Şeyh Ahmed ez-Zarka (ö. 1357/1938)¹⁹⁰, Şeyh 'Îsâ el-Beyânûnî (ö. 1362/1943)¹⁹¹, Şeyh Muhammed en-Nâşid (ö. 1365/1945)¹⁹² Şeyh Sa'îd el-İdlibî (ö. 1370/1950),¹⁹³ Şeyh Feyzullah el-Eyyûbî (?),¹⁹⁴ Şeyh Muhammed Râğib et-Tabbah (ö. 1370/1951),¹⁹⁵ Şeyh Ahmed eş-Şemma' (ö.1373/1953)¹⁹⁶, Şeyh Ahmed el-Kurdî (ö. 1373/1953),¹⁹⁷ Şeyh Necîb Sirâcüddîn(ö. 1373/1954) ve Şeyh Es'ad el-Abacî (ö. 1393/1973).

¹⁸⁵ Abdulhamid Mahmud Tahmaz, el-'allâmetu'l-mücâhid eş-Şeyh Muhammed el-Hamid, Dördüncü Basım, (Şam: Daru'l-Kalem, 1995), 22.

¹⁸⁶ Bkz. Kâtibî, *Ulemâu min Halep fî'l-karnî'r-râbi'* 'aşer, 345.

¹⁸⁷ Şeyh Muhammed el-Hanîfî, Halep'te okudu, daha sonra Ezher'e gidip oradaki âlimlerden istifade etti. Ezher'den döndüğünde birçok işte çalıştı. Hüsreviyye medresesinde müderrislik yapan el-Hanîfî, Türkçe'yi akıcı bir şekilde konuşuyordu. Hac dönüşü dedesinin şehrinde vefat edip oraya gömüldü. Bkz. *Tabbah, İ'lâmü'n-nübelâ*, 619.

¹⁸⁸ Şeyh Muhammed Kâmil Hebrâvî, şer'î ilimlerle birlikte matematik, astronomi ve mühendislik ilimlerini cem eden Hebrâvî, hayatının son demlerinde kendisini hadis ilmine adadı ve Hüsreviyye Medresesi'nde hadis dersleri verdi. Halep'te vefat etti ve orada defnedildi. Bkz. Kâtibî, *Ulemâu min Halep*, 130.

¹⁸⁹ Alim, fakih, ve aynı zamanda iyi miras hukukçusu da olan Şeyh Abdullah Abdulmu'tî,, Halep'te devrinin ileri gelen alimlerinden dersler almış, daha sonra Hüsreviyye ve Esadiye medreseleride hocalık yapmış, Halep'te vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. *Tabbah, İ'lâmü'n-nübelâ*, 141.

¹⁹⁰ Şeyh Ahmed ez-Zarka, iyi bir hukukçu olup Hanefî fikhında uzmanlaşmıştır. Zarka, Hüsreviyye ve Şabaniyye medreselerinde ve Halep'teki Emevî Camii'nde fıkıh dersleri vermiştir. Bkz. Muhammed Râğib et-Tabbah, *İ'lâmü'n-nübelâ bi târihi Halep'i's-Şehbâ, ikinci basım*, (Halep: Dâru'l-Kalem, 1988), 629.

¹⁹¹ Beyânûn Köyünde doğan Şeyh 'Îsâ el-Beyânûnî, Şabaniyye Medresesinde okumuş, Şeyh Ebû Nasr'dan Nakşibendilik Tarikatını almış, Hüsreviyye Medresesinde tasavvuf dersleri vermiş, Hac sırasında Medine'de vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Bkz. Kâtibî, *Ulemâu min Halep*, 163.

¹⁹² Şeyh Muhammed en-Nâşid, ilmi bir derinlik elde edinceye kadar fıkıh, tefsir ve dilbilim alanlarında eğitim aldı. İlmi şöhretinden dolayı Âlimler arasında ona "Küçük Zemahşerî" denildi. Bkz. Kâtibî, *Ulemâu min Halep*, 182.

¹⁹³ Şeyh Sa'îd el-İdlibî, iyi bir fıkıh ve hadis bilgini Şeyh Ahmed et-Termânîni tarafından yetiştirildi. Halep'te Osmaniye ile Hüsreviyye medreselerinde ve Emevî Camii'nde fıkıh ve hadis dersleri verdi. Halep'te öldü ve orada gömüldü. Bkz. Kâtibî, *Ulemâu min Halep*, 182.

¹⁹⁴ Hayatına dair kaynak bilgisine ulaşılamamıştır:

¹⁹⁵ Halep doğumlu olan Şeyh Muhammed Râğib et-Tabbah, iyi bir hadis ve tarih âlimi olan Tabbah, Hüsreviyye'de müderris ve yönetici olarak çalıştıktan sonra bir dizi ilmi ve idari görevlerde bulundu. Aralarında *İ'lâmü'n-nübelâ bi târihi Halep'i's-Şehbâ* adlı eser de bulunan birçok eseri ardında bıraktı, Halep'te öldü ve orada defnedildi. Bkz. Kâtibî, *Ulemâu min Halep*, 198.

¹⁹⁶ Şeyh Ahmed eş-Şemma', Halep Müftüsü Bekri el-Zabî'nin yanında okudu, daha sonra Hüsreviyye Medresesi'nde tefsir dersleri ona verildi ve Halep'te vefat edip orada defnedildi. Bkz. Kâtibî, *Ulemâu min Halep fî'l-karnî'r-râbi'* 'aşer el-Hicrî, (Halep, 2008), 232.

¹⁹⁷ Şeyh Ahmed el-Kurdî, Halep müftülüğünü yapmış, Osmanlı, Şabaniyye, Karnasiyye ve Hüsreviyye medreselerinde tahsil görmüş, Halep'te vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Bkz. Kâtibî, *Ulemâu min Halep*, 224.

Şeyh Muhammed Nebhân, Hüsreviyye Medresesinden sonra Ezher'e gittiğinde, dönemin Mısır Müftüsü Dr. Muhammed Bahît el-Muti'î (ö. 1354/1935)¹⁹⁸ başta olmak üzere farklı ilim dallarında Mısır'ın büyük âlimlerinden dersler aldı. Şeyh'in Mısır'da ilmî birikimlerinden istifade ettiği diğer hocaları ise şunlardır: Şeyh Yusuf ed-Dicvî (ö. 1365/1946)¹⁹⁹, Şeyh Mahmud es-Samkarî²⁰⁰ ve Şeyh Selâme el-'Azzâmî (ö. 1376/1956).²⁰¹ Şeyh Muhammed Nebhân'ın Mısır'da kendilerinden en çok istifade ettiği hocaları Şeyh Yusuf ed-Dicvî ve Şeyh Selâme el-'Azzâmî'dir.²⁰²

Yukarıdaki âlimlerin yanı sıra Şeyh Muhammed Nebhân tasavvuf hocalarından da ders almıştır. O, Hüsreviyye'de ilim talebinde bulunduğu sırada Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Ebu'n-Nasr Muhammed Halef'in müntesibi olmuş ve ilk tasavvuf derslerini ondan almıştır.²⁰³ Daha sonra Şam'a yolculuk yapan şeyh, orada ikamet eden Şâzelî'ye Tarîkatının şeyhlerinden Şeyh Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî'ye intisap edip ondan Şâzelî Tarîkatını almıştır.²⁰⁴ Rivâyet edildiğine göre bir saatlik bir birliktelikten sonra onun mana âleminde büyük fütuhlar gerçekleşmiş ve normal bir müridin yıllar sonra seyrü sülûk ile elde edebileceği makamları o bir saatte elde etmiştir. Şeyh Muhammed Nebhân, bu durumu şöyle aktarmaktadır: Seyr-ü sülûk yolculuğumun başlangıcında Şâzelî'ye Tarîkatının bazı şeyhlerinden Tarîkat aldım. Burada üç mertebe vardı ve her bir mertebe bir müridin yıllarını alabiliyordu. Ancak ben Allah'ın yardımıyla bir saatlik gibi kısa bir sürede bütün o mertebeleri kat ettim ve bu hususu detaylı bir şekilde o mürşide anlattım. O da bunun Allah'ın bana özgü bir

¹⁹⁸ Ezher mezunu olan Muhammed Bahît el-Muti'î, bir süre kadılık yaptıktan sonra Mısır Müftüsü olarak atandı. Bkz. Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmud b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A' lām*, on beşinci basım(Kahire: 2002). 6/50.

¹⁹⁹ Maliki fakihlerinden olan Şeyh Yusuf ed-Dicvî, çocukluğunda çiçek hastalığına yakalanmış ve bu yüzden gözlerini kaybetmiştir. Tahsilini Ezher'de gören Dicvî, mezuniyetinden sonra orada hocalık yapmıştır. Kahire'nin varoşlarından Ayn Şems bölgesinde vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Bkz. Ziriklî, *el-A' lām*, 8/217.

²⁰⁰ Şeyh Mahmud es-Samkarî ile ilgili kaynaklarda her hangi bir veri bulunmamıştır.

²⁰¹ Şeyh Selâme el-'Azzâmî, âmâ olmasına rağmen küçük yaşta Kur'an'ı kısa bir sürede hemen ezberledi. Ezher'i bitirdikten sonra her hangi bir ücret karşılığı olmadan orada hocalık yaptı. Şeyh Muhammed Emin el-Kürdî'den Nakşibendi Tarîkatını almış. Tasavuf icazetini de ondan alan Şeyh Selâme el-'Azzâmî, vefatından sonra onun yerine geçmiş ve vefat edinceye kadar insanları irşad etmiştir. Bkz. Selâme el-'Azzâmî, *el-Berâhinu's-sâti'a fî reddi ba'di'l-bide'i's-şâi'a*, (Mısır: Mektebetu'l-Adâb li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2014), 536 vd.

²⁰² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/81.

²⁰³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/58-59.

²⁰⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/101-102.

inayeti olduğunu anladı. Şeyh Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî, bu kısa sürede ona hem Şâzelî'ye Tarîkatının virtlerini hem de müridleri irşad etme yetkisi manasındaki tasavvuf icazetini verdi.²⁰⁵ Normal şartlarda yazılı olarak verilen bu icazet Şeyh Muhammed Nebhân'a sözlü bir şekilde verildi. Nitekim şeyh, burada Allah'ın bilgisiyle iktifa etmiş ve gösteriştan uzak durmuştur.²⁰⁶ Aşağıda şeyhin kendilerinden tasavvuf eğitimi aldığı bu iki zat ve Tarîkatlarının silsilesi hakkında özet bir bilgi verilecektir.

1.6.1. Şeyh Ebu'n-Nasr Muhammed Halef (1875-1949)

Şeyh Ebu'n-Nasr Muhammed Halef, Humus şehrinde doğdu. Şeyh Ebu'n-Nasr, Humusun seçkin âlimlerinden Şafii fıkhnı öğrendi. Akait ve tasavvuf ilimlerini ise babası Şeyh Salim Halef'ten aldı. Babasından tasavvuf icazetini de alan Şeyh Ebu'n-Nasr, babasının vefatından sonra Nakşibendi Tarîkatını Hama, Halep ve genel olarak kuzey Suriye'de geniş çapta yaymayı başardı.²⁰⁷ Civardaki birçok âlim ondan tasavvuf eğitimi almış ve o, âlimlerin eğitimcisi ve rehberi olmuştur. Dolayısıyla Halep âlimlerinin çoğu ya sevgiden ya da talebe olarak onunla bir şekilde irtibatını kurmuştur.²⁰⁸ Şeyh Ebu'n-Nasr, şerîata saygısı ile tanınır ve şer'î hükümlere bağlılığı ile bilinirdi. Takipçilerinden hiçbirinin şerîatın zahirinden ve ahlâkından ayrılmasını asla kabul etmezdi.²⁰⁹ Nitekim kendisi bu konuda şöyle demektedir: “Kitap ve sünnete aykırı davranan her kesten uzağım.”²¹⁰ Şeyh Ebu'n-Nasr, 1949 senesinde doğum yeri olan Humusta vefat etti ve orada defnedildi. Bir vesile ile ölümünden bir yıl sonra mezarı açılınca, kabrinden güzel bir koku geldi ve ilk gün gömüldüğü hal üzere görüldü.

²⁰⁵ Üveysî, *Nühbetun min a'lâmi Halep'i ş-Şehbâ*, 813.

²⁰⁶ Mahmud Ez-Zeyn, *el-'Arif billâh es-Seyyid Nebhân kuddise sirruh; nefha min 'abîrih*, bkz. <http://alkeltawia.com>, (Erişim Tarihi, 08. 01. 2022).

²⁰⁷ Mahmud Umer Es-Sibâ'î - Ne'im Selîm ez-Zehrâvî, *Hıms Dirâse vesâikiyye min hurûci İbrahim Paşa ve hettâ hurûc 'I-Etrâk el-'Usmânîyyîn*, birinci basım, (Humus: Mektebetu 'Aynî'l-Câmi'a, ts.), 1/299.

²⁰⁸ Kâtibî, *'Ulemâu min Halep*, 192.

²⁰⁹ Abdulmecîd El-Beyânûnî, *Ahmed 'İzzuddîn el-Beyânûnî ed-dâ'ie el-mürebî*, birinci basım, (Şam: Dâru'l-Kalem, 2006), 25.

²¹⁰ Muhammed Ahmed Dernika, *et-Tasavvufu'l-İslâmî: et-Tarîkatu'n-Nakşibendiyye ve a'lâmuhâ*, (Trablus: 1987), 124.

Vücudunda herhangi bir bozulma oluşmamıştı.²¹¹ Vefatından sonra halifesi olan oğlu postunda oturmuş ve irşad vazifesini sürdürmüştür.²¹²

Şeyh Muhammed Nebhân, Nakşibendi Tarikatını Şeyh Ebu'n-Nasr Muhammed Halef'ten almış (ö. 1368/1949), o da şeyh'i ve babası Salim Halef'ten (ö. 1328/1910) almıştır. Şeyh Muhammed Salim Halef'ten itibaren Nakşibendi Tarikatının silsilesi sırasıyla şöyle devam etmektedir:

Ahmed et-Tûzuklî et-Türkmanî'den,²¹³ (ö. 1284/1868)

Zi'l-Cenâheyn, Mevlânâ Halid Diyâüddîn, (ö. 1242/1827)

Abdullah Dihlevî, (ö. 1240/1824)

Habîbullâh Mîrzâ Cân-ı Cânân (ö. 1195/1781)

Muhammed Nûr Bedevânî, (ö. 1135/1723)

Seyfuddîn el-Fârûkî, (ö. 1095-6/1684)

Muhammed Masum Sirhindî, (ö. 1079/1668)

İmam-ı Rabbânî Ahmed el-Fârûkî es-Sirhindî, (ö. 1034/1624)

Muhammed el-Bâkî-billah, (ö. 1012/1603)

Muhammed el-Emkenekî, (ö. 1008/1599)

Derviş Muhammed, (ö. 970/1562)

Muhammed Zahid, (ö. 936/1530)

Nâsirüddîn Ubeydullâh el-Ahrâr, (ö. 895/1490)

Ya'kûb el-Çerhî el-Hisârî, (ö. 851/1447)

Muhammed Alâeddin Attâr, (ö. 802/1400)

Hâce Muhammed Bahâeddin Nakşibend, (ö. 791/1389)

Emîr Külâl, (ö. 772/1370)

Muhammed Baba Semmâsî, (ö. 736/1335)

Ali Râmîtenî, (ö. 721/1321)

Mahmud İncirfağnevî, (ö. 715/1315-16)

²¹¹ Tahmaz, *el-'allâmetu'l-mücâhid eş-Şeyh Muhammed el-Hamid*, 201.

²¹² Kâtibî, *'Ulemâu min Halep*, 410.

²¹³ Ahmed et-Tûzuklî et-Türkmanî, 1780'lerin sonlarında Hıms'ta doğdu. Şeyh Ahmed, Tûzuk aşiretine nisbet edilmektedir. Bu aşiret, Osmanlı İmparatorluğu'ndan I. Sultan Selim'in Şam bölgesini fethetmesiyle bölgeye gelmiştir. Dimaşk'ta Dâru'l-Hedîs okudu. Nakşibendi Tarikatını Şeyh Halid'den aldı. Humus'a döndüğünde şer'î ilimlerin eğitimi için bir medrese kurdu. Zahit, abid ve âlim olan Şeyh Ahmed et-Tûzuklî, 'Umerî Mescidinde takipçileri için bir zaviye kurdu. 1868 yılında vefat edinceye kadar hem ilmî hem de tasavvufî hizmetlerine devam etti. Bkz. Sibâ'î-Zehrâvî, *Hıms Dirâse vesâikiyye*, 1/297; Abdurrazzak b. Hüseyin b. İbrâhîm el-Baytâr el-Meydânî ed-Dımâşkî, *Hilyetü'l-beşer fî tarihi'l-karni's-sâlisi aşar*, Thk: Muhammed Behcet el-Baytâr, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1993), 197.

Ârif er-Rîvegerî, (ö. 649/1236-37)

Abdülhâlik el-Guedvânî, (ö. 575/1179)

Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî, (ö. 535/1140)

Ebû Alî Fadl b. Muhammed el-Fârmedî, (ö. 477/1084)

Ebü'l-Hasan Alî b. (Ca'fer) el-Harakânî, (ö. 425/1033)

Ebü Yezîd Tayfûr b. Îsâ b. Sürûşân el-Bistâmî, (ö. 234/848)

Cafer es-Sadık, (ö. 148/765)

Kâsım b. muhammed b. Ebî Bekr es-Sıddık, (ö. 107/725)

Ebü Abdillâh Selmân el-Fârisî, (ö. 36/656)

Ebü Bekr es-Sıddık, (ö. 13/634)

H. Muhammed. (ö. 11/632)²¹⁴

Şeyh Muhammed Nebhân, müridi Şeyh Muhammed Edîb Hassûn'a verdiği icazette bu silsileyi kendi el yazısıyla yazmıştır.²¹⁵

1.6.2. Şeyh Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî (1881-1961)

Şeyh Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî, Cezayir'in Tilimsân kentine bağlı Subde beldesinde dünyaya geldi. Anne ve babası iki salih insan olup ikisi de Hz. Peygamber'in soyundan gelmektedir. Daha küçük yaşlarda babasını kaybeden Tilimsânî, Fransız sömürgeciliğinin oradaki âlimleri kısıtlamasından sonra Şeyh Muhammed b. Yellis (ö. 1346/1927) ile birlikte Adana'ya göç etti. Yetkililerin onayıyla orada iki yıl kaldıktan sonra Şam'a yerleşti. Tilimsânî, Şeyh Bedreddin el-Hasanî gibi Şam'ın büyük âlimlerinden ilim almaya başladı. Tilimsânî, tasavvuf eğitimini ilkin Şeyh Muhammed b. Yellis'ten almıştır. Şeyh Muhammed b. Yellis, ona Allah'a yaklaşması için belirli zamanda ve belli miktarda yapılan ibadet, dua ve zikirler konusunda rehberlik etmiştir. Tasavvuf ilminde derinleşip tasavvufi uygulamaları daha ileriye taşımaya karar veren Tilimsânî, büyük Mürşid Ahmed b. Mustafa el-'Alevî (ö. 1353/1934) ile tanışmış ve ona intisap etmiştir. Burada mana deryasının derinliklerine dalan Tilimsânî, şeyhinden tasavvuf icazetini almış ve insanları irşad etmeye başlamıştır. Birçok insanın

²¹⁴ Mes'ûd, *Suver ve menâkib*, 2/227-228.

²¹⁵ Mes'ûd, *Suver ve menâkib*, 2/227-229.

Tarîkat ile tanışıp hidayet bulmasına vesile olan Tilimsânî, 1961 yılında Şam'da vefat edip orada defedilmiştir.²¹⁶

Şeyh Muhammed Nebhân, Şâzelî Tarîkatını Şeyh Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî'den almış, o da Şeyh Muhammed b. Yellis (ö. 1346/1927) ve Şeyh Ahmed b. Mustafa el-'Alevî'den (ö. 1353/1934) almıştır. Şeyh Ahmed b. Mustafa el-'Alevî'den itibaren Şâzelî Tarîkatının silsilesi sırasıyla şöyle devam etmektedir:

Muhammed b. Habib el-Bûzîdî, (ö. 1327/1909)

Muhammed el-Vekîlî, (ö. 1284/1867)

Ebû izze elmu-Hâcî, (ö. 1277/1860)

el-'Arabî b. Ahmed ed-Derkâvî, (ö. 1239/1823)

Ali b. Abdurrahman el-'Umrân el-Cemâlî, (ö. 1193/1779)

el-'Arabî b. Abdillâh, (ö. 1171/1758)

Ahmed b. Abdillâh el-Fâsî, (ö. 1120/1708)

Kasım el-Hasâsî, (ö. 1083/1672)

Muhammed b. Abdillâh el-Fâsî, (D. 986/1578)

Yusuf el-Fâsî, (ö. 1013/1604)

Abdurrahman el-Meczûb, (ö. 976/1569)

Ali es-Senhâcî ed-Devvâr, (ö. 940/1533)

İbrahim el-Fehhâm,

Ahmed ez-Zerrûk, (ö. 899/1494)

Ahmed el-Hadramî, (ö. 895/1490)

Yahya el-Kâdirî, (ö. 857/1453)

Ali b. Muhammed Vefâ, (ö. 807/1404)

Muhammed Vefâ el-Bahru's-Sefâ, (ö. 765/1464)

Davud el-Bahlî, (ö. 735/1335)

Ahmed b. Atallah el-İskenderî, (ö. 709/1309)

Ebu'l-'Abbâs el-Mürsî, (ö. 686/1287)

Ebu'l-Hesen eş-Şâzelî, (ö. 656/1258)

Abdusselam b. Meşîş, (ö. 626/1228)

Abdurrahman el-'Attâr ez-Zeyyât,

²¹⁶ Muhammed Mutî el-Hâfız - Nizâr Abâza, *Tarihu ulemâi Dimaşk fi'l-Karni'r-rabi' aşer el-hicrî*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 2/747.

Takiyyüddîn el-Fakîr, (ö. 594/1198)
 Fahrüddîn,
 Ebu'l-Hasan Ali Nûrud dîn,
 Muhammed Tâcuddîn,
 Muhammed Şemsüddîn,
 Zeynüddîn el-Kazvînî,
 Ebû İshak İbrahim el-Basrî, (ö. 284/897)
 Ahmed el-Mervânî,
 Ebû Muhammed Sa'îd es-Sâfî,
 Kutupu-ddin Sa'd,
 Ebû Muhammed Fethu's-Su'ûd,
 Sa'îd el-Kazvânî,
 Ebû Muhammed Câbir, (ö. 74/697)
 Hasan b. Ali, (ö. 50/670)
 Ali b. Ebî Tâlib, (ö. 40/660)
 Hz. Peygamber (ö. 11/632).²¹⁷

Şeyh, hocalarına hürmet eder ve onlara karşı saygısını korurdu. Nitekim ona tecvit dersini öğreten hocasıyla karşılaştığında eğilip elini öperdi.²¹⁸ Şeyh Muhammed Nebhân'ın sevgi saygısı hocalarının aileleri için de vardı. Nitekim Şeyh Abdulbasit Ebu'n-Nasr (ö. 1402/1982), şeyhinin oğlu olduğu için Şeyh Muhammed Nebhân'ın meclisinde ayrı bir yere sahipti. Şeyh Muhammed Nebhân, onu sever, sayar ve ona en güzel isimlerle hitap ederdi.²¹⁹

Öte yandan şeyhleri, sülûktaki başarısı nedeniyle onu övdükleri rivayet edilir. Şeyh Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî, onun hakkında şöyle dediği söylenir: “Muhammed Nebhân'ın durumu çok gariptir. Onun gibisini görmedik. Yıllarca kat ettiğimiz mesafeleri o kısa bir sürede kat etti.”²²⁰ Şeyh'i Ebu'n-Nasr Muhammed Halef ise ona şöyle hitap ettiği aktarılmaktadır: “Tebrikler oğlum, sen ilahi inayetin oğlusun, sahip olduğum

²¹⁷ Abdulkadir İsa, *Hakaik an et-Tasavvuf*, 16. Basım (Halep: Dârü'lirfân, 2007), 518. (Bu silsile şeyh Nebhân hakkında malumat veren kaynaklarda bulunmamaktadır. Bu yüzden Abdulkadir İsa'nın, *Hakaik an et-Tasavvuf* adlı eserinden faydalandık.)

²¹⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/102.

²¹⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 113.

²²⁰ Üveysî, *Nühbetun min a'lâmi Halep'i ş-Şehbâ*, 813.

her şeyi aldın ve beni geçtin. Kalbimi de aldın, benim için Allah'a dua et, beni unutma ve beni Resûlullah'ın yanında an!"²²¹

Şeyh Nebhân' ın zahiri ve tasavvufî ilimleri önemli âlimlerden bir arada tahsil ettiğini görmekteyiz. Ayrıca hocalarına karşı saygı ve edebinde hassas davrandığını anlıyoruz.

1.7. Talebeleri (İhvanı)

İhvan kavramı, şeyhe sürekli eşlik eden, sohbet ve derslerine katılmaya hevesli olan ve işlerinde ona danışan müridlerini ifade eder.²²² Şeyhe neden kitap yazmıyorsunuz şeklinde bir soru sorulduğunda, o, "Benim telif ettiğim kitap ihvanımdır." şeklinde cevap verirdi.²²³ Şeyh, her biri Allah'a ve Allah'ın zaferine olan inancında bir ümmeti temsil eden, Allah'a çağırان, konuşması ve belagati ile değil davranışlarıyla başkalarına rol model olan seçkin bir kitle oluşturmayı hedeflemiştir.²²⁴ Şeyh'in en önde gelen ihvanı şunlardır: Irak Müftüsü Şeyh Kasım el-Kîsî (ö. 1375/1955), Şeyh Abdussettâr Molla Taha (ö. 1385/1965), Hacı Muhammed Mühendis (ö. 1389/1969) Iraklı Hacı Muhammed Feyyâd (ö. 1391/1972), Şeyh Abdulazîz Sâlim es-Sâmerrâî (ö. 1393/1973), Şeyh Muhammed Lütfî (ö. 1394/1974), Şeyh Necîb Sâlim (ö. 1394/1974), Irak'taki 'Ubeyd aşiretinin reisi Nazım el-'As (ö. 1403/1983), Hacı Fevzî Şemsî (ö. 1409/1989), el-Kurrâ ve'l-Hâfız eş-Şeyh Beşir Heddâd (ö. 1413/1993), Şeyh Hassan Ferfûti (ö. 1414/1994), Şeyh Nizâr Lebenîyye (ö. 1419/1998), Şeyh Muhammed el-Antâkî et-Türkî (ö. 1420/2000), Şeyh Muhammed Edîb el-Hassûn (ö. 1429/2008), Şeyh Alauddin 'Alâyâ (ö. 1431/2010), Suriye Vakıflar Bakanı Ahmed Mehdî el-Hıdır (ö. 1434/2013), Dr. Mahmud Feccâl (ö. 1437/2015), Abdulberr 'Abbâs Hoca (ö. 1439/2018), Şeyh Nezir Hamid (ö. 1440/2019), Şeyh Yasin el-Vîsî (ö. 1440/2019), Fasta Dâru'l-Hadîs el-Hesenîyye'nin Müdürü Prof. Dr. Muhammed Faruk en-Nebhân (D. 1358/1940).²²⁵

Şeyh'in ilim ve irfan rahlesinden geçen ihvanı elbette ki sadece bunlar değildir. Nitekim son dönemlerde onun seçkin ihvanını ele alan iki

²²¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/78.

²²² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 129.

²²³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/23.

²²⁴ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 162.

²²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Cevâd vd. *Mensûru'l-cumân her ikicilt*; Âbbûş, *ed-Dureru'l-hisân*.

kitap basılmıştır. Bunlardan biri seksen ihvanı hakkında bilgi verirken diğeri ise altmış dokuz ihvanına yer vermektedir.²²⁶

1.8. Fiziki ve Ahlaki Özellikleri

Muhammed Edîb Hassûn onun yaratılış özelliklerini şöyle açıklamaktadır: “Şeyh Muhammed Nebhân’ın yüz hatları gayet güzeldi. Cenâb-ı Hak güler yüzlü ve orta boylu olan şeyhi heybet ve güzellikle süslemişti. Öfkelenildiği vakit -ki sadece Hak için öfkelenirdi- öfkenin tetiklediği bir ter yüzünde beliriyordu. Allah’ın kendisine verdiği lütuflar sayesinde huzurunda bulunan insanlar onun etkisi altında kalırlardı.”²²⁷

Hastaları, sakatları ve yaşlıları ziyaret etmeyi alışkanlık haline getiren şeyh,²²⁸ kendisi için “hizmetkâr” tabirini kullanırdı. Bazen de "Ben kimim ki, Allah beni kullarına hizmetkâr eylesin?" derdi.²²⁹ Aynı zamanda o resmî davetler için özür beyân eder ve hiçbir yetkilinin yemek, ikram ve konaklama davetine icabet etmezdi.²³⁰ Bir defasında hac yolculuğundan dönerken Halep halkı onu karşılamak için büyük kalabalıklar halinde şehrin kenar mahallelerine geldiğinde, namazdan sonra halka fark ettirmeden, ihvandandır birinin arabasına binerek sadece şoförüyle birlikte şehre girdi. Şeyh, burada dünya ehli gibi büyük konvoylar halinde değil de tek başına şehre girmeyi tercih etti. Bu durum şeyhin tevâzusunu ortaya koymaktadır.²³¹

Şeyh Muhammed Nebhân, aynı şeyi Irak’ı ziyaret ettiğinde de yaptı. Nitekim ihvanı ve Irak’ın ileri gelenleri onu karşılayıp Bağdat’a kadar konvoy halinde ona eşlik etmek için havaalanında toplandılar. Bunun üzerine şeyh, kalabalığın dağılmasını beklemek için birkaç ihvanıyla onlardan birinin evine gitti. Kalabalık dağıldıktan sonra müridlerinden birkaç tanesiyle birlikte Bağdat’a gitti.²³² Şeyh, 1965 yılında hac ziyareti için Suudi Arabistan’a gittiğinde kâfilesi ile birlikte Cidde’de karşılanmış ve

²²⁶ Bu ikieser şunlardır: Cevâd vd. *Mensûru’l-cumânfihebâbinâdireti’l-ezmân*; Aabbûş, *ed-Dureru’l-hisânfi terâcimieshâbi’s-Seyyiden-Nebhân*.

²²⁷ Hassûn, *Alâu’r-Rahman*, 12.

²²⁸ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 383.

²²⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/155.

²³⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 349.

²³¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 217.

²³² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 208.

görevliler onu ve yanındakileri Kral Faysal'ın (ö. 1395/1975) konukseverliğinde davet etmiştir. Şeyh Muhammed Nebhân, kendilerine teşekkür etmiş ve "Kralların Kralı, olan Yüce Allah'ın misafirperverliğindeyim" diyerek nazikçe onların tekliflerini reddetmiştir.²³³

Şeyh Muhammed Nebhân, misafirlerine kendisi hizmet eder, aralarından abdest alanlara havlu dağıtır, medresesindeki talebelerle birlikte medresenin kapı ve pencerelerinin yapımı için kullanılacak ahşabı elden ele alıp çalışırdı. Çiftçileriyle birlikte çalışır yüklerini taşır ve onlara yardım ederdi.²³⁴ Şeyh Molla Ramazân el-Bûtî (ö. 1410/1990) ve Şeyh Abdulvehhâb el-Hâfız (ö. 1389/1969) onu ziyaret ettiğinde, kendisi onları ağırlayıp onlara hizmet etti. Abdulvehhâb el-Hâfız, abdest aldıktan sonra çoraplarını giymek isteyince Şeyh Muhammed Nebhân, bunu kabul etmemiş ve misafirin çoraplarını bizzat kendisi giydirmiştir.²³⁵

Şeyh, terbiyeli ve edepli olmayı güzel ahlâkın başı sayardı. Bir gün huzurundaki âlimlerden biri ona "Efendim diyorlar ki: yumuşak huyluluk, güzel ahlâkın efendisidir sizce bu doğru mudur?" şeklinde bir soru sorunca o "Güzel ahlâkın efendisi edeptir." şeklinde cevap verdi.²³⁶ Kiltâvîyye medresesinin sloganı edep idi. Nitekim şeyhin başucunda "edep ya hu" yazılı bir eski bir levha asılı idi. Bu levha hala şeyhin türbesinin başında asılı durmaktadır.²³⁷ Bu veciz söz onun hayata bakış açısını ve karakteristik yapısını ortaya koymaktadır.²³⁸ Hac yolculuğunda, Medine'ye vardıklarında ihvanına güzel ahlâklı ve edepli olmaları, Hz. Peygamber'e çokça salat ve selam getirmeleri, mescidi nebevîye tevâzu ve vakur bir biçimde girmeleri, Ravza-i mutahharayı ziyaret esnasında kimseyi itip kakmamaları, şer'î kurallar çerçevesinde ziyaretlerini yapmaları, Medine'de iken ona şeyh gibi değil de normal bir insan gibi davranmalarını hususunda ciddi tavsiyelerde bulunmuştur. Şeyh, Hz. Peygamber'e karşı olan edebinden dolayı müridlerini bu kadar sıkı tembihlemişti. Nitekim o, ihvanına şöyle derdi:

²³³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/232; Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,213.

²³⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/216.

²³⁵ Ez-Zeyn, el-'Arif billâh es-Seyyid Nebhân kuddise sirruh; nefha min 'abîrih, bkz. <http://alkeltawia.com>, (ErişimTarihi: 08.02.2022).

²³⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/352.

²³⁷ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,397.

²³⁸ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,188.

“Kardeşlerim burada Hz. Resûlullah vardır. Burada ne şeyhlik ne de el öpme yoktur.”²³⁹

Şeyhin edepli tutumu ve bu husustaki tavsiyeleri sadece insanlar veya canlılarla sınırlı değildi. O, cansız nesneler ve araç gereçler ile diğer canlılar hakkında nezaket kurallarına riayet eder ve bu hususta ihvanını uyarırdı. Nitekim o, bu konuda müridlerine şöyle derdi: “Kardeşlerim; cansız nesneler ve bitkiler gibi canlıların üzerimizde hakları vardır. En önemli haklarından biri de onlara nazik davranmaktır. Çünkü onlar bizim hayatımızı kolaylaştırmak için yaratılmışlardır. Dolayısıyla onları en iyi şekilde kullanmak bizim görevimizdir.”²⁴⁰ Onu en çok rahatsız eden şey, birinin temizlik sabununu kullandıktan sonra onu kirli bırakmasıydı. O, sabunu kullananlara tavsiye babından şunları söylüyordu: “Ellerinizin temizliğine özen gösterdiğiniz gibi onun temizliğine de özen gösterin. Onu nasıl görmek istiyorsanız o şekilde bırakın. Onu alırken temiz almışsanız kullanıp yerine bırakırken de temiz bir şekilde bırakın. Siz temizliğinize düşkün olduğunuz gibi sabun da temizliğine düşkündür.”²⁴¹

İslami izzet, şeyhin zatında tezahür etmiş ve onun kişiliğinde işlenmişti. Hak mevzu bahis olduğunda ciddi manada bir gayretle tepkisini ortaya koyardı. Özellikle de İslam’a ve İslam inancına bir halel gelecekse karşısındaki ne kadar güçlü olursa olsun o tavrını orta koyar ve bu hususta hiçbir şekilde taviz vermezdi.²⁴² Bu konuda insanlar arasında yaygınlık kazanmış duruşları vardır, bunların en belirginleri şunlardır:

A- 1967’de Suriye Silahlı Kuvvetleri tarafından "Halk Ordusu" isimli dergide bir ateistin "Allah ve Göksel Dinler Tarih Müzesinde Mumyalanmış Bebeklerdir" başlıklı bir makalesi yayınlandığında bütün Suriye çalkalandı ve âlimler Hama, Şam, Humus ve diğer şehirlerde onurlu bir duruş ortaya koydular.²⁴³ Şeyh Muhammed Nebhân da bunun üzerine isyan etti ve "İslam'da onun sancağını taşıyabilecek ve onu savunabilecek adamlar var." diyerek Halep şehrini ve hatta tüm Suriye'yi ayağa kaldırdı. Suriye

²³⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/236.

²⁴⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,400.

²⁴¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,95-96.

²⁴² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,60.

²⁴³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/179-180.

hükümeti, meselenin tehlikeli bir neticeye varacağını anlamış ve şeyhi teskin etmek için ona Halep valisi ile üç bakan ve istihbarat başkanından oluşan bir ekip göndermiştir. Bunlar şeyhin huzuruna geldiklerinde şeyh, onlara bir bardak su bile ikram etmeden bir saat boyunca onları tehdit etti. Şeyhin hizmetçisi, heyet için çay getirince şeyh, ona bu nedir diye sordu? Hizmetçi dedi ki: "Misafirlere ikram etmek için çaydır efendim." Bunun üzerine o, "Çayımızı iyi insanlara ikram ederiz. Bunlar iyi insanlar değildir onlara hizmet etmeyin." demiştir. Sonra heyet bir sorunsuz bir şekilde oradan ayrıldılar. Bunun üzerine şeyh, Halep'in köylerinden bir köye geçti ve orada bu duruma karşı tedbirler almaya başladı. Suriye hükümeti ise art niyetli ve kurnazca Şeyh'in öldürüldüğü haberini yaymıştır. Haziran 1967'deki Arap-İsrail savaşından sonra Şeyh, tekrar Halep'e dönmüştür.²⁴⁴

Bütün bunları duyan kardeşi Hacı Ali (ö. 1399/1979), yanına gelip ağladı ve dedi ki: ben bunların sana bir zarar vermelerinden korkuyorum. Bunun üzerine Şeyh ona "Ben Allah'tan başka hiç kimseden korkmam ve bundan da Allah'a sığınırım. Allah'tan başkasından korkmaktan hayâ ediyorum. Ben korkuyu sadece Allah'tan korku olarak bilirim başka da korku bilmem. Zira dilediğini dilediği şekilde yapan Allah'tır." şeklinde cevap verip kardeşini teselli etti.²⁴⁵

B- 1973'te Suriye anayasası ilan edildiğinde Müslüman halkın büyük tepkisini çekmiş ancak rejimden korktukları için kendilerine yakışan bir duruş sergileyememişlerdi. Ancak Şeyh Muhammed Nebhân, bu anayasaya karşı ciddi tavır takınmış ve bu husus diğer âlimleri de cesaretlendirmiştir. Suriyeli âlim ve İhvân-ı Müslimîn Teşkilâtı'nın ideologu olan Said Havvâ (ö. 1409/1989), söz konusu anayasada yer alan hükümlere karşı Suriye'nin önde gelen âlimleri tarafından imzalanmış bir basın açıklaması ve fetvanın rejime geri adım attıracağını düşünmüş ve bu hususta ciddi gayretler sarf etmişti. Ancak bu durum hiç de böyle kolay değildi. Zira bütün âlimleri rejim korkusu sarmıştı. Nitekim Said Havvâ, o dönemde insanların etrafını saran korku ve terör atmosferini şöyle tasvir etmektedir: "Suriye insanları rejimden çok korkmuşlardı. Dolayısıyla benim bu korku düğümünü çözmem

²⁴⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/180-181.

²⁴⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/181.

gerekiyordu. Ancak Suriyeli âlimler doğaları gereği temkinli davranıyorlardı. Bu bakımdan onları aynı siyasi pozisyonda nasıl toplayabilirim ve ilk imzayı kim atmaya cesaret edebilir? Şeklindeki soruları kendi kendime soruyordum. Zira anayasada yer alan hükümlere karşı yapılacak basın açıklaması ve fetvaya âlimlerden birinin ilk imzayı atması benim için çok önemliydi. Ancak Suriye'de Halep'teki Şeyh Muhammed Nebhân'dan daha cesuru yoktu.”²⁴⁶

Said Havvâ, başka bir yerde de bu olayı anlatırken şöyle diyor: “Halep şeyhlerinin cevabı birkaç gün geciktikten sonra içlerinden biri fetva ve on üç şeyhin imzaladığı basın açıklamasıyla çıka geldi. Bu on üç zat Halep'in ileri gelen âlimlerindendiler. Onları imzalamaya teşvik edip cesaretlendiren de şeyh Muhammed Nebhân'dı. Nitekim Halep âlimleri Şeyh'in imzasını görünce tereddüt etmeden imzalamışlardı.”²⁴⁷ Dolayısıyla ilk imzayı atarak Allah'tan başka kimseden korkmadığı göstermiş ve cesaretini ispat etmiştir.

Şeyh Muhammed Nebhân, kalabalık heyetleri ağırlar, onlara ikramda bulunur, fakir ve muhtaçlara sempati duyar ve neredeyse hayatında hiçbir dilenciye hayır bende yoktur şeklinde cevap vermezdi. Bütününü Hz. Peygamber'in ahlakı ona hâkimdi. Hatta fakirlere vermek için bazen etrafından borç para alırdı. Müridlerinden bazıları, Allah Teâlâ'nın ona böyle bir sorumluluk yüklediğini söyleyince o, şöyle cevap verdi: “Hz. Peygamber de fakirlere sadaka vermek için borç alırdı.”²⁴⁸ Şeyh, şöyle derdi: “Biz ve sahip olduğumuz ne varsa O'nundur, biz ve sahip olduğumuz her şey zekâtıdır. Hiçbir gün bir kuruş para biriktireceğimi düşünmedim.” Şeyh Muhammed Nebhân'ın dünyasında birikim kavramı yoktu ve parası kendisi için değildi. İhtiyaç sahiplerinin biri geliyor diğeri gidiyordu. Buna ev yapar, diğerrinin borcunu öder bir başkasını evlendirirdi. Buna mukabil kendi evi yoktu ve hiçbir zaman da olmadı.²⁴⁹

²⁴⁶ Said Havvâ, *Hâzihi tecribetü ve hâzihi şehâdetü*, (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2009), 107.

²⁴⁷ Havvâ, *Hâzihi tecribetü ve hâzihi şehâdetü*, 108.

²⁴⁸ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 4.

²⁴⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/183.

Memlekette bir felaket meydana geldiğinde o müsibete duçar olan insanlara parasıyla ve adamlarıyla ilk teselli veren kişi Şeyh Muhammed Nebhân idi. Nitekim 1959-1960 yıllarında Suriye’yi büyük bir kuraklık vurmuş, hayvanlar telef olmuş ve insanlar perişan olmuştu. O dönemde bunun ilk farkına varan, halka yardım eden ve devletin vermediğini onlara veren Şeyh Muhammed Nebhân idi.²⁵⁰ Bir gün maddi sıkıntılar içinde kıvranan ve muhtaç durumda olan bir polis yanına gelerek rüşvetin hükmünü sordu. Şeyh, şöyle cevap verdi: “Rüşvet haramdır. Ama Allah neden bizim gibileri yarattı sence? Sana yardım etmek ve rüşvet denen haramı işlemeni engellemek için Allah bizleri yarattı. Dolayısıyla biz sana yeteriz. Gereken maddi desteği sana sunarız. Dolayısıyla harama girmene hiç de gerek yoktur.”²⁵¹

Bir defasında da Humus'a bağlı Kusayr köyünden bir heyet onu ziyaret etmişler. Bu heyet, köylerinde cami inşa ettiklerini ve ondan yardım istediklerini söyleyin o an elinde hiç parası olmayan Şeyh, evinde serilmiş halıyı onlara vermiş ve evine bir hasır sermiş. Heyetin içine sinmeyen bu durumu Şeyh “Ben sahabe gibi yaşamak istiyorum.” diyerek onlara kabul ettirmiştir.²⁵² Şeyhin içinde dört yüz fakirin isimlerinin yazılı olduğu bir defterini gördüm. Şeyh, kışın, bayram günlerinde ve özellikle de Ramazan ayında bunlara yardımda bulunurdu. Kurban bayramında onlarca büyük ve küçükbaş hayvan keser ve bu fakirlere dağıtırdı. Bunun haricinde o her gün dergâhında sofrasını serer ve onlarca insana yemek yedirirdi.

Şeyh Muhammed Nebhân hoşgörülü, cömert ve merhametli idi. Özellikle cahillere karşı müsamaha sahibiydi. Belki de bu onların hidayetine sebep oluyordu.²⁵³ Şeyh, onlara yakıştığı gibi değil de kendisine yakıştığı gibi insanlara davranırdı. Nefret edenlerin nefretini görmezden gelir, onun için bahaneler arar ve onu kin ve nefret hastalığından kurtarıp doğru yolu getirmek için ona iyilikte bulunurdu. Şeyh hep bunu derdi: “Güçlü olan kimse, zayıf cahili suçlayamaz. Bundan dolayı o incitenden şikâyet etmez, cezalandırmaz, azarlamaz, mazeret arar ve incitene iyilik ederdi. Şeyh

²⁵⁰ Mes‘ûd, *Suver ve menâkib*, 2/172-173.

²⁵¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/354.

²⁵² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/186.

²⁵³ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammeden-Nebhân*, 4.

günahkâra değil onun günahına odaklanır, arka planını irdeler, kendisi için bir terakki nedeni olarak algılar, ona dua eder ve o kişiyi bu günaha sevk eden sebepleri ortadan kaldırmaya çalışır.²⁵⁴

Bazı düşmanları şeyhi iktidarda gözü olduğu gerekçesiyle yetkililere şikâyet edince rejim bunun araştırılması için bir komisyon görevlendirdi. Komisyonun araştırmaları neticesinin bunun bir iftira olduğu ortaya çıkmıştı. Bu durumdan haberdar olan şeyh, her namaz sonrasında kendisini ihbar edenleri isimleriyle anıp onlara dua ederdi. O, böyle durumlarda hep şunu söylerdi: “Benim yüzümden kimsenin perişan olmasını asla kabul etmem. Rabbimden istiyorum ki, bana eziyet edenlere benim yüzümden zarar vermesin.”²⁵⁵

Şeyh Muhammed Nebhân, kadere rıza babından şöyle derdi: “İyi makamlara gelmek ciddi imtihanlardan geçmeyi gerektirir.”²⁵⁶ Şeyh, torununa Allah’tan bela istemediğini, ancak ondan gelen belaya da razı olduğunu, sevgilisinin ona layık gördüğü şeye rıza göstermemesinin söz konusu olmadığını söylerdi.²⁵⁷ Şeyh, bir kere kırk ton buğday ekti ve şiddetli kuraklık nedeniyle hiçbir şey filizlenmedi. O, bu durumu büyük bir hoşnutluk ve ilahî kadere rıza göstererek karşıladı. Şeyhin bu teslimiyetçi tavrı neticesinde ertesi yıl şiddetli yağmurlar yağdı, verim ikiye katlandı ve şeyh, borçlarının çoğunu ödedi.²⁵⁸ Başka bir yıl da şeyh, dergahında ihvanıyla sohbet ederken onun da ekinlerinin bulunduğu Tuveym Köyü’nün tüm arazileri ve binalarının şiddetli yağmurlar neticesinde oluşan sel nedeniyle sular altında kaldığı ve hepsinin heba olduğu haberi geldi. Bundan dolayı onun meclisindeki herkes hayretler içinde kaldı. Şeyh, biraz sükût ettikten sonra büyük bir olgunluk içerisinde “Veren de alan da Allah’tır. Hikmet onun tercihindedir. Ben onun dilediğini razıyım ben kimim ki onun iradesine razı olmayayım?” dedi ve hiçbir şey olmamış gibi sohbetine devam etti.²⁵⁹ Şeyh Muhammed Nebhân, Allah’ın vermeyişini de vermenin aynısı olarak görür ve şöyle derdi: “Kâinat ve insanlarla ilgili bütün tedbirler

²⁵⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/167-169.

²⁵⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/165.

²⁵⁶ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l- 'Arifi'n-Nebhân*, 55.

²⁵⁷ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 222.

²⁵⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/160-161.

²⁵⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 100; Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/155.

Allah'ın yed-i kudretindedir. O, maslahatın neyi gerektirdiğini daha iyi bilir ve kullarına bu muvacehede merhamet eder. Vermesi de vermektir. Vermemesi de vermektir. Önemli olan vermeyi vermekte gördüğümüz gibi vermemekte de görebilmektir.”²⁶⁰

Şeyh Muhammed Nebhân bütün insanlara hatta kendisine düşmanlık edenlere ve ona sövenlere bile merhamet eder ve onlar için şöyle dua ederdi: “Rabbim, onları bağışla, onlara merhamet et ve onları cezalandırma çünkü onlar ne yaptıklarını bilmiyorlar.” Ayrıca o, merhamet ve şefkat hakkında şöyle derdi: “Muhammedîler hiç kimseye beddua etmezler, kendileri için intikam almazlar, isyan edenleri şer’î cezalar ile cezalandırsalar bile kalpleri onların affedilmesi için dua eder.”²⁶¹

Şeyh, asilere bile anlayışlı davranır ve onların tövbe etmeleri için dua ederdi. Bir gün sarhoşun biri onun yanına gelip elini öpmek istedi ve dedi ki: “Elini öpeyim şeyhim benim için dua et, senin ağzın temiz benim ise necistir.” Şeyh, ona dedi ki: “Aslında ağzın temizdir. Ancak içki onu necis kılmıştır.” Şeyh, onun için dua etti. Aradan kısa bir zaman geçtikten sonra bu adamın tevbe ettiğini ve günahları bütünüyle bıraktığını söyledi.²⁶²

Şeyh Muhammed Nebhân, bir keresinde günahkâr bir kimse yanına yaklaştırdı ihvanından biri o adamın şeyhi rahatsız etmemesi için yanına gelmesine karşı çıktı ve bu duruma itiraz etti. Bunun üzerine şeyh dedi ki: “Bizim burası bir banyodur ve banyoya herkes giriyor ve prensipte banyo kirli insanlar içindir. O, tövbe eden bir adamdır ve Cenâb-ı Hak ona tövbe kapısını açıp onu bağışlıyor, öyleyse sen neden onu reddediyorsun?”²⁶³

Şeyh, ihvanının ve halkın ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken, kendisine eşlik eden torununa halka hizmette yaptığı fedakârlıklar hakkında şunları söyledi: “Oğlum, bu o adamın aylığıdır. Allah'ın beni bununla görevlendirmiştir. Sizin buna gücünüz yetmez. Kim bu miskinlere yardım edecek? Allah, onların dertlerinden bir kısmını almam ve gücüm yettiğince

²⁶⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 499.

²⁶¹ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammeden-Nebhân*, 4.

²⁶² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/342.

²⁶³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/345.

onlara hizmet etmem için beni musahhar kılmıştır.²⁶⁴ Şeyh, güvercinler için diye camideki su havuzunu doldururdu. Ayrıca bir gün etrafı süpüren birinin süpürgeyi ileri doğru hareket ettirdiğini ve süpürge tellerinin kırıldığını gördü. Şeyh ona “Süpürge bana yanlış kullanıldığından şikâyet ediyor.” deyip ona süpürgeyi nasıl kullanılacağını öğretti. Bundan da anlaşılıyor ki onun merhameti sadece canlılara özgü olmayıp cansız nesnelere bile merhamet ederdi.²⁶⁵

Devlet kurumlarından biri diğer çiftçilerle birlikte şeyhin elindeki bir miktar buğdaya el koymuş ve birkaç gün sonra iade etmişti. O ise başkalarının el konulan buğdaylarıyla karıştırılmasından şüphelenmiş ve bu buğdayı tüketmeyerek başkalarına dağıtmıştı.²⁶⁶ Ayrıca o, bir yemeğe davet edilip eve döndükten sonra yediği yemeğin helal olmasından şüphelenince hemen kusar ve yediklerini dışarı atardı.²⁶⁷ Bir defasında ardında küçük çocuklar bırakan birinin taziyesine gitti, fakat onların halısında yürümedi ve “Bu halı artık yetimlerin malıdır ben üstünde yürüyerek onu kullanamam.” dedi.²⁶⁸

Şeyh Muhammed Nebhân, arabayla şerîatin çiğnendiği bir yoldan veya mahalleden geçerse şoföre hızlanmasını söyler ve sarığının üzerinden yüzüne bir örtü örtterek şöyle derdi: yağmur gibi yağan ilahi gazabı görüyorum.²⁶⁹

Şeyh Muhammed Nebhân dünyayı ve dünyalıkları önemsemez mal, makam ve şöreti sevmezdi. Nitekim Allah, ona kendisine yönelmesini ve dünyayı terk etmesini sevdirdi. Onun zahitliği yokluktan değil zengin olmasına rağmen dünyaya tamah etmezdi. Ailesi varlıklı olduğu halde dünyalıkları elinin tersiyle itip zühd hayatını seçti. Bazı ehl-i tasavvuf gerçek züht, dünyevi nimetler varken onlardan yüz çevirip Allah’a yönelmektir demiştir. Bir defasında Hasan Basrî’ye (ö. 110/728) “Sen

²⁶⁴ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 132-133.

²⁶⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/214-215.

²⁶⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/213.

²⁶⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/221.

²⁶⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/213.

²⁶⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/220.

zahitsin.” dediklerinde o, “Gerçek zahit, ‘Umer b. Abdilaziz’dir (ö. 101/720).” diyerek bu duruma işaret etmiştir.²⁷⁰

Şeyh Muhammed Nebhân, zühdü şöyle tanımlardı: “Züht, hiçbir şeye sahip olmamanız değildir. Züht, kalbinizin sahip olduklarınıza bağlı olmamasıdır. Zira çok şeye sahip olup kalpleri onlara bağlı olmayan insanlar olduğu gibi az şeye sahip olup gönlü onlara bağlı olan insanlar da vardır.”²⁷¹

Şeyhin zühd tasavvuru sünnete uygun bir yapıdaydı. Zira o, çalışıp en geniş geliri elde eden, onu fakir ve muhtaçlara dağıtan, birçoğuna evler inşa ettiren ve kiralık bir evde iken vefat eden biriydi.²⁷² Ahlaki özellikleri başlığı altında söylenen bu hasletlerin hepsi onun fitratında var olan özelliklerdir. Dolayısıyla şeyh, bu özellikleri zoraki olarak nefesine yaptırmamış ve bilakis içten gelen bir muhabbetle züht hayatını seçmiştir. Torunu bu hususta şöyle demektedir: “Cömertliğinin bir sınırı yoktu. Cömertliği gösterişsizdi. Hiç kimsenin onun gibi içten ve samimi bir şekilde iyilik yaptığını ve yaptığı iyiliğin ona ağır gelmediğini görmedim.”²⁷³

1.9. Kerametleri

Şeyh, olağanüstü hallerle pek ilgilenmez, onlara itimat etmez, onları önemsemez²⁷⁴ ve dürüstlüğü keramet ta kendisi olduğunu söylerdi.²⁷⁵ Ayrıca o, kemal ehli kişilerin kerametleri aramadığını ve onlara doğaüstü hallerin atfedilmesinden hoşlanmadığını²⁷⁶ zayıf karakterli insanların keramet peşinde olduğunu ve kerameti gizlemenin de ayrıca bir keramet olduğunu söylerdi.²⁷⁷

Kendisine yolda olduğu için velilerden birinin mezarını kaldırmak istediklerinde buldozer kırıldı denildiğinde şöyle demiştir: “O adam gerçek veli olsaydı buldozer kırılmaz ve kabri kaldırılırdı. Ben olsaydım öyle yapmaz ve mezarımın nakline müsaade ederdim. Çünkü kemal ehli zatlar

²⁷⁰ Hassûn, *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*, 19.

²⁷¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 95.

²⁷² Ez-Zeyn, el-'Arif billâh es-Seyyid Nebhân kuddise sirruh; nefha min 'abîrih, bkz. <http://alkeltawia.com>, (ErişimTarihi: 21. 03. 2022).

²⁷³ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 58.

²⁷⁴ Üveysî, *Nühbetun min a'lâmi Halep'i ş-Şehbâ*, 817.

²⁷⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/77.

²⁷⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 362.

²⁷⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/367.

Allah’a kul olmakla yetinir ve kulluğu en büyük makam olarak algılar.”²⁷⁸ Bu husus onun kerameti küçümseyip hakir gördüğü anlamına gelmez. Şeyh, iskâmet ve dürüstlüğü asıl gayesi olarak görmüş ve etrafına da bu şekilde mesaj vermiştir.²⁷⁹ Bununla beraber Cenab-ı Hakk’ın, ona pek çok maddi ve manevi keramet verdiği sevenleri tarafından kabul edilmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

A- Kur’ân ve sünnete bağlı kalmak. Şeyh, bu hususta şöyle derdi: “Elli üç yıldır ilmin içindeyim ancak küçük büyük fark etmez hilâf-ı evlâ olan bir şeyi yapmak aklımın ucundan dahi geçmemiştir.”²⁸⁰

B- Şeyhin kerametlerinden biri de amirler ve hükümdarlar nezdindeki heybetiydi. Nitekim onun haksızlıklarını yüzlerine vurmasına ve onları azarlamasına rağmen yöneticiler şeyhe bir zarar veremiyorlardı. Adeta sanki Allah, yöneticileri ondan alıkoyuyor da ona ulaşamıyorlardı. Bu husus şeyhi tanıyan herkesin tevatür derecesinde bildiği bir meseledir.²⁸¹

C- Yüce Allah’a inanan, Kur’ân ve sünnet çizgisinde bir nesil yetiştirmek ve günümüze dek içinde şer’î ilimlerin okutulduğu ve binlerce mezun veren bir medreseyi kurması da onun kerametlerindendir.²⁸²

Yukarıda bahsi geçen manevi kerametleri yanında Yüce Allah’ın, ona maddi kerametler de verdiği aktarılmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

A- Duasının bereketiyle hastaların şifa bulması. Nitekim ihvanından birinin kız kardeşi şiddetli nörolojik bir hastalığa yakalanmış ve on yıl boyunca farklı hastane ve doktorlarda tedavi olmasına rağmen herhangi bir fayda görmemişti. Söz konusu kadın hastalığından dolayı ara ara düşüncelerinin, sözlerinin ve eylemlerinin kontrolünü kaybediyordu. Şeyhin ihvanından olan bu kadının ağabeyi olayı şöyle aktarıyor: “Biz onu şeyhin yanına getirdik. Şeyh, uzaktan onu işaret ederek besmeleyi okudu ve hasta

²⁷⁸ Usmân el-‘Umer, *Nefhetun min sîreti’s-Seyyiden-Nabhân*, bkz. <http://alkeltawia.com/site> (ErişimTarihi: 04.18.2022).

²⁷⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/365.

²⁸⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/365.

²⁸¹ Mes‘ûd, *Suervemenâkib*, 2/175.

²⁸² Üveysî, *Nühbetun min a‘lâmi Halep’i’ş-Şehbâ*, 817; Mes‘ûd, *Suver ve menâkib*, 2/175.

birden iyileşti. Birkaç yıl boyunca hastalığı tekrarlanmadı. Aradan baya bir zaman geçtikten sonra hastalığı tekrar geri geldiyse de eskisi gibi ağır değildi.”²⁸³

B- İhvanından birinin içinden ona bir soru sormak geçmiş ancak utandığından dolayı soramamıştı. Şeyh de ona işaret ederek kalk sorunu sor demişti. Adam sorusunu sorup cevabını alınca şeyh ona: “Evladım mecliste sormaktan utandığın soruların varsa odamda tek başıma iken gelip benden sorabilirsin.” demiştir. Bu şahıs da başka bir gün odasına girmiş ancak yine sorusunu sormaya utanmıştır. Bunun üzerine şeyh, hem onun sorusunu hem de cevabını ona söylemiştir.²⁸⁴

C- Yolculukları sırasında bazen benzin istasyonundan uzak bir yerde aracının yakıtı bitiyor ve araba duruyordu. Hiçbir şekilde yakıtı bulamadıklarında şeyh, bismillah diyor ve şoföre arabayı sürmesini emrediyordu. Bazen de bizzat arabanın anahtarını alıp kendisi çalıştırıyordu. Onun duasının bereketiyle bu araba benzin istasyonuna ulaşana kadar yakıtsız gidiyordu.²⁸⁵ Bunlar şeyhin kerametlerinden bazılarıdır. es-Seyyid en-Nebhân adlı kitabın yazarı bunları detaylandırmış ve kerametleri başlığı altında başkaca keramet rivâyetlerinden bahsetmiştir.²⁸⁶

1.10. Diğer Âlimlerle Olan İrtibatı

Halep şehrini ziyaret eden ilmî şahsiyetlerin çoğu Şeyh Muhammed Nebhân'ı da ziyaret ederdi.²⁸⁷ Şeyhin kendilerine ev sahipliği yaptığı ve görüştüğü ilmî şahsiyetlerin en önde gelenleri şunlardır: Hintli âlim, İslâm davetçisi ve edip Şeyh Ebü'l-Hasan en-Nedvî (ö. 1420/1999), Irak âlimler cemiyeti başkanı Şeyh Emced ez-Zahâvî el-İrâkî (ö. 1386/1967), Irak Müftüsü Şeyh Kasım el-Kaysî, ünlü âlim Şeyh Muhammed Mahmud es-Savvâf (ö. 1413/1992), Müslüman kardeşlerin genel mürşidi Hasan el-Hudeybî (ö. 1393/1973), Cezayirli fikir adamı ve İslam filozofu Malik b.

²⁸³ Ez-Zeyn, el-‘Arif billâh es-Seyyid Nebhân kuddise sirruh; nefha min ‘abîrih, bkz. <http://alkeltawia.com>, (Erişim Tarihi: 04.19.2022).

²⁸⁴ el-‘Umer, *Nefhetun min sîreti's-Seyyiden-Nabhân*, bkz. <http://alkeltawia.com>, (Erişim Tarihi: 04.21.2022).

²⁸⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/370-371.

²⁸⁶ Bkz. Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/353

²⁸⁷ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 118.

Nebî (ö. 1393/1973), İslami duruşuyla temayüz eden Kuveytli bakan Yusuf b. Hâşim er-Rifâ'î (ö. 1439/2018).²⁸⁸

Mekke'nin ünlü âlimlerinden Şeyh Muhammed el-'Arabî el-Tabbânî (ö. 1390/1970), Şeyh Emin el-Ketbî (ö. 1404/1984), Şeyh 'Ulvî b. Abbâs el-Mâlikî de (ö. 1391/1971) hac ziyareti münasebetiyle Mekke'de bulunan Şeyh Muhammed Nebhân'ı Mekke'deki evinde ziyaret etti. Daha sonra Şeyh, bunların her birine ayrı ayrı iade-i ziyarette bulundu.²⁸⁹ Medine'de de Şeyh İbrahim el-Hatnî (ö. 1389/1969) başta olmak üzere Şeyh Abdulğafûr el-'Abbâsî, ve Şeyh Zekerıyyâ el-Buhârî (ö. 1426/2005) gibi şehrin önde gelen âlimleri ve sakinleri Şeyh Muhammed Nebhân'ı ziyaret etti. Şeyh de bunların her birine ayrı ayrı iade-i ziyarette bulundu.²⁹⁰

Muhammed Nebhân, Irak ziyareti sırasında da Şeyh Fuad el-Âlûsî (ö. 1382/1963), Şeyh Abdulkadir el-Hatib (ö. 1389/1969), Şeyh Abdulazîz es-Salim es-Sâmerrâî, Vaiz Şeyh Necmeddin (ö. 1396/1976), Bağdat Müftüsü ve diğerleri gibi önde gelen âlimlerle bir araya geldi.²⁹¹ O, ilimleri ve liyakatleriyle tanınan bütün Suriye âlimleriyle de irtibat halindeydi ve onları ziyaret ederdi. Şeyhin kendileriyle görüştüğü Suriyeli ilmî şahsiyetlerin önde gelenleri şunlardır: Seyyid Muhammed Mekkî el-Kettânî (ö. 1393/1973), Şeyh Muhammed el-Muntesir el-Kettânî (ö. 1419/1998), Şeyh İbrahim el-Ğelâyînî (ö. 1378/1958), Şam âlimler cemiyeti başkanı Şeyh Ebu'l-Hayr el-Meydânî (ö. 1380/1961), Şeyh Hasan Habenneke el-Meydânî (ö. 1398/1978), Şam'ın tanınan sûfilerinden Şeyh Ahmed el-Harun (ö. 1382/1961), Şeyh Ahmed Dakr (ö. 1397/1977).²⁹² Şeyh, Şam'ı ziyaret ettiğinde oradaki âlimler ve Şam sakinleri şeyhin bulunduğu yere akın akın gelirlerdi. Nitekim bir defa şeyhe eşlik eden ihvanından biri yoğunluk nedeniyle öğlen yemeğini ancak akşam namazından sonra yiyebildiğini söylemektedir.²⁹³

²⁸⁸ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 123-125.

²⁸⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/233.

²⁹⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/237.

²⁹¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/245.

²⁹² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 116-118.

²⁹³ Hassûn, *Alâu'r-Rahman*, 63.

Şeyh, Halep âlimlerinin çoğuyla irtibat halindeydi ve onları ziyaret eder, onlar da meclisinde şeyhi ziyaret ederdi. Halep'te onunla irtibat halinde olan âlimlerin başında şunlar gelmektedir: Şeyh Es'ad el-'Abacî, Şeyh Nâcî Ebû Sâlih (ö. 1411/1991), Şeyh Muhammed el-Ğaşîm (ö. 1399/1979), Halep Müftüsü Şeyh Muhammed Belenko (ö. 1412/1991), Şeyh Abdulfettâh Ebû Ğudde (ö. 1417/1997), Şeyh Ahmed el-Beyânûnî (ö. 1395/1975), Şeyh Ebu'l-Hayr Zeynulabidîn (ö. 1392/1973), Şeyh Abdulvehhâb Süker (ö. 1406/1986), Şeyh Abdullah Sultan (ö. 1403/1983), Şeyh Ahmed el-Mısrî (ö. 1405/1984), Şeyh Muhammed es-Salkînî (ö. 1422/2001), büyük muhaddis Şeyh Abdullah Sirâcuddîn (ö. 1422/2002), Şeyh Mustafa ez-Zerka (ö. 1420/1999). Şeyh Muhammed Nebhân, Şeyh Mustafa ez-Zerka için "Kendisi de babası gibi iyi bir fıkıhçıydı." derdi.²⁹⁴

Şeyh Muhammed Nebhân, evinde Halep âlimleriyle ilmi toplantılar düzenlerdi. Bu toplantılara şu âlimler katıldığı aktarılmaktadır: Şeyh Tahir Hayrullah (ö. 1409/1989), Şeyh Abdullah 'Ulvân (ö. 1408/1987) ve Şeyh Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö. 1442/2021).²⁹⁵

Dönemindeki âlimlerin çoğu onu gayreti ve sağlam duruşundan dolayı övmüştür. Örneğin Şeyh Ebü'l-Hasan en-Nedvî 1951'de Halep'te Şeyh ile görüştüktan sonra onun hakkında şunları yazmıştır: "Bu günde kayda değer olan şey, Şeyh Muhammed Nebhân'ın evindeki ziyaretimdi. O, imanının kuvveti ve Kur'ân'daki tefekkürü ile ayırt edilir ve görünen o ki, kendisine dinde açık olan özel bir üsluptadır ve kesin konuşur. Görünen o ki, o, dini konularda kendisine kapılar açılmıştır. Dolayısıyla o, din konusunda kendinden emin bir şekilde konuşuyordu."²⁹⁶

Habib Abdulkadir es-Sakkâf (ö. 1431/2010), şeyhi ziyaret ettikten sonra onun hakkında şunları söylediği nakledilmektedir: "Halep'te Şeyh Muhammed Nebhân'ı ziyaret ettim, onu parlayan bir ışıık ve anlaşılmaz bir ayet olarak gördüm. Ayrıca hiçbir şeyin onunla karşılaştırılamayacağı bir

²⁹⁴ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 112-116.

²⁹⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 114.

²⁹⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/22.

mükemmellik düzeyini onda buldum. Zira o, hiç kimsenin kendisine yaklaşmadığı bir kemal seviyesine ulaşmıştı.”²⁹⁷

Irak âlimleri cemiyeti başkanı Şeyh Abdulkerîm Beyâre (ö. 1426/2005)’nin şeyhi övücü şu sözleri meşhur olmuştur: “Allah’a yemin ederim ki ben Şeyh Muhammed Nebhân’ı büyük velilerin sonuncusu olduğunu düşünüyorum.”²⁹⁸

Irak Müftüsü Şeyh Kasım el-Kaysî, onunla görüştüktan sonra ihvanından birine yazdığı mektupta şunları kaydetmiştir: “Fevzi Kardeş, şeyhinizin altın ve iksir kıymetinde olan tavsiyelerine bağlı kalmalısınız. Bu şeyhinizi imtihan ettim. Onun küçük bir kelimeyle büyük anlamlar verdiğini gördüm. Ona müridin kemale nasıl ereceğini sorduğumda ‘Yüce Allah’a ulaşmak, aşk, tevhid ve dünyadan soyutlanma yoluyla olur’ şeklinde cevap verdi. Cevabı tam da benim zevkime uygundu. Ayrıca bu sözler kemali tatmış ve yakîn derecelerinde üstünlük sağlamış birinin cevabıydı.”²⁹⁹

Şam’ın büyük âlimlerinden Şeyh Abdulvehhâb el-Hâfız da onu Halep’te ziyaret edip Şam’a döndükten sonra mihmandarlığından dolayı ona teşekkür etmek için bir mektup yazmıştır. Mektubun başında şu sözler yer alıyordu: “Salihlerin yetiştiricisi ve mükemmellerin rehberi, Hz. Peygamber’in mana denizinden beslenen büyük eğitimci Şeyh Muhammed Nebhân Efendi.”³⁰⁰

Lübnan’ın eş-Şebâb gazetesinde yazan ünlü düşünür Fethi Yakan (ö. 1430/2009), okuyuculara onu tanıtırken şöyle demiştir: “İnsanlar, genellikle Halep’teki İslami hareketin lideri büyük âlim Şeyh Muhammed Nebhân’ı tasavvufun öncülerinden biri olarak tanır. Bu da insanların onu bütün yönleriyle araştırmadığı anlamına geliyor. Aslında o cihad ruhlu biri olup tam da hak davanın bir savunucudur. Hata o hak dava savunucularının en önde gelenidir.”³⁰¹

²⁹⁷ el-‘Umer, *Nefhetun min sîreti’s-Seyyid en-Nabhân*, bkz. <http://alkeltawia.com>, (ErişimTarihi: 12. 04. 2022).

²⁹⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nabhân*, 1/22.

²⁹⁹ Abbûş, *ed-Dureru'l-hisân*, 1/507-508.

³⁰⁰ Abbûş, *ed-Dureru'l-hisân*, 2/295.

³⁰¹ Kâtibî, *‘Ulemâu min Halep*, 362.

Said Havvâ ise yukarıda geçtiği gibi *Hâzihi tecribetî ve hâzihi şehâdetî* adlı eserinde şeyh hakkında şöyle demiştir: “Suriye’de Halep’teki Şeyh Muhammed Nebhân’dan daha cesuru yoktur.”³⁰²

Adnan Sa’duddîn de (ö. 1431/2010) Suriye’nin Fransız işgali sırasında Müslüman kitleleri inançları konusunda konsolide etmek ve Batılılaşma akımlarıyla mücadele etmek için büyük bir samimiyetle çalışan ilim adamlarının çabaları ve isimlerini dile getirirken şeyh hakkında şöyle demiştir: “Tarih, Halep’in önde gelen o âlimlerinden Şeyh Muhammed Nebhân’ı öğrendi.”³⁰³

Muhammed Nebhân hakkında çağdaşlarının yaptığı hüsnü şahadet bunlardan ibaret olmasa da aktarılanlar hakkındaki genel kanaati yansıtmaktadır.³⁰⁴

1.11. Vefatı ve Halifesi

Yaşı yetmişi geçen Şeyh Muhammed Nebhân, ilerlemiş yaşına rağmen Kiltâviyyedeki günlük çalışmalarından geri kalmamış, yaşlılık belirtileri göstermemiş, diriliğini ve güçlü fiziğini koruyabilmişti.³⁰⁵ Fakat ömrünün sonlarına doğru hastalıkları ve musibetleri çoğaldı. Buna rağmen o, sabretmiş, zayıflık ve acizlik göstermemiştir.³⁰⁶ Ölümünden iki gün önce iç kanaması olduğu için torunu hastaneye gitmesi için ısrarcı olunca hastaneye gitmeyi kabul etti. Şeyh, sosyal bir etkinliğe gidiyormuş gibi kıyafetlerini giyip dışarı çıktı. Ancak hayati tehlikesinin olduğu yönünde herhangi bir belirti yoktu.³⁰⁷

Şeyh, torunu ile 2 Ağustos 1974 Perşembe günü Furkan Mahallesi’ndeki Halep Ulusal Hastanesi’ne gitti. Burada iç kanama vakalarına maruz kaldığı iki gece geçirdi. Miladi 1974 senesi Ağustos ayının yirmi dördüne tekabül eden H. 1394 yılının Şaban ayının altıncı günü

³⁰² Havvâ, *Hâzihi tecribetî ve hâzihi şehâdetî*, 106.

³⁰³ Sa’duddîn, *el-İhvânü’l-Müslimûn fî Suriye: Muzekkîrât ve zikriyyât, mâ kable’t-te’sîs ve hettâ ‘ami* 1954, 40.

³⁰⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/21-33.

³⁰⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 221.

³⁰⁶ Hassûn, *Alâu’r-Rahman*, 87.

³⁰⁷ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 226.

cumartesi günü güneşin batmasıyla saat altıyı altı dakika geçe ruhunu teslim etti. Halep minareleri şeyhin ölüm haberini Halep halkına duyurdu.³⁰⁸

Pazar günü Suriye'den ve yurtdışından cenazeye katılmak için gelen ziyaretçiler Kiltaviyye'ye kalabalıklar halinde akın ettiler. Şam, Humus, Hama ve diğer şehirlerin âlimleri de onun cenazesine katılmak için geldiler. Bunların arasında Seyyid Muhammed Mekkî el-Kettânî, Şeyh Hasan Habenneke el-Meydânî gibi âlimler vardı.³⁰⁹ Şeyhin cenazesi namazdan sonra ihvanını ve ziyaretçilerini kabul ettiği Kiltâviyye'deki odasında defnedildi.³¹⁰

Şeyh hakkında “görevini ihlas ve samimiyetle yerine getirdikten sonra Rabbine gitti” denilmektedir. O, ölümü “kesafet/yoğunluk âleminden letafet/incelik âlemine intikal ve kuldan Rabbe doğu bir yolculuk” şeklinde açıklardı. Bu yolculuğun bir aşk yolculuğu olduğunu ve mümin kişinin bir an önce Rabbine kavuşma ve komşuluğunda olma arzusunda olduğunu söylerdi.³¹¹

Şeyh Muhammed Nebhân'a göre hilafet, ancak kemal sıfatlarıyla zuhur eden müstesna kişilere verilir. Kemal sıfatlarına sahip olmayan birine verilen hilafet sanki onun için havada konulmuş bir kürsü gibidir.³¹² Dolayısıyla şeyh, Rabbine yöneldiği zaman, kendisinden sonra halife bırakmadı. Meclisindeki ihvanına ardında ne bir halife ne de bir vekil bırakmadığını söylüyordu. Şeyh, sadece bazı takipçilerine zikir halkası düzenlemek ve ihvanına sohbet etme iznini vermişti.³¹³ Şeyhe ondan sonra kimin halife olacağı sorulduğunda, “Ben ne halife ne de vekil tayin etmedim. Beni getiren başkasını da getirecektir.” dedi.³¹⁴

³⁰⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/332.

³⁰⁹ Mes'ûd, *Suver ve menâkib*, 2/177.

³¹⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 229.

³¹¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 228.

³¹² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/162-163.

³¹³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/148.

³¹⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/347.

BÖLÜM II

TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

Tasavvuf kelimesi sözlük anlamı olarak, farklı anlam değerdirmeleri olsa da, İbn Fârise göre “sûf” (yün) kökünden gelmektedir.³¹⁵ Bu nedenle Arapça’da kişi, إِذَا لَبَسَ الْقَمِيصَ “Gömlek giydiğinde” تَقَمَّصَ denildiği gibi, إِذَا لَبَسَ الصُّوفَ (kişi) “yün giydiğinde” تَصَوَّفَ denilmektedir. Kuşeyri, (ö.465/1072) bu görüşü dile getirmekle beraber, onu teyid etmemiş ve tasavvuf’un “sûf”tan“yün” türediğine dair görüşü naklettikten sonra çekincesini ortaya koyarak şöyle demiştir: “Tasavvuf’un ‘sûf’ tan türediğini dile getiren görüş bu konuda bir vecihtir. Ancak yün giymek sûfi taifesine mahsus değildir.” Kuşeyrî ayrıca Arap dilinde bu kelimenin iştikakına dair herhangi bir bilginin bulunmadığını ifade etmiş ve bu sözcüğün tasavvuf meşrebinde olanlara bir lakap olarak kullanıldığı görüşünü tercih etmiştir.³¹⁶

Kuşeyri, “Bazıları tasavvufu saflığa, birinci saff’a, karakterli insanlara ve diğer bazı manalara atfetmiştir, ancak bunların hiçbirisi dil açısından doğru değildir.” demektedir.³¹⁷ Bu aktarımlardan yola çıkarak, tasavvuf kelimesinin kökeniyle ilgili sûfîler arasında ihtilaf olduğu, bununla beraber çoğunluğun görüşünün “sûf” kelimesinden türediği yönünde olduğu söylenebilir.

Tasavvufun ıstılahî tanımına gelince, el-Fâsî Zerrûk (ö 899/1493)’un görüşü ilgi çekicidir. O, tasavvufun iki bine yakın tanımının yapıldığını ifade ederek şunları kaydetmiştir: “Bu tanımların tamamının odaklandığı nokta, Cenâb-ı Hakk’a yönelişin ihlâsına işaret eder.” Daha sonra söz konusu tanımların çok olmasını “Bir şeyin tanımının fazla olması o nesnenin idrak edilmesinin zorluğuna işaret eder.”

³¹⁵ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu‘cemü mekâyisi’l-luga*, thk. Abdüsselâm Harûn, (by: Dârü’l Fikir, 1979) ,3/322.

³¹⁶ Ebü’l Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l Kuşeyrî*, thk. Abdülhalim Mahmud,- Mahmud eş-Şerîf, (Kahire: Müessesetü Dârü’s Şa‘b, 1989),464.

³¹⁷ Bkz.Kuşeyrî, *er-Risâletü’l Kuşeyrî*,464; Klâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli’t Tasavvuf*,1, 17-18.

şeklinde gerekçelendirmiştir. Ayrıca ona göre tanımlı yapan kimselerin seviyesinin ilimde ve amelde birbirinden farklı olması da bu çeşitliliğin sebeplerindendir.³¹⁸ Fâsî'nin düşüncesinden de hareketle, tasavvufu tanımlayanların farklı mezhep ve meşreplerden olması farklı tanımların yapılmasına sebep olduğu gibi, tasavvuf kavramının zengin bir mefhumu sahip olması da tanım sayısının artmasına sebep olmuştur diyebiliriz.

Bu itibarla tasavvuf hakkında yapılmış bütün tanımları burada sıralamak mümkün olmadığı için tasavvufun tanımına dair birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Tasavvuf, “bütün yüce karakterlere sahip olmak ve bütün alçak sıfatlarından de uzak durmaktır”.³¹⁹ Başka bir tanıma göre tasavvuf “Allah ile beraber olmaktır”. Diğer bazı tanımlar ise şöyle yapılmıştır: “Gerçekleri benimsemek ve yaratılmışlardan umudu kesmek. Tasavvuf bir ahlaktır, kim ahlâk bakımından senden üstün ise, O tasavvufta senden üstündür. Hiçbir şey sûfiyi kirletemez, her şey onunla temizlenir. Tasavvuf nefsin arzularını terk etmektir”.³²⁰ “Kim halis ve temiz kalp ile yün giyerse, nefesine zorlukları yedirirse, dünyayı arkasında bırakırsa ve Mustafa'ya tabi olursa o mutasavvıftır”.³²¹ Bunlar tasavvufun tanımında yer alan örneklerdir. Bunlara bakıp tefekkür edildiğinde görülecektir ki kendi perspektifinden ve anlayışından tasavvufu okuyan her bir mutasavvıf, tasavvufun farklı bir boyutuna odaklanmıştır. Kimisi tasavvufun ahlaki boyutuna odaklanırken, kimisi züht boyutuna, kimisi de nefsin arzularını terk etmeye ve nefse zor olan şeyleri yapmaya odaklanmıştır. Ancak tasavvuf bu hususların tamamı ve daha fazlasıdır diyebiliriz.

2.1. İlmî ve Sosyal Hayata Dair

2.1.1. Şerîatin Ahkamı ve Şer'î İlimler Hakkındaki Görüşleri

Şeriat kelimesi sözlükte doğru yol, mezhep ve dinde takip edilen yol anlamına gelmektedir.³²² İstilahta ise: “Allah'ın, peygamberler vasıtasıyla insanların kendi aralarında tabi olmaları için gönderdiği hükümlerdir.” Bunlar ferî hükümler

³¹⁸ Ebü'l Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsa b. Zerrûk el-Fâsî, *Kavâidu't Tasavvuf*, thk. Abdülmecid Hayalî, 2. Basım (Beyrut: Dârü'l kütübî'l ilmiyye, 2005),21-22.

³¹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*,465.

³²⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*,465-466-467.

³²¹ Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't Tasavvuf*,18-19.

³²² Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *Mu'cemu't-Te'rifât*, thk. Muhammed Sadikel-Minşâvî,(Kahire: Dârü'İfadile, ts.)109; İbrahim Mustafâ vd. Mecmeu'llugael-Arabiyye, *el-Mu 'cemu'l' Vasit*, 4. Basım (Mısır: MektebetuŞurûk ed-Devliyye, 2004),479.

olabildiği gibi, asli ve itikadi hükümler de olabilmektedir. Feri hükümler için fıkıh ilmi asli ve itikadi hükümler için de kelam ilmi tedvin edilmiştir.³²³

Şeyh Nebhân, şerîatı hakîkatin rehberi ve kulun Allah’a kavuştuğu kapı olarak görmektedir. Onun, şerîatın herkesin kurtulduğu ve huzura erdiği bir kapı olduğunu ifade ederek şu ayeti okuduğu aktarılır: Kur’an-ı Kerimde “...*Evlere kapılarından giriniz...*”³²⁴ buyurulmaktadır.³²⁵ O’na göre kemâlât, şerîatın emrettiği şeyleri yerine getirmek ve nehyettiği şeylerden sakınmak suretiyle meydana gelmektedir.³²⁶ O, tasavvufi ve genel dini yönelimlerinde şerîattan başka bir şeyi dikkate almaz ve şöyle derdi: “Biz şerîatın çocuklarıyız.” “Şerîat emir ve nehiydir.”³²⁷ “Biz şerîatı biliyoruz ve şerîat bize emir ve nehiy ediyor.” “Şerîattan başka bir şeyi bilmeyiz.”³²⁸ Şeyh Nebhân’ın ifadesiyle: “Şerîat benim için balığın sudaki misali gibidir. Balık susuz yaşamadığı gibi ben de şerîatın dışında bir ortamda yaşayamam.”³²⁹

Şeyh Nebhân’ın torunu, dedesinin şerîata bağlılığının keyfiyeti hakkında, onun özel hayatındaki hal ve hareketlerini ortaya koyan menkıbelerini anlatırken şunları kaydetmiştir:

Ben onun farz namazlarını yolculukta, sağlıkta veya hastayken tek başına kıldığını görmedim, namazları vaktinde kılmaya ehemmiyet verir ve Duha Namazını terk etmezdi. Cuma günü sünnet olan yıkanmayı da ihmal etmezdi.³³⁰ Farz ve vaciplere önem verdiği gibi sünnet ve nafilâ namazlara da bağlı kalırdı. Mükked veya gayrı mükked hiçbir sünnet namazını terk etmezdi. Sünnet namazları onun hayatında önemli bir yer tutar farz namazlar gibi asla yerine getirmekten geri kalmazdı.³³¹ O, Resûl-i Ekrem’in sevdiği, sımsıkı sarıldığı ve yerine getirdiği bir şeyi, şer’î hükümler dışında kalıp âdetlerden biri olsa dahi, ona mutlaka uyardı.³³²

³²³ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâafü ıstılahâtı’l funun ve’l Ulûm*, 1. Basım (Lübnan: Mektebetü Lübnan Naşirun, 1996)1018.

³²⁴ *Kur’an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Onaltıncı bs. 2011, el-Bakara, 2/189.

³²⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,2/13-14.

³²⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 266

³²⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,3/41

³²⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,2/13

³²⁹ Halebî, *er-Reyyân min sireti es-Seyyid en-Nebhân*, 22.

³³⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 193.

³³¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 293.

³³² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 250.

Şeriat konusunda Şeyh Nebhân oldukça hassas olduğu anlaşılmaktadır. O, *sedd-i zerâ-i* ³³³ babından gayr-ı meşru şeylere sebep olacağını düşündüğü herhangi bir şeyin kapısını kapatırdı. Bu nedenle müridlerinin kendi resmini yanlarında bulundurmalarından çok rahatsızlık duymuş ve "Onu niye taşıyor? Ben put muyum?" diyerek tepki göstermiştir. ³³⁴

Şeyh Nebhân, fikhî meselelerde bir mezhebi taklid etmeyi tercih etmiştir. O, birçok konuda fakihlerin çoğunluğunun görüşünü benimsemiş ve cumhurun görüşüne muhalif olan şaz görüşlere meyletmemiştir. ³³⁵ Kişinin taklit ettiği mezhebin görüşüne karşı çıkmayı, ruhsata tabi olmayı uygun görmemiş, bununla beraber racih görüşe tabi olunmasını istemiştir. ³³⁶ Onun bu yönünü yansıtan şöyle bir olay aktarılır: Şeyh Nebhân, bir dönem şehrin dışında bir çiftlikte Cuma namazını kılardı. Onunla beraber bazı sevenleri de erkân ve şartlarını yerine getirerek Cuma namazını eda ederlerdi. İhvanlarından biri ona cumhur-i fukaha'nın Cuma'nın sıhhatı için sayı ve imamın (otorite) izin vermesini şart koştuğunu söyleyince şeyh: "Cumhur-u fukahanın görüşüne ihtiramen burada Cuma namazını kılmaktan vazgeçip mescidimize intikal ediyoruz." demiştir. ³³⁷

Usule ilişkin görüşlerinden birisi ahkâm ayetlerinde yoruma yer olmadığı yönündedir. Bununla beraber *sedd-i zerâ-i* babından, harama götüren veya harama götürme potansiyeli olan şeyleri reddeder ve bundan sakınılması için çağrıda bulunurdu. ³³⁸ Şeyh Nebhân'ın fikhî konularda azimeti tercih eden bir yapısının olduğu görülmektedir. Bu yaklaşımı onun tasavvuf anlayışına da yansıdığını söyleyebiliriz.

Yukarıda nakledilen ifadelerden Şeyh Nebhân'ın şer'î hükümleri ve fukahayı ne kadar dikkate aldığını ve onların sözlerine ne kadar bağlı kaldığını anlamaktayız. Ona göre şeriatın hükümleri fukahadan alınmalı ve dini metinler onların ortaya koydukları üsullerden anlaşılmalıdır. Şeyh Nebhân'ın tasavvuf anlayışında şer'î hükümler ve fukaha ile hiçbir ihtilafa yer bulunmamaktadır. Çiftlikte kılmayı adet

³³³ Sedd-İ Zerâi: 'Şer'an sakıncalı sonuçlara götürmesi kesin veya kuvvetle muhtemel olduğunda mubah fiillerin yasaklanması anlamında fıkıh usulü terimi" Vehbe ez-Züheyli, *Usuli Fikihî İslâmî*, (Dimaşk: Dârul Fikr, 1986) 2/873.

³³⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/225.

³³⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 239.

³³⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 193.

³³⁷ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 192.

³³⁸ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 238-239.

edindiği Cuma namazını iptal etmesi başta olmak üzere aktarılan hadiselerden onun fukahayı takdir ettiği ve saygı ile karşıladığı görülmektedir. Şeyh Nebhân'ın şer'î hükümlere ve fakihlere karşı bu tutumunun onun ilmi geçmişiyle ve fikhî çalışmalarıyla da ilişkilendirebiliriz.

Şeyh Nebhân'ın bu tutumu kendisine has bir durum olmayıp, büyük sûfilerin genel tavrının bu şekilde olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim tasavvufun şer'îat esaslarına göre bina edilmesi önemli bir esas olup klasik tasavvuf kitaplarında yer almıştır. Bu konuya dair Kuşeyri şöyle demektedir: “Bu meselenin inşası ve temel noktası şer'îat adabını korumaya dayanmaktadır.”³³⁹ Kuşeyri *er-Risâle'de*, buna ilişkin bir bölüm açmış orada tasavvuf şeyhlerinden menkıbeler naklederek onların şer'îata duydukları saygıyı teyit eden sözlerine yer vermiştir.³⁴⁰

Şeyh Nebhân'ın tasavvuf anlayışında şer'î ilimlerin yeri incelendiğinde şer'î ilimlere büyük önem verdiği ve Kur'an ve fıkıh halkaları kurduğu bilinmektedir. Şeyhin tasavvufi yaşantısında şer'îat önemli bir yere haiz olduğundan şer'î ilimlerin öğretilmesi konusunda da son derece titiz davranmıştır. Bu bağlamda birinci bölümde ifade edildiği gibi dini ilimler için bir medrese kurmuş ve orada şer'î ilimlerinin tedrisatının yapılmasını sağlamıştır. Bu itibarla onun genel olarak ilme özel olarak da şer'î ilimlere bakışını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

O, din kardeşlerine ilmi öğütler vererek şöyle derdi: “İlim rehberdir, amel ona tâbidir. İlim amelden üstündür, çünkü o amelin esası ve terazisidir. Allah (c.c.) ilme dayanmadıkça hiçbir ameli kabul etmez.”³⁴¹ Şeyh Nebhân'a göre ilmin maksadı ameldir ve ilim ameli, amel de ihlası gerektirir. İhlas ise kişinin Allah dışındakilerden umudunu kesmesini ve kendisini Allah'ın kudret ve kuvvetine havale etmesini gerektirmektedir.³⁴²

Şeyh Nebhân'ın İslami ilimlere olan ilgisi, bu ilimlerin eğitimi, yayılması ve onu tasavvufun temellerinden biri olarak kabul etmesi, bu ilmi Allah'a ulaşmanın yolu olarak kabul etmesiyle ilgilidir. Zira ona göre Allah'a varmak için şer'îatın kapısından geçmek gerekir ve kişi ancak şer'îatın aracılığıyla hakîkate ulaşabilir. Şer'îatı tatbik etmek için de önce onun ilmini düzgün bir şekilde öğrenmek gerekir.

³³⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 631.

³⁴⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 41.

³⁴¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/76-81

³⁴² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/76.

Şeyh Nebhân'ın bu düşüncesi ilk dönem tasavvuf eserlerinde görmek de mümkündür. Kelabâzî bu hususta şunları kaydetmiştir: "Bilin ki tasavvuf ilimleri halilimleridir ve haller de amellerin mirasıdır. Haller ancak amelleri düzeltenlere mirastır. Amelleri düzeltecek ilk şey ise onların ilimlerini bilmektir ki bu da fıkıh ilmidir."³⁴³ Kuşeyrî müride nasihat bağlamında şayet mürid kendisi ile Allah arasında ahidini sağlamlaştırmışsa ya araştırarak veya müçtehit imamlara farzlarını nasıl eda edeceğini sorarak şer'at bilgisini elde etmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur.³⁴⁴

2.1.2. Modern Bilime Bakışı

Şeyh Nebhân, modern ve kevnî bilimleri önemsemiş, bu bilimlerin hakkıyla öğrenilmesini tavsiye etmiş ve söz konusu ilim dallarının Kur'an'ı anlamada yol gösterici olacağını, dolayısıyla bütün ilimlerin dinî olarak kabul edebileceğini ifade etmiştir. O, pozitif bilimlerin insanlığa sağladığı faydaları önemseyerek şunları kaydetmiştir: "Asrımızın müceddidi olan birinin alameti, fikhî ilimleri ile modern ilimler arasında ayırım yapmamasıdır. Çünkü Allah'a karşı dürüst ve samimi olmak şartıyla öğrendiğimiz her ilim, bizi O'na ulaştırır."³⁴⁵ O, bu konuda şunları da aktarmaktadır: "Ben bu ilimlere asrî ilimler demiyorum, bilakis Kur'an ilimleri, fizik, kimya, biyoloji ve matematik, bütün bunlar Kur'an ilimleridir. Çünkü Allah (c.c.) "...Biz Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık..."³⁴⁶ demiştir. ³⁴⁷ Şeyh Nebhân bu âyetin tefsiri mâhiyetinde şunları kaydetmektedir: "Kâinatta ne varsa Kur'an'da mevcuttur. Allah'ın has kulları ancak bunların tamamını bilir."³⁴⁸ Şeyh Nebhân'ın tüm ilimleri Kur'an ilimleri olarak görmesi, onun Kur'an-ı Kerim hakkındaki sezgisini ve derin anlayışını gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte bu görüş, Gazzâlî'nin Kur'an'ın bütün temel ilimlere atıfta bulunduğu ifadesiyle de örtüşmektedir. Gazzâlî bütün ilimlerin özünün Kur'anda gizli olduğunu ancak sadece derin ilme sahip olanların bunu bildiğini ifade etmiştir. ³⁴⁹ O, bu konudaki görüşlerini

³⁴³ Kelabâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't Tasavvuf*, 86.

³⁴⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 620.

³⁴⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/379.

³⁴⁶ el-Enam, 7/38.

³⁴⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/379.

³⁴⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/105.

³⁴⁹ Ebu Hamid Muhammed El-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, 1. Basım (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005) 341-342.

Cevâhirü'l Kur'an adlı eserinde detaylı olarak ele almış ve fizik, kimya biyoloji tıp ve astronomi gibi ilimleri bu kapsamda zikretmiştir.³⁵⁰

Şeyh Nebhân'a göre bütün ilimler Kur'ânî ilimler kapsamında değerlendirilebileceği için, şer'î veya kevnî şeklinde bir ayırım yapmaksızın hepsinin öğrenilmesi gereklidir.³⁵¹ Müridlerinden biri, Matematik ve İngilizceye meyilli olmadığını ve bu konudaki eksikliklerini ona şikâyet edince o şöyle cevap vermiştir: “Bu ilimlere meylin olmaması, bir eksikliktir. Onu tamamla ve doğru yerde kullan. Şer'î veya kevnî ilimler arasında ayırım yapmayın. Çünkü bu iki alandaki ilimleri öğrenen ve doğru yerde kullanan sadece bir ilmi bilenden daha güçlüdür.”³⁵²

Kur'an'daki ilim kavramının ifade ettiği genel anlamın şer'î ve kevnî bütün ilimleri kapsadığı kabul edilebilir bir görüştür. Fakihlerin tıp ve matematik gibi ilimlerin öğrenilmesi gerektiğini vurgulamış olmaları ve bu ilimleri, *farz-ı kifaye* olarak kabul etmeleri de bu düşüncüyü takviye etmektedir.³⁵³

Şeyh Nebhân'ın modern bilimler konusundaki pozitif tutumu onun bazı bilimsel gelişmelerle ilgili çeşitli söylemde bulunmasına zemin hazırlamıştır. O, bilimsel gelişmelerle ilgili bazı öngörülerde bulunmuş ve önümüzdeki dönemlerde meydana gelecek keşif ve başarılardan söz ederek aşağıdaki hususları dile getirmiştir:

1- Şeyh Nebhân'a göre modern bilim henüz (XX. yüzyılda) ana rahminde sayılmaktadır ve asıl büyük keşifler önümüzdeki dönemlerde gerçekleştirilecektir. O, füzenin nasıl bir silah olduğuna şaşırılmaması gerektiğini zira daha gelişmiş icatlar olacağını söylemiştir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'deki şu âyete dayandığı görülmektedir.³⁵⁴ *...Bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır.*”³⁵⁵

2- Şeyh Nebhân'a göre bir gün gelecek, doğudan batıya hiç zaman geçmeden seyahat edilebilecektir. Işınlanmanın olacağına inanan Şeyh Nebhân, Kur'an-ı Kerim'de bu hadisenin bir örneğini zikretmektedir. O, Hz. Süleyman kıssasında yer

³⁵⁰ Ebu Hamid Muhammed El-Gazzâlî, *Cevâhirü'l Kur'an*, thk. Muhammed Reşid Rıdâ el-Kebbânî, 2. Basım(Beyrut: Dâru İhya'ül Ulûm, 1986)44.

³⁵¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*,342.

³⁵² Abbûş, *ed-Dürerü'l Hisân fî terâcimi eshâb es-Seyyid en-Nebhân*, 2/279.

³⁵³ Muhammed Emin b. Ömer İbn Âbidîn, *Redü'l Muhtâr ala dürri'l muhtâr şerhu tenviri'l ebsâr*, thk. Adil Ahmed, (Riyad:Dâru alemlî'l kütüb, 2003)1/126.

³⁵⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/380.

³⁵⁵ en-Nahl, 16/8.

alan Belkıs'ın tahtının Yemen'den bir anda Kudüs'e getirilmesi olayının bilimsel olarak da gerçekleşebileceği düşüncesindedir. Kur'ân'da bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: "*Kitaptan bilgisi olan biri, "Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm" dedi..."*"³⁵⁶ Şeyh Nebhân, âyette gözlerini kapayınca kadar değil kapamadan önce tahtın getirilmesinden söz edildiğini vurgulayarak, herhangi bir zaman geçmemesine vurgu yapmaktadır.³⁵⁷

3- Şeyh Nebhân'a göre insanlar gün gelecek piknik yapmak için aya gidecekler.³⁵⁸ Onun piknik yapmaktan Kastının aya gidiş geliş imkânlarının Çok kolaylaşacağını teyit anlamı içerdiğini söyleyebiliriz. Kendisine bazı şahsiyetlerin aya ulaşmanın mümkün olmadığını söylediklerinde o şöyle demiştir: "Hayır, aya ulaşacaklar, birinci, ikinci, üçüncü ve hatta yedinci semaya ulaşacaklar ve bu iki yüz yıl sonra olacaktır."³⁵⁹ Ona göre teknolojik gelişmeler o kadar ileri gidecek ki günümüzde gaybî diyebileceğimiz ikinci, üçüncü kat sema gibi hususlar gelecekte bilinebilir olacaktır.

4- Şeyh Nebhân'a göre geçmiş dönemlerdeki insanlara ait sesler teknoloji vasıtasıyla yeniden dinlenebilir hale gelecektir. O bu konuda Hz. Ömer'in "Ey Sariye! Dağ'a" diye seslenişi, hala uzayda dolaşıyor. Bir gün gelecek ve teknolojik gelişmeler tarafından bu sesler ortaya çıkarılacaktır demiştir. Hatta ona göre gün gelecek Hz. Peygamber'in sesinden Kur'an dinlenebilecektir.³⁶⁰ O, bunun da ötesine geçerek vahyi bile inceleyecek bir teknoloji gelişecek, böylece Hz. Cebrail'in Peygambere (a.s.) vahyi nasıl getirdiği ortaya çıkarılacaktır. Ona göre bütün bunlar ahir zamanda olacak gelişmelerdendir.³⁶¹

Yukarıdaki bilgiler, Şeyh Nebhân'ın bilimin geleceğine ilişkin öngörülerinden bazılarıdır ve bu bilgilerin bir sûfiden gelmesi, tasavvufun bilimlerle -özellikle de modern bilimlerle- olan ilişkisi hakkındaki olumsuz algının kırılmasına katkıda bulunduğu için özel bir anlama sahiptir. Mevcut bilimsel verilerden ve bilimin özellikle ulaşım ve iletişim alanında son zamanlarda kaydettiği ilerleme göz önünde

³⁵⁶ en-Neml, 27/40.

³⁵⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/387-88.

³⁵⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/388.

³⁵⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/390.

³⁶⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/389.

³⁶¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/389-90.

bulundurulduğunda, onun bu öngörülerinin -Allah'ın ikram ettiği bir tür ilham olmayıp yalnızca bir tahmin olarak ele alınsa dahi- isabetli olduğu söylenebilir.

Burada dikkat çeken bir diğer husus Şeyh Nebhân'ın bu görüşlerini dile getirdiği zamandır. O bu söylemlerini 1950 ile 1960 yılları arasında dile getirmiştir. O dönemde bilimsel gelişmelere şüpheyle bakan insan sayısı az değildir ve birçokları bilimsel gelişmelerin imkânını tereddütle karşılamaktadır. Dolayısıyla onun bilimsel öngörülerini bu konudaki ufkunu ortaya koyar niteliktedir.

2.1.3. Toplumsal Olaylara Katkısı

Toplumsal konular dini, sosyal, ekonomik ve siyasi alanla ilgili hususları içermektedir. Şeyh Neblan ve onun tasavvufi eğitim ekolünün siyasetten uzak olduğunu söyleyebiliriz. O, siyasî idarecilere karşı mesafeli durmasına rağmen, toplumun birlik ve beraberliğini sağlamakla ilgili konularda geri planda durmamış, gerektiğinde inisiyatif alarak toplum nezdindeki saygınlığını ve dini kimliğini kullanarak önemli duruşlar sergilemiştir.³⁶² Onun bu yönüyle alakalı olarak Halep pazarının kepenk indirme eylemlerini gösterebiliriz. Bölgedeki yöneticilere karşı protesto amaçlı kepenklerin kapatılması eylemine destek verdiği gibi bir defasında da Şeyh Muhammed Saeed İdibi'nin yası için kapatılmasına öncülük etmiştir.³⁶³ 1947 yılında yapılan parlamento seçimlerinde Halep âlimlerinden Şeyh Naci Ebu Salih'in Meclis'e aday gösterilmesini ve seçilmesini destekleyen bir bildiri yayınlanmış ve kendisi de ilk imzacılardan biri olmuştur.³⁶⁴

1954 yılında Şam'da Büyük İslam Konferansı yapıldığında ve büyük İslam şahsiyetlerinin katıldığı bir toplantıda Şeyh Nebhân, bir heyetle konferansa katılmış ve konferans bittikten sonra Kudüs'ü ve kamplardaki mültecileri ziyaret etmiştir.³⁶⁵ Ayrıca 1956 yılında Mısır'a yönelik Fransa, İngiltere ve İsrail üçlüsünün askeri harekâtı sırasında Suriyeye yönelik bir tehdit durumuna karşı, Kiltaviyye Camii'nde halka yönelik askeri temel eğitim verdirmiştir.³⁶⁶ Yine bu çerçevede dönemin Suriye yönetimi tarafından ülkede laikliğin ilan edilme durumu oluştuğunda bir grup ulema ile birlikte yöneticilere şiddetli kınama ve protesto içeren telgraflar göndermiş ve

³⁶² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 336.

³⁶³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/176.

³⁶⁴ Muhammed Fuad Antâbî - Necva Usmân, *Halep fi Mieti Am*, (b.y.: Menşuratu Halep, ts.), 3/234.

³⁶⁵ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 203-204.

³⁶⁶ Nebhân, *es-Seyyid en-Nebhân Menhec ve mevâkkif*, bkz. <http://www.dr-mfalnbhan.com> (erişim tarihi: 04.012. 2021).

hutbe ve vaazlarıyla halkı aydınlatmıştır.³⁶⁷ Şeyh Nebhân'ın ülkesindeki sosyal olaylara yön vermeye çalıştığı gibi diğer İslâm ülkelerdeki Müslümanların sorunlarına da kayıtsız kalmamıştır. Bu kapsamda 1957'de Halep'te ihvanlarıyla birlikte büyük bir gösteriye öncülük etmiş ve Fransız sömürgeciliğine karşı Cezayir devrimini desteklemiştir.³⁶⁸ Onun, tasavvufla ve tedrisatla meşgul olması, Müslümanların meselelerini desteklemesine bir mani teşkil etmemiştir. İslami mütefekkir Fethi Yeken, Lübnan'da yayımlanan *eş-Şihâb el-Lübnaniyye* adlı dergide Şeyh Nebhân'ın bu yönünü şöyle tanımlamaktadır: “Halep'te İslami hareketin sûfi öncülerinden büyük âlim, hakkı desteklemede sadece bir duruş sergilemekle kalmamış bilakis bu yolda yapılan çalışmalarda her zaman öncü olmuştur.”³⁶⁹

Nakledilenlerden de anlaşıldığı gibi Şeyh Nebhân, toplumun meselelerine kayıtsız kalmayan bir şahsiyetti ve meclisine, âlimler, tüccarlar, kanaat önderleri, bilim ve sanatkârlar, cemaat ve aşiret liderleri ve öğrenciler gelir ve kendisinden nasihat alırlardı.³⁷⁰ Ancak Şeyh Nebhân, halkla yakın ilişki kurması onu ilmî çalışmalardan uzaklaştırmamıştır. Bunun bir sebebinin günlük ayrıntılarıyla siyaset işlerine karışmamış olmasıdır diyebiliriz. O, sadece müdahale edilmesi gerektiğine karar verdiği din, inanç ve ahlak gibi önemli olaylara müdahale etmiştir.³⁷¹ Asıl görevi toplumu ıslah etmek ve mensuplarını eğitmek olmuş, diğer hususları teferruat addetmiştir. Bir gün yanındakilerden birisi Filistin'in imarında bahsetmiş, ona cevaben şöyle demiştir: “Binalardan önce kalpleri İslam'a döndürmek gerekir, ondan sonra her şey kendiliğinden gelir.”³⁷²

Şeyh Nebhân, Müslümanların durumuyla ilgilenip, nefis tezkiyesi ve kendisini ıslah etmeyi ihmal edenlere karşı bir tavır göstermekteydi. Iraklı âlimlerden biri onu ziyaret ettiğinde bu âlim şahsın aşırı düzeyde Müslümanların durumu ile ilgilendiğini ve endişelendiğini görünce, ona dedi ki: Sen Müslümanlardan değil misin? Evet, dedi peki "Onlardan biri olduğun halde neden kendine dikkat

³⁶⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/181.

³⁶⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/178.

³⁶⁹ *Eş-Şihâb el-Lübnaniyye*, sayı 61, sayfa 362, 20 temmuz, 1956.Lübnan.

³⁷⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 355-356.

³⁷¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 355.

³⁷² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/430.

etmiyorsun?" Iraklı âlim, "Vallahi Halep'te bu sözlerden başka, bir fayda görmesem de bu bana yeterdir." diye cevap vermiştir.³⁷³

Şeyh Nebhân'a göre toplumsal olaylara müdahil olmak iyiliği emredip kötülükten men etmek ve Müslümanların dertleriyle dertlenmek kendini ıslah edip nefsinin arındırdıktan sonra kişinin en önemli görevidir. Geçmişten günümüze intikal eden sûfî menkıbelerinde de bu bakış açısının örnekleri mevcuttur.³⁷⁴ Onların da bu yaklaşımı Peygamber (a.s.) hayatı pratiğine dayandığı söylenebilir. Nitekim Peygamber (a.s.) peygamberlik öncesi Hira mağarasında insanlardan uzak kalarak iç dünyasıyla ilgilenmiş daha sonra insanlar arasına çıkarak davet etmiş, yol göstermiş ve cihad etmiştir.³⁷⁵

2.1.4. Çalışma Hayatına Yaklaşımı

Şeyh Nebhân, tasavvufla çalışma hayatı arasında bir bağlantı kurarak, tasavvufî terbiyenin kişinin iş hayatında daha başarılı olmasına vesile olacağını söylemiştir. Bu bağlamda çalışmayı teşvik ettiği gibi yapılan işin sağlam ve dürüst yapılmasını da önemsemiştir. Tarım, sanayi ve ticarete yeryüzünün maddi ve manevi gelişimine katkıda bulunmayı tavsiye ederek şunları kaydetmiştir: "Allah'a inanmış bir mümin ve mürşid-i kâmile müntesip olan bir mürid ahiretin hakkını verdiği gibi dünyanın da hakkını verir. O, bedeniyle dünyevi işlerini yaparken kalbi ile Allah'a bağlıdır. O, Allah'ın halifesi olup bedeni yerde ruhu ise semadadır."³⁷⁶ O, çalışma hayatıyla ilgili tutumunu şu sözlerle özetlemiştir:

"Bu dünya, içinde tarım, sanayi ve ticaretin eksiksiz olması gerekir. Bu işleri yapmaya en lâıyk olanlar da hile ve hıyanet etmeyen, rızıklarını elde etmek için yalan söylemeyen ve ticaret yaparken rızık veren Allah'tır inancını taşıyan Allah'ın ehli olan salih kullarıdır."³⁷⁷

Bu nedenle kendisi de çiftçilikle uğraşır, kardeşlerini çalışmaya teşvik ederdi, ama gönlünü dünyaya kaptırılmaması gerektiğini belirtip şöyle derdi: "*Dikkat edin başkası sizi doyurmasın, veren el alan elden hayırlıdır. Ben her işi yaparım, ama işin*

³⁷³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/371.

³⁷⁴ Bkz. Muhammed Ahmed Dernika, *Sefahât min cihâd es-sûfiyye ve ez-Zühhâd*, 1. Basım (Trablus: Crus Bers, 1994).

³⁷⁵ Bkz. Abdülmelik b. Hişam b. Eyyub el-Hımyerî el-Meğâfirî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Beyrut, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 1/266-267.

³⁷⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/551-552.

³⁷⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/102.

de üstesindenim."³⁷⁸ Şeyh, müridlerine çalışmanın ibadet olduğunu, hamal, çiftçi veya bekçilik olsun hiçbir işin ayıp olmadığını ve ayıp olanın çalışmamak olduğunu söylemiştir.³⁷⁹ Ayrıca işi, sağlam ve dürüst yapmanın Allah'a varmanın vesilelerinden biri olduğunu belirterek şunları aktarmıştır: "Bir temizlik işçisi sokakları süpürür ve bunu iyi bir şekilde yaparsa, bu Cenab-ı Hakk'a ulaşmasına vesile olur. Çünkü Allah'ın rızasına kavuşmak belli bir meslek veya sanatla değil yapılan işin sağlam ve dürüstçe yapılmasındadır."³⁸⁰ Bu çerçevede şeyh Nebhân, çalışmayan, tembel kişilerden sıkılır ve onlar hakkında şunları söylerdi:

"Çalışmayan bir insanı sevmem, onun için ticaret tarım veya farklı bir iş mutlaka bir işte çalışmaya ihlasla dürüstçe samimiyetle bir şeyler yapmaya gayret ediniz. Çünkü hayat ticaret tarım ve sanayi olmadan devam edemez. Bir iş bulamazsan bile taşı oradan buraya taşı ve boş durma."³⁸¹

Görüldüğü gibi Şeyh Nebhân'ın tasavvuf düşüncesi hayattan kopuk, inzivaya ve mağaraya bir kaçış değildi ve bazı mutasavvıfların bu davranış ve yönelimlerini zayıflık olarak değerlendip ve onları şöyle tenkit etmiştir:

"Bazı abid evliyalar dağlarda dolaşp, mağaralarda ibadet ederlerdi. Bu onların zaafıdır! Eğer güçlü olsalardı dağlara çıkmazlardı. Bazıları da süluk ehliyetine sahip olmadığı halde kendini ehl-i süluk zanneder, bunlar bereket ehli insanlardır. İbadeti sevap ve cennet için yaparlar."³⁸²

Şeyh Nebhân'ın müridlerinden biri manevi arınmayı temin etmek ve sıkıntılarından uzak kalmak için yaptığı görevden ayrılmak için izin istediğinde şeyh onu reddetmiş ve haramlardan kaçınarak görevine devam etmesini tavsiye etmiştir.³⁸³ Bu hususta o: "Tasavvuf ehlinin yaptığı dünyevi işler onu dünyaya bağlamasını gerektirmez. Sufî, ne dünyayı sever ne ahireti sever. O, sadece mevlayı sevendir. Ancak dünyevi veya uhrevi amelleri emredildiği için yapar." derdi.³⁸⁴ Bunlar Şeyh Nebhân'ın çalışmak ve kazanmak konusundaki görüşü olup, Hz. Peygamber'in el

³⁷⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/273.

³⁷⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/272.

³⁸⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/139.

³⁸¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/272-273.

³⁸² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/162.

³⁸³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/372.

³⁸⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/447-448.

emeğine ve insanlardan istemeden çalışmayı ve yemeyi teşvik eden birçok hadisiyle de uyumlu bir yaklaşımdır.³⁸⁵

Şeyh Nebhân'ın iş hayatının önemine dair görüşleri önceki sûfilerin bu konudaki görüşleriyle örtüşmektedir. Nitekim kumaş boyacılık, kırtasiyecilik, çanakçılık, züccaciyecilik, yüncülük ve hasırcılık gibi meslekler birçok tasavvuf ehlinin mesleği olup onlar için lakap olarak kullanılmıştır. Yani birçok tasavvuf ehli adı geçen bu meslekleri yapmışlar ve onlarla meşhur olmuşlardır.³⁸⁶ Tasavvuf kitaplarında tasavvuf imamları, haramlardan uzak durmak ve şüphelerden sakınmak kaydıyla herhangi bir iş veya mesleğin yapılmasında bir sakınca görmemişlerdir. Buna ilaveten tasavvuf imamları, kişinin bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerinin olması durumunda çalışmasının vacip olduğunu söylemişlerdir. Hatta Cüneyd-i Bağdadi'ye göre rızık temini bağlamında yapılan iş ve çalışma, Allah'ın rızasına kavuşmanın araçlarından biridir. Ehli tasavvuf genel olarak çalışmayı mubah görmüşlerdir.³⁸⁷

2.2. Tahâlluk Kavramları ile İlgili Görüşleri

Şeyh Nebhân, “tahakkuk” a yani marifete varmanın ancak “*tahalluk*” yani seyr-ü süluk ve âdâba riayet sonucu elde edilen meziyetlere sahip olmakla mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Bu konuda şunları kaydetmiştir: “İttiba (Allah'ın yoluna) yolundan başka bir yolla ilahi sıfatlara talip olmaya kalkışma. Önce “*tahalluk*” yani seyr-ü süluk ve âdâba riayet sonra “*tahakkuk*” a yani marifete sıra gelmektedir.”³⁸⁸ Tahalluk'un tahakkuk'a vesile olaması hasebiyle, önce Şeyh Nebhân'ın tahalluka dair görüşleri incelenecektir.

2.2.1. Tövbe

Lügatte tövbe sözcüğü rücu etmek anlamına gelmektedir.³⁸⁹ Ancak Tövbe mefhumu Allaha izafe edildiğinde "kulun tövbesini kabul edip lutuf ve ihsanıyla ona yönelmesi" anlamına gelmektedir. Ayrıca şahısların birbirlerine karşı işlemiş oldukları yanlış davranışlardan dönmesi için avf ve itizar (özür dileme) kelimeleri

³⁸⁵ Bkz. Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *sahihü'l Buhârî*, 1. Basım, (Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 2002), 499.

³⁸⁶ Abdülhalim Mahmud, *Kadiyyetü't Tasavvuf, el-Münkiz mine'd delal*, (Kahire: Dâru'l Maarif, ts.), 20.

³⁸⁷ Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't Tasavvuf*, 96-97.

³⁸⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/191.

³⁸⁹ İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh*, (Kahire: Dâru'l Hadis, 2009), 138.

kullanılır.³⁹⁰ Tasavvuf terminolojisinde ise, tasavvuf yolunda olanların ilk mertebesi ve ilahi rızayı talep edenlerin birinci makamı olarak kaydedilmiştir. Sûfiler tövbenin birtakım şartları olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar: kişinin yapmış olduğu günahlardan pişmanlık duyması, hali hazırda terk etmiş olması ve gelecekte bir daha işlememeye azmetmesidir.³⁹¹

Şeyh Nebhân, müridlerini tövbe etmeye teşvik etmiş ve tövbenin Rabb'inin rızası arasında engel olan karanlık günahların affına vesile olduğunu zikretmiştir. Bununla ilgili olarak ihvanına bir vaazında şöyle demiştir:

"Eğer küçük veya büyük bir günah işlerseniz, bu sizinle merhametlilerin en merhametlisi arasında bir karanlık ve bir perdedir. Bu nedenle kalbinize nur ve ferahlık verecek olan tövbe ve mağfireti dilemek farzdır."³⁹²

Şeyh Nebhân, tövbede en önemli hususun pişmanlık olduğunu, gönülden pişmanlık duymadan sadece dilden af dilemenin işe yaramadığını vurgulayarak şöyle dediği aktarılmaktadır: "Tövbenin büyük kısmı pişmanlıktan ibarettir. Nasıl ki Haccın en büyük rüknü Arefe (vakfe) ise tövbenin de en büyük esası lisanen (dil ile) değil kalben pişmanlık duymaktır."³⁹³

Tövbenin sebeplerine dair şunları kaydettiği aktarılmaktadır: "Tövbe, cehennem korkusuyla günahları terk etmek değil, aksine tövbe, sana zahiri ve batını bütün nimetleri ihsan eden Allah'tan hayâ ederek isyan ve günahları terk etmektir."

³⁹⁴ Ona göre tövbenin dereceleri bulunmaktadır. Bu konuda şunları söylemiştir: "İhsan yani tasavvuf yolunu takip eden, gûnahta ısrar etmez, iyiliklerdeki noksanlığını günah sayar ve tövbe eder."³⁹⁵ O, kendi müridleri için de şöyle bir açıklama yapmıştır: "Benim ihvanım üçe ayrılır: Birincisi; günah işlemez, bu da Allah'a hamd olsun, onlarda mevcuttur. İkincisi; günah işler fakat tövbe ederek günahından pişmanlık duyar. Üçüncüsü; günah işler ve tövbe etmez ama günahkar olduğunu bilir ve tövbe edeceği gün gelecektir."³⁹⁶ Şeyh Nebhân, insanların tövbesine

³⁹⁰ Bekir Topaloğlu, "Tövbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ağustos 2022).

³⁹¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 179.

³⁹² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/28.

³⁹³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/87.

³⁹⁴ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 224.

³⁹⁵ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*; 19.

³⁹⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/496.

vesile olmayı önemseydiği için kendisini bir doktor gibi hissettiğini, insanların Allah'a yönelmesinin kendisinin bir görevi olduğunu söylemiştir.³⁹⁷

Şeyh Nebhân tövbe konusunda klasik tasavvuf eserlerinde geçen tariflere bir ekleme yapmadığı, hadislerde de ifade edildiği gibi pişmanlığı tövbenin özü olarak kabul ettiği görülmektedir. Bu bakımdan pişmanlık duygusu kişinin kalbinde derinleştikçe tövbesinin kabul ihtimali o kadar artmaktadır. Zira pişmanlığın kalbe yerleşip hâkim olması kişinin günahları bırakmasına ve günahlara tekrar dönmesine mani olmaktadır. Tövbenin sıhhatı ve derecesi tövbe eden kişinin içindeki pişmanlık hissinin gücü nispetindedir.

Şeyh Nebhân'ın günah işlediği halde bir takım insanlara ihvanım diye sahip çıkması, onun insanlara karşı duyduğu hoşgörü ve merhametinin bir tezahürüdür.

2.2.2. İbadet

İbadet, sözlükte boyun eğme ve aşağılama anlamında olup yanısıra itaat, bağlılık ve kölelik anlamına gelmektedir.³⁹⁸ Tasavvufta ibadet, Allah'ı tazim etmenin nihai derecesidir. Bu bakımdan ibadet sadece sonsuz nimetleri veren Allah'a mahsustur.³⁹⁹

Şeyh Nebhân'ın, müridlerine ibadetin önemini her vesileyle vurguladığı görülmektedir. Bu konuda şu sözü meşhur olmuştur: "İbadet her şeyin gıdasıdır, ruhun, beden, aklın ve kalbin gıdasıdır."⁴⁰⁰ O, ibadetlerin kulun yapmakla mükellef olduğu bir görev olduğunu ve kişinin Allah katındaki mertebesi ve makamı ne olursa olsun bunun asla sakıt olamayacağını vurgulamıştır. Bu kapsamda "*Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et.*"⁴⁰¹ ayetinin tefsiri bağlamında şunları kaydetmiştir: "En yüksek derecelere ulaşan Muhammed efendimiz, (a.s.) ayakları şişinceye kadar namaz kılmıştır. Böylece insan ne kadar mükemmel olursa olsun, ne kadar yükselirse yükselsin, asla ibadetler ondan sakıt olmaz!"⁴⁰²

Şeyh Nebhân, ibadetin sadece ifasını değil, huşu içerisinde gerçekleşmesinin gerektiğini vurguluyarak şunları kaydetmiştir:

³⁹⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/99.

³⁹⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 725.

³⁹⁹ Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtı'l funun ve'l Ulûm*, 2/1161.

⁴⁰⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/414-415.

⁴⁰¹ el-Hicr, 15/99.

⁴⁰² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/415-416; Muhammed Elneceer, *Müfessir Olarak Seyyid Nebhan (Hayatı ve Metodu)*. Kilitbahir (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), sy. 20, 101.

“Allah'a ulaşmak, oruç ve namazın çokluğu veya ilim ve ibadetin fazlalığı ile değil, bilakis kılınan namazın ve orucun huşu ve tefekkür ile yerine getirilmesindedir. Yanı sıra ibadet ederken kimin huzurunda olduğunu düşünerek ilahi huzurda olduğunun bilinciyle hareket etmektedir.”⁴⁰³

Şeyh Nebhân'a göre, ibadetin çok yapılmasından ziyade, kişinin Allah'a yönelmesidir. Aynı şekilde zikirten de maksat kişiyi zikredilene sevk etmesidir.⁴⁰⁴ Onun ibadet konusundaki görüşlerine bakıldığında, asıl üzerinde durduğu noktanın, Hz. Peygamberin (a.s.) geceleyin ayakları şişinceye kadar namaz kılmasını delil getirerek kişinin derecesi ne olur olsun ibadetin kesinlikle ondan sakıt olamayacağıdır. Bu vurgu ilk tasavvuf eserlerinden itibaren tasavvufta vurgulanan hususlardandır. Söz gelimi Serrâc bu konuda “Kul hidayete ererse ve Allah'a ulaşırsa Ondan ibadet düşer diyen bir takım sapık topluluk olduğunu söylemektedir. Bu sapık grup: “Kişi belli bir mertebeye çıkarsa hürriyet makamına erişmiş olur bu nedenle ubudiyet görevi ondan sakıt olur demişlerdir.”⁴⁰⁵

Şeyh Neblan'ın söylemlerinden çıkarılacak başka bir husus ise onun Allah'a (c.c.) ulaşınca kadar ibadetin yapılması gerektiğinin yanı sıra ibadetin nitelikli bir şekilde yerine getirilmesine vurgu yapmasıdır.

2.2.3. Sabır

Sabır, sözlükte nefsi üzülmekten alıkoymak anlamına gelmektedir.⁴⁰⁶ Tasavvuf ıstılahında ise acıyı kaşlarını çatmadan yudumlamak, şerîata muhalif şeylerden uzak durmak, zorluklara karşı sükûneti elden bırakmamak, imtihanlara karşı hüsn-ü edeple davranmak ve Kitap ve Sünnete bağlı kalmak anlamlarına gelmektedir.⁴⁰⁷ Şeyh Nebhân sabrı kapıların kapısı ve kurtuluşun anahtarı olarak nitelendirerek⁴⁰⁸ her iyiliğin sabırda gizli olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁹

Şeyh Nebhân'ın, ihvanına, bilhassa sülûk ehli için sabrın önemini ve gerekliliğini vurgulayarak şunları kaydettiği görülmektedir:

⁴⁰³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/11-12.

⁴⁰⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/476.

⁴⁰⁵ Ebu Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, thk. Abdülhalim Mahmut ve Taha Abdülkâdir. (Mısır: Darul Kutubil Hadise Bi Mısır 1960.), 532.

⁴⁰⁶ Cevherî, *es-Sıhâh*, 631.

⁴⁰⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 324-325.

⁴⁰⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/124-125.

⁴⁰⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/166.

"Bu ilim ile amel eden, Allah (c.c.) tarafından imtihan edilir. İmtihana tabi tutulup da sabredene teslimiyet verilir. Teslimiyete sahip olan her şeyi hoş görmeye başlar. Çünkü her şeyin Allah'tan geldiğini kabul eder. Ancak sabır sıfatına sahip olmayanlar var ki onlar sıradan insanlar olup Allah katında hiçbir meziyete sahip değiller. Onlardan ne davetçi olur ne de yol gösterici." demiştir.⁴¹⁰

Ona göre sabır, Allah yolunda yürüyenler için zaruret ve kaçınılmaz bir fazilettir. Çünkü zorluklar ve sıkıntılarla dolu olan bu yol, ancak sabırla yürünür. Bu sabır faziletini kaybedenler bu yolda yürümeye ehil değiller.

2.2.4. Rıza

Rıza, sözlükte kızgınlığın zıttı ve bir şeyi gönül hoşnutluğuyla kabul etmek anlamındadır.⁴¹¹ Tasavvuf ıstılahında kulun kalbinin Allah'ın hükmettiklerine karşı bir itirazın olmamasıdır.⁴¹² Şeyh Nebhân'a göre, Allah ehlinin en belirgin özelliği rıza sahibi olmasıdır. Bu hususta şöyle dediği aktarılmaktadır: "Allah ehli, rızasıyla diğerlerinden ayrılır."⁴¹³ Ona göre rıza, sabır ve teslimiyetten sonra Allah'a ulaşmanın doruk noktasını teşkil etmektedir. Bu mahiyette şöyle dediği rivayet edilir: "Önce sabır, sonra teslimiyet, sonra rıza."⁴¹⁴ O, rıza konusunda kendisini örnek verirken şunları kaydetmiştir: "Allah beni ateşe atsaydı, derdim ki: Burası benim cennetim. Benden memnun değil misin? (memnunsan yeter)"⁴¹⁵

Serrâc ve el-Hücvîrî gibi birçok sûfî rıza makamının en yüksek makam olduğu görüşündedir.⁴¹⁶ Şeyh Nebhân bu konuda farklı bir söyleme sahiptir. Ona göre kulluk makamların en üstünüdür. O, bu düşüncesine kulluğun peygamber makamı olduğunu delil göstermektedir. Bu bağlamda İsra suresinde geçen "*Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren*

⁴¹⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/108.

⁴¹¹ Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakup b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l muhit*, 8. Basım (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2005), 1288; Ahmed Muhtar Ömer, *Mü 'cemü'l Luga el-Arabiyye, el-Muasire*, 1. Basım (b.y.: Alemü'l kütüb, 2008), 904.

⁴¹² Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma*, 80.

⁴¹³ Halebî, *er-Reyyân min sireti es-Seyyid en-Nebhân* 104.

⁴¹⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/124.

⁴¹⁵ Halebî, *er-Reyyân min sireti es-Seyyid en-Nebhân* 20.

⁴¹⁶ Bkz. Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma*, 81; Ebul Hasan Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfü'l mahcûb* (Kahire: Tabatü'l el-Meclesi'l Ala, 2007), 2/410.

Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." ⁴¹⁷ âyetinde zikredilen "kulunu" ifadesinden yola çıkarak bir istidlalde bulunur.

Şeyh Nebhân bu görüşün kendisinden önce de dile getirildiğini Abdulkadir Geylanî'den alıntı yaparak anlatmaktadır. Geylanî bir şiirinde şöyle demektedir: "Ben hep rıza meydanında eğlendim durdum, öyle ki verilecek bir şeyin olmadığı bir makama eriştim." ⁴¹⁸

Şeyh Nabhân'a göre bu şiirinde atıfta bulunulan "rıza"dan sonra ulaşılan makam kulluk makamıdır. O, Geylanî'nin ömrünün sonunda bu makama ulaştığını vurgulamaktadır. ⁴¹⁹

Tasavvuf klasikleri incelendiğinde Şeyh Ebû Ali ed-Dekkâk'ın (ö. 1431/2010) da benzer bir görüş ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Dekkâk kul olma derecesi hakkında şunları kaydetmiştir: "Kul olmaktan daha şerefli bir şey yoktur ve bu yüzden Allah, Peygamber'inden şöyle bahsetmiştir; *"...kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir..."* ⁴²⁰ Şeyh Ebû Ali ed-Dakkak bu görüşünü başka âyetlerle de desteklemektedir. *"Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti"* ⁴²¹ âyetinde yine kulluğa vurgu yapılmış olması kul olma makamının yüce makam olduğunu göstermektedir. Nitekim Allah (c.c.) resulüne bu vasfıyla hitap etmiştir. ⁴²²

Rızanın en yüce makam olduğunu ifade eden Serrâc dahi kul olma makamı hakkında şöyle demiştir: "Eğer yaratılmışlar ile Allah arasında kulluk derecesinden daha yüksek bir derece olsaydı, Resûlullah (a.s.) onunla hitap edilirdi." ⁴²³

Sonuç olarak tasavvufî düşünce içerisinde rızayı makamların en yücresi sayanlar bulunmaktadır. Onlara göre ubudiyet bir makam olmaktan ziyade Allah'a yakın olmanın bir ifadesi olarak değer kazanmış olabilir. Şeyh Nebhân'a göre ise ubudiyet seyr-ü sülukte kat edilen makamlar arasındadır, hatta bu bütün makamların en yükseğidir.

⁴¹⁷ el-İsra, 17/1.

⁴¹⁸ Abdülkâdir Ceylânî, *Divân Abdülkâdir Ceylânî*, thk. Yusuf Zeydan, (Beyrut: Dârü'l cil, ts.) 80.

⁴¹⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/64; 3/135.

⁴²⁰ el-İsra, 17/1.

⁴²¹ en-Necm, 55/10.

⁴²² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 346.

⁴²³ Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma*, 532.

2.2.5. İstikâmet

İstikamet, sözlükte denge ve itidal anlamına gelmektedir. Ayrıca işlerin kemale ermesi anlamında da kullanılmaktadır.⁴²⁴ Tasavvuf ıstılahında ise, doğruluk üzerine bir hayat yaşamak, alışılmışlardan farklı Allah'ın huzurunda dürüstlük üzerinde durmak ki bunu ancak büyük şahsiyetler yapabilirler.⁴²⁵ İstikamet genel itibariyle tasavvufta keramet ile beraber kullanılan ve "kuldan beklenen keramet değil, iskâmet olduğu" belirtilen bir kavramdır. Nitekim Ebu Ali Cüzcanî der ki: "İstikamet sahibi ol, keramet sahibi olmaya çalışma. Çünkü kerameti isteyen nefsin iskâmeti isteyen Rabbindir."⁴²⁶

Şeyh Nabhân, Allah'a kavuşmanın yolu iskâmetten geçtiğini vurgulayarak bu kavram hakkında ihvanına şunları söylemiştir: "Allah'ın emir ve nehiylerine uyun, dürüst olun, namaz kılın, oruç tutun, yalan söylemeyin, hıyanet yapmayın, insanları aldatmayın hırsızlık yapmayın ve zina etmeyiniz. Şerîata sınıksız sarılın emirlerini yerine getirin ve yasaklarından da uzak durunuz."⁴²⁷

Şeyh Nebhân en büyük kerametın iskâmet olduğunu ifade ederek,⁴²⁸ bunun maarif (manevi bilegelik) ve envar-i ilahiye'nin (ilahi nur) elde edilmesine vesile olduğunu şu şekilde kaydetmiştir:

"Kişi şeriatın emir ve nehiyelerine karşı sabretmeli, bir süre sonra nefis bunlara alışır ve kendisinde nurların zuhur ettiğini keşfeder. İstikamet üzerine devam edip Şerîata bağlı kalırsave bir mürid-i kâmilin terbiyesine de girerse İlâhi marifetlere ve Rabbani sırlara sahip olur."⁴²⁹

Bu ifadelerden, Şeyh Nebhân'ın iskâmeti ne denli önemseydiği anlaşılmaktadır. Onun, ihvanını iskâmet konusunda sürekli uyardığı anlaşılmaktadır. Çünkü ona göre Allah'a giden yol ancak iskâmet üzerine bir hayat sürmekle mümkün olabilmektedir.

⁴²⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, 978; Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 356.

⁴²⁵ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 357.

⁴²⁶ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 182.

⁴²⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/15.

⁴²⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/77.

⁴²⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/53-54.

2.2.6. Şükür

Şükür sözcüğü, sözlükte nimeti vereni, iyilik yapanı övmektir.⁴³⁰ Tasavvufta şükretmek alçak gönüllülük sıfatıyla nimetlerin Mevla'ya ait olduğunu itiraf etmektir. Bazıları bunu "Allah'ın nimetlerini isyan yolunda sarf etmemek" şeklinde tanımlamıştır.⁴³¹ Sûfîler şükürü ikiye ayırmaktadırlar. Birincisi dil ile şükür; tevâzu ile nimetin Mevla'ya aidiyetini itiraf etmektir. İkincisi beden ile şükretmektir ki bu da Allah'ın emirlerine uyarak hizmetinde bulunmak Allah'ı görürcesine ubudiyet görevini ifa etmektir.⁴³²

Şeyh Nebhân, şükürü şöyle tanımlamıştır: "Nimetin sahibini bilmektir. Bu konuda dil kalbe yardımcıdır, çünkü şükür, kalbî bir mertebedir."⁴³³ O, şükretmenin, nimeti artırmanın bir yolu olduğu hususunu şu ayeti okuyarak anlatmaya çalışmıştır: *"Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım."*⁴³⁴ Nimete şükür mahiyetinde: "Bir nimeti sahibine isnat ettikten sonra yerli yerinde kullanmak o nimetin şükrüdür."⁴³⁵ demektedir. Aynı şekilde o, müridlerini, nimetin kendilerini nimet sahibinden alıkoymaması konusunda uyarırdı ve şöyle derdi: "Sakın nimetlerle meşgul olmak sizi nimeti verenden (mevla) alıkoymasın!"⁴³⁶

Şeyh Nebhân'ın şükre dair yukarıdaki sözlerinden hareketle, ona göre şükürün telaffuzdan önce iki temel unsrunun olduğunu görüyoruz: Birincisi, nimeti nimet verene isnat etmek ve sonra nimeti yerli yerinde kullanmaktır. Onun şükretmek konusunda değindiği önemli hususlardan biri de, nimetle meşguliyetin nimet vereni unutturmaması gerekliliğidir. Nitekim bu Allah'a yakın olmaya engel bir durum olabilir ve nimetin belaya dönüşmesine sebep teşkil edebilir.

2.2.7. Doğruluk (Sıdk)

Sıdk kelimesi sözlükte yalanın zıttı anlamındadır.⁴³⁷ Doğruluk, gerçeklik, kalp temizliği manalarına da gelir.⁴³⁸ Tasavvufta doğruluk sözün ve özün bir olması anlamında kullanılmaktadır.⁴³⁹ Bu, Allah'a karşı zahirî ve batinî anlamda iskâmet

⁴³⁰ Cevherî, *es-Sıhâh*, 608.

⁴³¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 312-313.

⁴³² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 311.

⁴³³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/282.

⁴³⁴ İbrahim, 14/7.

⁴³⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/282.

⁴³⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/283.

⁴³⁷ Cevherî, *es-Sıhâh*, 637.

⁴³⁸ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: İFAV, 2016), 160.

⁴³⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 366.

üzerine olmayı ifade eder. Bir diğer deyişle kalbinde Allah dışında hiçbir varlığa yer vermemektir. Kim gizlisiyle saklısıyla Allah'a karşı edebini muhafaza edip hakkı müşahade etmek suretiyle halktan istiğna ederse O, Allah katında sadıklardandır.⁴⁴⁰

Şeyh Nebhân, dürüstlüğü Allah'ın ism-i Azam'ı olduğu düşüncesindedir. Sıdk hususunda şöyle derdi: "Bana doğruluğu ver istediğini al."⁴⁴¹ Aynı zamanda o, müridlerine doğruluğun değerini önemle vurgular ve "Yol önce gelenlerin değil, doğrularındır"⁴⁴² derdi. Şeyh Nebhân, doğruluk ve dürüstlük konusunda konuşurken şu hususları dile getirmektedir:

Allah'a varmak yürüyerek değil doğru ve dürüstçe yönelerek mümkündür. Bazılarının elli yılda zikir, ibâdet ve zühd ile kat edemedikleri mesafeyi, başkası bir saate kat edebilmektedir. Çünkü bu nefsin tamamen Rabbine teslim etmiştir. Hz. Ebubekir oruç ve namaz sayesinde değil, kalbinde taşıdığı sır ve sıdkla (doğruluk) üstünlüğü elde etmiştir.⁴⁴³

Ona göre beş dakikalık ihlas, kırk yıllık mücâhededen daha hızlı manevî yol aldırır (Allah'a varma yolunda). Nitekim kâinat doğruluk üzerine kuruludur.⁴⁴⁴ Herkes kendi doğruluğu ve ihlası ölçüsünde fütuhât ve fuyuzat-ı ilahiyeden nasibini alacaktır.⁴⁴⁵ Bu bağlamda o, ihlaslı müridin alâmetlerinden bahsetmiş ve şöyle demiştir:

"Doğru kişi, Rabbiyle meşguldür. O, yemez, uyumaz ve zaruret dışında konuşmaz. Yemesi zaruret, uykusu zarurettir. İmkânı olsa konuşmaz, yemek yemez ve uyumazdı."⁴⁴⁶ Doğru kişinin seyr-ü sülukü'ndaki alâmetleri üçtür: Ya gayptan koku alır veya gayptan bir ses işitir veyahut gayptan bir şey görür."⁴⁴⁷

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı gibi onun sıdk kavramına büyük önem verdiği hatta onu Allah'ın en büyük ismi olarak gördüğü ve Allah'a ulaşmada en sağlam yol olarak tarif ettiği anlaşılmaktadır.

⁴⁴⁰ Tehânevî, *Keşşâfî ıstılahâtî'l funun ve'l Ulûm*, 2/1073.

⁴⁴¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/34.

⁴⁴² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/31.

⁴⁴³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/187.

⁴⁴⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/34.

⁴⁴⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/33.

⁴⁴⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/436.

⁴⁴⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/195.

2.2.8. Tevâzu

Tezavü kelimesi, sözlükte küçümsemek, büyüklenmemek ve başkasından kendini üstün görmemek anlamındadır.⁴⁴⁸ Kibrin karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırmasını ifade eder. Türkçe’de alçak gönüllülük sözüyle de ifade edilmektedir.⁴⁴⁹ Tasavvufî bir terim olarak, kişinin nefsini tanıyıp onu küçük görmesidir. Bazıları tevâzuyu, yumuşak huyluluk ve alçak gönüllülük olarak tarif etmiştir.⁴⁵⁰ Bazıları ise “Gaybî bilene karşı kalplerin zelil olmasıdır.” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁵¹

Şeyh Nebhân, ihvanlarına tevâzunun önemini sıkça hatırlatır ve kibirlenmekten sakınmalarını şu şekilde tavsiye ederdi: “Kişi günün birinde veya en kısa bir zaman diliminde kendisinin üstün olduğunu düşünürse O Allah’ın nazarından düşer.”⁴⁵² Başkalarını hor görmekten sakındırır ve derdi ki: “Sakın kimseyi küçük görmeyin nefsinizden daha küçük kimse yoktur.”⁴⁵³

Şeyh Nebhân kendi hayatından tevâzu örneği zikrederken şunları kaydetmiştir: “Bu fakir, hak yolda seyrü sülûk yaparken zilletin tadına vardı, görmüş olduğu bir köpeği veya gayr-ı Müslim birini muhakkak kendini ondan daha küçük görür hatta kâinatta kendinden daha hakir bir varlık düşünmezdi.”⁴⁵⁴ Yine müridlerine, mütekebbirlerin şeytanın talebeleri olduğunu vurgulardı.⁴⁵⁵ Ona göre kendini beğenmek aklın noksanlığıyla alakalıdır. Bu konuda şunları kaydetmiştir: “Kendini beğenenin akli kıttır. Mütekebbir olanın akli küçüktür”⁴⁵⁶ ve zayıf kişilikliden başkası “Ben” davası gütmaz.”⁴⁵⁷

Şeyh Nebhân’ın tevâzu konusundaki görüşlerine baktığımızda onun tevâzu mertebesini yücelttiğini ve ihvanlarını buna teşvik ettiğini ve seyr-ü sülûk yaparken Allah’ın kendisine tevâzu vesilesiyle kendini küçük görmeyi tattırdığını pratik bir örneğini sunduğunu görüyoruz. Ona göre kendini küçük görme duygusu ancak

⁴⁴⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 1252; Ahmed Muhtar Ömer, *Mu’cem el-luga el-Arabiyye el-muasire*, 2456-2457.

⁴⁴⁹ Mustafa Çağırıcı, “Tevazu”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopidisi (Erişim 9 Ağustos 2022).

⁴⁵⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l Kuşeyrî*, 267.

⁴⁵¹ Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli’t Tasavvuf*, 114.

⁴⁵² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/283.

⁴⁵³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/518.

⁴⁵⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/35.

⁴⁵⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/118.

⁴⁵⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/113.

⁴⁵⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/155.

Allah’a karşı dürüst olanların yapabilecekleri yüce bir duygudur. Bu duygu kibri yok ederek kişinin manevî mertebelerde yükselmesine vesile olur. Bunun sonucunda kişi Allah’a karşı taksiratlı olduğunun farkına varır. Tevâzu, nihaî noktada kişiyi kâinattaki her şeyin kendisinden daha üstün olduğu düşüncesine etmektedir. Şeyh Nebhân müridlerini bu hususta teşvik etmiştir.

2.2.9. Fakr

Fakr, sözlükte yoksulluk ve ihtiyaç anlamına gelmektedir.⁴⁵⁸ Tasavvuf ıstılahında ise, Allah’a tam bir güven içerisinde olmak, taksim ettiği şeylere rıza göstermek ve muhtaç olmasına rağmen Allah’tan başkasına el açmamaktır. Tasavvufta fakir, yokluk durumunda şikâyetçi olmayan ve varlık durumunda ise başkasıyla paylaşandır.⁴⁵⁹ Sabrederek yoksulluğun mu, şükrederek zenginliğin mi daha üstün olduğu konusunda sûfiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Kimisi fakirliği tercih etmiş, kimisi de zenginliği tercih etmiştir. Üçüncü bir grup da esas olan fakirlik ve zenginliğin olmadığını bilakis kişinin yaşadığı hal olduğunu belirtmiştir. Bu konuda Yahya bin Mu‘âz’dan (ö. 258/871) şu sözler aktarılır: “Yarın ne fakirlik ne de zengin tartılmaz, tartılacak olan sabır ve şükürdür. Bunedenle şöyle denmiştir; şükret ve sabırlı ol.”⁴⁶⁰

Şeyh Nebhân, “Nefsini bilmeyen Rabbini bilmez, bizim nefsimiz zayıftır, fakirdir, acizdir ve cahildir” diyerek fakirlikten bahsetmiştir.⁴⁶¹ Kur’an’ı Kerimde “*Ey insanlar! Siz Allah’a muhtaçsınız. Allah ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır.*”⁴⁶² buyrulurak insanların gerçekte muhtaç varlıklar oldukları beyan edilmiştir.

Şeyh Nebhân’a göre fakirliğin kıymetini bilmek için bunun tadına varmak gerekir. Fakirlik sözle fayda etmez, fakirliğimizi, acizliğimizi, zilletimizi gerçek bir şekilde tatmalıyız ki kendimizi fakirlik ehli olarak görebilelim. Hakkın ehli olmak gerçek zenginliktir. Kendimizi zayıf görmeli, hakkı ise güçlü görmeliyiz. Kendimizi aciz hakkı ise kadir görmeliyiz. İzzeti hakka nispet etmeli aczi nefsimize nispet

⁴⁵⁸ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu ‘cemü’l’ Vasiit*, 697.

⁴⁵⁹ Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtı’l funun ve’l Ulûm*, 2/1282; Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli’t Tasavvuf*, 112.

⁴⁶⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l Kuşeyrî*, 460.

⁴⁶¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/183.

⁴⁶² Fatır, 35/15.

etmeliyiz. Aczın tadına, orucumuzun, namazımızın ve okumamızın çokluğuyla değil, ona manevi zevke sahip olanlardan varabiliriz.⁴⁶³

Şeyh Nebhân, seyrü sülûk ehline fakirlik hususunda şu tavsiyelerde bulunmuştur: "Allah'ın rızasına kavuşmada fakirle seyrü sülûk'ünüzü gerçekleştiriniz."⁴⁶⁴ Allah'a olan fakrınız sizi Ona kavuşturacaktır."⁴⁶⁵ Fakirliğe işaret eder ve: "Fakirliğin en yüksek merteye olmaya yakındır."⁴⁶⁶

Şeyhin fakirlik konusuna bakışı sonucunda şu hususların öne çıktığı anlaşılmaktadır. Birincisi: Fakirliği övmüş ve sabırla fakirliğin şükür ile zenginlikten üstün olduğunu söyleyenlerin görüşlerini tercih etmiş ve bunu şöyle bildirmiştir:

"Zenginlik, ancak Allah'a lâyıktır. Peygamber'in(a.s.) en yüksek makamları seçtiği bilindiğine göre kendisinin fakirliği seçmesi buna delildir. O halde sabreden fakir, Allah'a hakkıyla seyrü sülûk yapan kişidir."⁴⁶⁷

İkincisi: Şeyh, kişinin fakirliğin ve kendini aciz hissetme duygusunun yüzeysel ve geçici bir duygu olmayıp, daha çok gerçek ve derin bir duygu olması gerektiğini ve tadına bakılması gerektiğini ifade etmiştir.

Üçüncüsü: Şeyh, bu fakirlik duygusunda müridin ve sâlikin ancak manevi zevk ehliyle bir araya gelmesi dışında tadamayacağı anlamlar olduğu dile getirmiş ve bunun dışında bu manaları idrak etmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.

2.2.10. Tevekkül

Tevekkül kelimesi, kişinin aczini idrak etmesi ve başkasına dayanması anlamındadır.⁴⁶⁸ Yine sözlükte, "güvenme, bel bağlama, vekil tayin etme, terk etme, birine güvenerek işini teslim etme" gibi çeşitli anlamlara da gelmektedir.⁴⁶⁹ Tasavvuf ıstılahında ise kalben Allah'a bağlanmak, bedenlen de ibadete sınıksız bağlı olmak ve Allah'ın korumasında olduğuna mutmain olmaktır. Bazıları da tevekkül, nefsin tedbirine güvenmemek güç ve kuvveti iddia etmemektir.⁴⁷⁰

⁴⁶³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/183.

⁴⁶⁴ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 22.

⁴⁶⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/59.

⁴⁶⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/128.

⁴⁶⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/79.

⁴⁶⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 1266.

⁴⁶⁹ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), 99.

⁴⁷⁰ Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, 78.

Şeyh Nebhân, tevekkülü övülen tevekkül ve yerilen tevekkül şeklinde ikiye ayırmıştır.

Birincisi: Övülen tevekkül, Allah'a(c.c.) yapılan tevekküldür. Bu en güçlü sebep olarak kabul edilir. Kur'an'ı Kerimde: "...*Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter...*"⁴⁷¹ Başka bir ayette: "*Allah kuluna yetmez mi?*"⁴⁷² buyurulmuştur. Tevekkül, seyrü sülûkün alameti olup onun mertebelerinden biridir. Sadık mütevekkil haram olmamak kaydıyla ne bulursa onu yer ve yeryüzünde kimseden hiçbir şey istemez. Bu mertebeye ulaşan biri üç gün yemeksiz ve içeksiz kalsa da şikâyet etmez ve kendisine verilen herhangi bir şeyi sadece Allah'tan bilir. Bunlar gerçek sûfilerdir.

İkincisi: Babası, kardeşi, amcası gibi kimselere tevekkül etmektir. Mescitte otururken ekmek, yemek ve benzeri şeyler göndereceklerine olan tevekküldür (güvendir). Bu kesinlikle kabul edilmez. Bu şekilde düşünenler, Allah'a tevekkül edenleri taklit ederler. Bunların alameti tevekkül ettiklerini iddia ettikleri halde endişe içinde bir yerlere yalvarıp duruyorlar. Bunlar ise görüntü itibarıyla sûfi olanlardır.⁴⁷³

Şeyh Nebhân'ın konuşmasında ve tevekkül konusundaki görüşlerinde, övgüye değer meşru tevekkül ile kınanmayı hak eden tevekkül kavramını ayırt etmeye çalıştığını görüyoruz. Özellikle tevekkül gibi çeşitli tasavvuf kavramlarının yanlış anlaşılması için çaba göstermiştir. Bu nedenle bunlar hakkında geniş açıklamalar yapmıştır.

2.2.11. Zikir

Zikir kelimesi sözlükte unutkanlığın zıttı veya unutilan bir şeyin tekrar hatırlanması, bir şeyin ezberlenmesi, dil ile bir şeyi ifade etmesi ve Allah'a hamd edip duada bulunması anlamına gelmektedir.⁴⁷⁴ Zikrin tasavvuftaki tarifi ise, "tasavvuf ve tarikat ehli kişilerin, belli ve ibareleri çeşitli miktarlarda ve farklı yerlerde, edebe riayet ederek, ferdi ya da toplu söylemeleridir."⁴⁷⁵ Asıl itibarıyla Allah Teâlâ'yı hatırlamaktan ibarettir. Zikir, Allah yolunun temel esaslarından

⁴⁷¹ et-Talak, 65/3.

⁴⁷² ez-Zümer, 39/36.

⁴⁷³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/252.

⁴⁷⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l muhit*, 396; Cevherî, *es-Sihâh*, 407.

⁴⁷⁵ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 93.

biridir. Zikir tasavvufta önemli bir esas olup, Allah'a ulaşmada önemli fiillerdendir. Klasik tasavvuf eserlerine bakıldığında zikrin iki çeşit olduğu görülmektedir. Bunlar dilin zikri ve kalbin zikridir. Kul, diliyle ve kalbiyle zikrederse, seyrü sülûkunda kemale erer.⁴⁷⁶

Şeyh Nebhân, zikir konusunda şunları kaydetmektedir: “Zikir, Allah yolunda güçlü bir dayanaktır. Zikir Allah’a götürür ve Allah’ı ne kadar çok zikredersen size o kadar çok verir.”⁴⁷⁷ O, zikredenlerin çeşitlerini ve derecelerinden bahsederken şöyle derdi: “İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah O’nu zikrettiği için Allah’ı zikrederler ve içlerinden öyleleri vardır ki, O zikredilmek için Allah’ı zikrederler ve üçüncüsü anılmaya layıktır diye O’nu zikreder.”⁴⁷⁸

Şeyh Nebhân, zikir sırasında ashabına durumlarının nasıl olması gerektiğini şöyle anlatırdı: "Sizin zikrinizde sevgi sizi ele geçirsün, zillet kapısından Allah'a huzuruna girmeye çalışın ve Allah'ın sizi gözetlediğini hissedin."⁴⁷⁹ Şeyh, zikir ile ünsiyet bulmak ve zikredilenle ünsiyet bulmak arasındaki farka değinirken şöyle derdi: “Bazı insanlar karışıklığa düşüyorlar, onlar Allah’ın zikri esnasında elde ettikleri ünsiyeti, zikredilene vardıklarını zannediyorlar. Hâlbuki ki onların arif bir mürşide ihtiyaçları olduğunu belirterek şöyle devam ederdi: "Eğer zikir için zikir ederseniz, o zaman zikir sizin vuslata ermenize engel olur.”⁴⁸⁰

Şeyh Nebhân birçok kez zikri vurgulayıp ve çokça zikredilmesini tavsiye etmesine rağmen, ihvanına belirli ve özel bir takım zikir yapmalarını ve dua etmelerini için zorlamamış ve bu hususta şöyle demiştir: “Bizde özel bir zikir yoktur. Peygamber’den gelen bütün zikirlere bağlıyız.”⁴⁸¹ İzin verdiği bir zikir formu şu şekildedir: “Allah şahidimdir, Allah benim gözetleyicimdir ve Allah benimledir.”⁴⁸² O, Kiltaviyye mescidinde her hafta Cuma namazından sonra zikir halkası kurarak toplu zikre de önem vermiştir.⁴⁸³

Şeyh Nebhân’ın görüşlerini incelediğimizde, zikri seyr-i sülûkta önemli bir unsur olarak gördüğünü anlamaktayız. O, zikir yapmaya sevk eden sebepleri ifade

⁴⁷⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 382.

⁴⁷⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhâ*, 2/239-40; Halebî, *er-Reyyân min sireti es-Seyyid en-Nebhân* 67.

⁴⁷⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/240.

⁴⁷⁹ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 21.

⁴⁸⁰ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 23; Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/120.

⁴⁸¹ Abbûş, *ed-Dürri'lHisn fi TeracimiEshab es-Seyyiden-Nebhân*, 2/275.

⁴⁸² Halebî *er-Reyyan min sireti es-Seyyiden-Nebhân*, 57.

⁴⁸³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/245.

ederken Allah'ın anılmaya müstahak olduğu için zikredilmesini en yüce mertebe olarak ifade eder. Bununla beraber zikir esnasında kişinin Allah'a (c.c.) teveccüh etmesi gerektiğini dile getirmiş ve zikri değil zikredileni tefekkür etmesi, aksi halde zikrin onu Allah'a vasıl olmaktan alıkoyacağını söylemiştir. Başka bir husus, kişinin zikir ile ünsiyet bulmak ve zikredilenle ünsiyet bulmak arasındaki farkı hissetmesi gerektiğini söylemiştir. Şeyh Nebhân'ın aktardığı bu düşüncelerin tasavvufi açıdan kıymetli olduğu zikrin derunî anlamlarını yansıttığı söylenebilir.

2.2.12. Takvâ

Takvâ kelimesi sözlükte sakınmak anlamındadır.⁴⁸⁴ Herhangi bir tehlikeden korunmak ve tehlikeli olanı terk etmektir.⁴⁸⁵ Istılahta ise Allah'a itaat ederek O'nun yasakladığı şirk, günah ve şüpheli işlerden uzak durmaktır. Bazıları takvâyı, masivâyı (Allah'tan başkası) terk etmek şeklinde tanımlamıştır.⁴⁸⁶ Kimisi ise: "Ondan uzaklaştıracak şeyleri terk etmektir." demiştir.⁴⁸⁷

Şeyh Nebhân'a göre takvâ, sakınmak, muhasebe etmek ve Allah'ın emirlerine ittiba etmektir.⁴⁸⁸ O, bunun da üç mertebesi olduğunu ifade ederek; bunları şirkten, günahlardan ve masivadan sakınmak olarak belirlemiştir.⁴⁸⁹ Ona göre takvânın bu üçüncü mertebesi ancak havas mertebesinde olanlara mahsustur. Âlemde bunun erbabı çok azdır. Hatta dünyada bir anda bunlardan iki kişi bulunmaz. Ona göre Hz. Peygamber bu mertebeydi sonrasında, bu haslet Hz. Ebu Bekir'e intikal etmiştir.⁴⁹⁰ Onun takvânın üçüncü mertebesi hakkındaki görüşü kendisine özgüdür diyebiliriz. Nitekim sûfiler genel olarak masivadan uzaklaşmayı kendilerine şiar edinmişlerdir.

2.2.13. Murâkabe

Murâkabe sözcüğü lugatta gözlemlemek, mülâhaza etmek ve korumak anlamlarına gelmektedir.⁴⁹¹ Tasavvufta ise, kulun Rabbinin kendisi hakkındaki bilgisinin her koşulda devam ettiğini bilmesidir.⁴⁹² Bazıları da murâkabeyi, kulun gizli ve açık, Cenab-ı Hakk'a karşı ihlaslı olması olarak tarif etmiştir. Herşeye kadir

⁴⁸⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l muhit*, 1344.

⁴⁸⁵ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 92.

⁴⁸⁶ Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't Tasavvuf*, 116.

⁴⁸⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 203.

⁴⁸⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/123; 1/544.

⁴⁸⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/27.

⁴⁹⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/28-29.

⁴⁹¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 458; İbrahim Mustafa vd, *el-Mu 'cemü'l' Vasi*, 363.

⁴⁹² Kasım b. Selahüddin el-Hanî, *es-Seyrû ve es-Sülûk ila Meliki'l Mülûk*, thk. Said Abdülfettah, 1. Basım (Kahire: Mektebetü es-Sekafe ed-Diniyye, 2002) 45.

olduğunu yakinen bilmek manasında olduğunu söyleyenlerde vardır.⁴⁹³ İbn Ata'ya (ö. 309/922) itaatin en faziletlisi nedir diye sorulmuş: “O, her zaman Hakkı (Allah) murâkabe etmektir.” cevabını vermiştir.⁴⁹⁴

Şeyh Nebhân, murâkabenin önemini vurgulayarak ihvanlarına murâkabeye devam etmeye teşvik ederdi. Daha önce de ifade edildiği gibi şeyhin ihvanı için izin verdiği yegâne zikir; “Allah şahidimdir, Allah gözetleyicimdir ve Allah yanımdadır.”⁴⁹⁵ virdidir. Şeyh, bu ifadelerin seyr-ü sülûkün ruhu ve özü olduğunu belirterek murâkabeye atıfta bulunurdu.⁴⁹⁶ O, helal rızkın murâkabeye vesile olduğunu da ifade ederdi.⁴⁹⁷ Şeyh Nebhân'ın bu konudaki açıklamalarından, onun eğitim anlayışındaki ve müridlere yapmış olduğu tavsiyelerinden, murâkabenin önemini ve yerini görebilmek mümkündür.

2.3. Seyr-ü Sülûk Kavramlarıyla İlgili Görüşleri

Sözlükte, yola girmek, yolda yürümek anlamlarına gelen sülûk kelimesi⁴⁹⁸ tasavvufta sâlikin Allah'ı hakkıyla tanıyınca kadar yol alması anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla seyr-i ilallahın bir nihayeti varken seyr-i fillahın nihayeti yoktur.⁴⁹⁹ Başka bir ifadeyle sülûk: Kulun Allah'a varması, ahlakını kötü huylardan arındırması ve sâlikin Allah'a varmak için bu yolda çaba sarf etmesi olarak tanımlanmıştır.⁵⁰⁰

Şeyh Nabhân'a göre seyr-i sülûk, kul ile Rabbi arasında perdeleri yırtmak ve ortadan kaldırmaktır. O, bunun iki mertebesi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰¹ Birincisi has kişilerin sülûküdür. Tam manasıyla dünyadan arınmayı gerektiren bir mücâhededir. Bu mertebede olanların sayısı oldukça azdır. İkincisi ‘Âmm (genel) sülûktur. Bu nefsin tezkiyesi ve arındırılmasına dayanmaktadır. Bu mertebedeki sâliklerin sayısı fazladır.⁵⁰² Şeyhin seyr-ü sülûk kavramı için kullandığı “Allah'a giden yolda perdeleri yırtmak” şeklindeki tabiri ilgi çekicidir. Bu tanımlamadaki perdelerin

⁴⁹³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 159

⁴⁹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 335.

⁴⁹⁵ Bu ifadeler Muhammed b. Suvar'a nispet edilmiş ve yeğeni Sehl b. Abdillâh et-Tüsteri'ye telkin ettiği nakledilmiştir. bk. Abdullah b. Es 'ed el-Yafîi, *Miratü'l cinân ve ibretü'l Yakzan fî marifeti ma yu'teberu min havadis ez-Zaman*, 1. Basım (Beyrut: Dârü l-kütübî'l ilmiyye, 1997), 2/149.

⁴⁹⁶ Halebî, *er-Reyyân min sireti es-Seyyid en-Nebhân*, 57.

⁴⁹⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/114

⁴⁹⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l muhit*, 943; İbrahim Mustafa vd, *el-Mu 'cemü'l' Vasi*, 467.

⁴⁹⁹ Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtü'l funun ve'l Ulûm*, 1/996.

⁵⁰⁰ Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtü'l funun ve'l Ulûm*, 1/969.

⁵⁰¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/33.

⁵⁰² Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 17.

yırtılması ifadesi mecazi olup kalbin kötü ahlaktan ve Allah dışındaki varlıklardan ilgisini kesmesine işaret etmektedir.

2.3.1. Şeyh ve Mürid

Mürîd kelimesi, irade kökünden gelmektedir. Bu sözcük lügatta, bir şeyi dilemek ve istemek anlamındadır.⁵⁰³ Tasavvuf ıstılahında ise; tefekkür sonucu ve kasten iradesinden vazgeçip Allah'ın iradesine sığınan kişi olarak tanımlanmıştır.⁵⁰⁴ Hatta Aziz Mahmud Hudayi, müridi, " gerçekte iradesi olmayandır. Gerçi her müridin muradı vardır, hakiki müridin muradı da Allah'tır." diye anlatmaktadır. Müridin karşılığı olarak Arapça "fakir", Farsça "derviş" kavramları da kullanılmıştır.⁵⁰⁵ Mürîd ve sâlik arasındaki farka gelince, sâlik seyrü sülûk yolunda belli bir mesafeyi kat etmişken, mürid henüz yolun başında da olabilir.⁵⁰⁶

Şeyh Nebhân'a göre ise mürîd, Allah'ın iradesinde olan kişiler olup kalpleri Allah ile beraber olanlardır.⁵⁰⁷ Şeyh ise sözlükte elli yaşlarına varan ve böylece yaşlılık sınırına gelen kişi anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra ilim ve değer bakımından üstün olan kişi anlamında da kullanılmaktadır.⁵⁰⁸ Tasavvuf ıstılahında şeyh: Şerîat, usul ve hakikat ilimlerinde kemal derecesine varmış şahsiyettir.⁵⁰⁹ Bazılarına göre bu dereceye varmanın şartları dörttür: Sahih ilim, açık bir manevi zevk, yüksek bir himmet ve mardiyeye (tekamül derecelerinden biri) derecesinde bir hale sahip olması.⁵¹⁰ Tasavvuf imamları, Allah'a seyrü sülûk yolunda yürüyen müridin bir şeyhin terbiyesinde yetişmesi gerektiğine ittifak etmişlerdir. Bu nedenle şeyhi olmayan iflah olamaz demişlerdir. Bu kapsamda Ebu Yezid el-Bistâmî'ye atfedilen: "Şeyhi olmayanın şeyhi Şeytan'dır." sözü meşhur olmuştur.⁵¹¹

Şeyh Nabhân, bu konuyu biraz teferruatlı ele almış ve diğer sûfler gibi, Allah'a giden yolun ancak Allah (c.c.) tarafından izin verilen ve kâmil mürşitler vasıtasıyla mümkün olabileceğini zikretmiştir.⁵¹² Bu konuda şunları kaydetmektedir:

⁵⁰³ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu 'cemü'l' Vasit*, 381.

⁵⁰⁴ Abdülmünim el-Hafnî, *Mu cemumustalahtı es-Sûfiyye*, 2. Basım (Beyrut: Darü'lmesire,ts.) 242.

⁵⁰⁵ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*,185

⁵⁰⁶ Abdürrezzak el-Kâşânî, *Mu 'cemu ıstılahat es-Sûfiyye*, thk. Abdülali Şahin, 1. Basım (Kahire: Dârü'i menar, 1992), 119.

⁵⁰⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/233.

⁵⁰⁸ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu 'cemü'l' Vasit*, 502.

⁵⁰⁹ Kâşânî, *Mu 'cemu ıstılahat es-Sûfiyye*,172.

⁵¹⁰ Ahmed b. Muhammed İbn Acibe, *İkâzü'l himem fi şerhi'l hikem*, thk. Muhammed Ahmed Hasbüllah, (Kahire: Darü'l Mearif, ts),128.

⁵¹¹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*,621.

⁵¹² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,2/163.

“Mürîd, seyr-ü süluk esnasında şeyhten gelen nefes ile yoluna devam eder, onu terbiye eden ona fayda veren ve azmini artıran bu nefestir.”⁵¹³ Şeyhinden istifade edinceye kadar ona olan itikadın tam olmalı, kiminle beraber olduğunu bilmeli, hakkında tam itikadı olmayan birinden istifade etmenin mümkün olmadığını belirterek: Sizin şeyhinize olan itikadınız nispetinde ondan istifade edersiniz.”⁵¹⁴ demiştir. Şeyh, bu konuda şunları da eklemiştir:

“Şeyhe olan itikadın üç mertebesi vardır; Şeyhten istifade edilmesi, tam güven mertebesi, muhabbet mertebesi ve şeyhte fena olma mertebesi. Mürid kalben şeyhine mutmain olduktan sonra ona gassalin önündeki ölü gibi tam bir teslimiyet ile teslim olmalıdır.”⁵¹⁵

Şeyh Nebhân, burada talebe ile mürid arasındaki farkı vurgulayarak şöyle diyordu: “Hocasına ‘niçin’ demeyen bir talebe iflah olmazken, şeyhine “niçin” diyen bir mürid iflah olmaz.”⁵¹⁶ diyerek talebe ile mürid arasındaki farkı ortaya koyardı.

Sadık bir mürîd, dünya ve ahiret işlerinde çalışmak veya seyahat etmek istemesi halinde bunu ancak terbiyesinde yetiştigi şeyhinin yol göstermesiyle yapar.⁵¹⁷ Fakat şeyh, müridin teslimiyet göstermeden şeyhine dair titiz davranmalı diyerek şunları kaydetmiştir:

“Mürid şeyhe iradesini teslim etmeden önce şeyhi, bütün yönleriyle tecrübe etmeli dünyayı sevenlerden mi, sigara içiyor mu, herhangi bir zaafı var mı gibi farklı yönlerden takibe almalıdır. Böyle bir durumu varsa onun irşat etmeye salahiyeti yoktur.”⁵¹⁸ Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi seyrü süluk ancak kamil bir insanın terbiyesinde ve izin verilen usullerle olabilmektedir. Bizi Allah’ı tanımaya vesile olması için seyr-ü sülukta geçmiş olan kişiye teslim olmak gerekiyor.”⁵¹⁹

Nakledilen ifadelerden, Şeyh Nebhan’a göre kâmil bir mürşidin sıfatları şunlardır:

- Şeriata bağlı olup değil haramları hilaf-ı evlayı bile işlememeli.
- İlahi huzurdan irşada ve meşihata mezun olmalı.
- Seyr-ü sülukta derin geçmişe sahip bilgi ve tecrübeye vakıf olmalı.

⁵¹³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/125.

⁵¹⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/170-231.

⁵¹⁵ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 20; Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/95.

⁵¹⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/267.

⁵¹⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/236.

⁵¹⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/137

⁵¹⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/163.

- Kötü bir âdete sahip olmamalı.
- Sigara içmemeli ve dünyayı sevmemelidir.

Şeyh Nebhân'ın bu meseleye dair söz ve görüşlerinden şeyhin tasavvuf ehlinin ittifak ettikleri esaslara mutabık olduğunu ve Allah yolunda şeyhin önemli bir odak noktası olduğunu ve müridin buna ilişkin itikad ve adaba riayeti ölçüsünde istifade edebileceğini ortaya koymaktadır. Şeyh burada ince bir hususa dikkat çekerek talebenin davranışı ile müridin davranışı arasında ayırım yapmış ve talebenin istifade edebilmesi için üstadına “*niçin*” demesi gerektiğini, ancak müridin şeyhine “*niçin*” demesi onun istifadeden mahrum kalmasına sebep olacağını belirtmiştir. Böylece talebenin durumu ve davranışı, seyr-ü süluka tabi olan müridin durumundan farklı olduğunu zikretmiştir.

2.3.2. Sohbet

Sohbet sözlükte diyalog kurmak, arkadaşlık yapmak ve bağlılık anlamlarına gelmektedir.⁵²⁰ Sohbet tasavvufta önemli bir yere sahiptir. İnsan nefsi adetlere meyletmeye yatkındır. Kişinin beraber olduğu insanların hal ve hareketlerini taklit etmektedir. Bu nedenle Salih şahsiyetlerden bazıları; “Salih olanlarla beraber olmak kişinin salâhi için esastır.”⁵²¹ İyilerle arkadaşlık etmek kalbin gözeneklerini açar, yardımlaşma ve dayanışmaya vesile olur, ruhun dinginliğini sağlar ve yüce Mevla'ya yönelmeye yardımcı olur.⁵²² Şeyh Ahmed er-Rifâî, bu konuda şunları kaydetmiştir:

“Salih kulların bereketiyle Allah'ın zikri kalbe yerleşir. Kişi, dostunun dini üzeredir. Bize sımsıkı sarılın. Sohbetimiz denenmiş ilaç gibidir. Bizden uzaklaşmak öldürücü zehirdir. Salih amellere yönlendiren, riya hastalığından koruyan ve doğru yola seni yönlendiren kimdir?”⁵²³

Bu sebeple sûfiler, sohbeta önem vermiş ve sâlikleri yalnız kalmaktan sakındırmışlardır. Hicviri şunları bu konuda kaydeder: “Yalnızlık müridin helakıdır ve mürid için yalnızlıktan daha büyük bir afet yoktur.”⁵²⁴

Şeyh Nebhân, sohbet konusunu birçok ders ve vaazlarında ele almış, salihler ile sadıkların sohbetine katılmanın önemini vurgulamıştır. Bilhassa kâmil bir

⁵²⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l muhit*, 104; İbrahim Mustafa vd, *el-Mu 'cemü'l' Vasi*, 507.

⁵²¹ Hücvîrî, *Keşfü'l mahbub*, 2/584.

⁵²² Ebu Hafs Ömer Es-Sehreverdî, *Avârifü'l mearif*, thk. Ahmed Abdürrahim, 1. Basım(Kahire: Mektebetü's sekafe, 2006)2/226.

⁵²³ Ahmed Er-Rufai, *el-Bürhan el-Mueyyed*, İna yetu Abdülâgani Nekemi (b.y: y.y, ts.),49.

⁵²⁴ Hücvîrî, *Keşfü'l mahbub*, 2/ 584-585.

mürşidin sohbetine katılmayı önemle vurgulamış ve şiddetle teşvik etmiştir. Sohbetin faydalarından ve meyvelerinden bahsederek şöyle demiştir: “Sohbet/arkadaşlık seyrü sülûkümüzde bize yardım eder, Allah’ın salih kullarıyla takvâ ehli ve muhasebe ehli ile arkadaşlık ederiz. Kur’an’ı Kerimdeki şu ayeti hatırlatır: ⁵²⁵ “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.*”⁵²⁶ Yine bu konudaki sözleri arasında şöyle demektedir:

“Maneviyat ehliyle oturan, mâna ehlinden olur, kim riyakârlıktan kurtulmak istiyorsa ihlaslı olanlarla otursun. Arkadaşlık iksirdir. Arkadaşlık dönüştürücüdür. İyilerle arkadaşlık size büyük faydalar sağlar. Ancak iyilerle arkadaşlık sayesinde insanlar felaha ermişlerdir. Aynı şekilde kaybedenler de kötülerle arkadaşlıktan dolayı kaybetmişlerdir.”⁵²⁷

Dünyada hiçbir şey arkadaşlıktan üstün değildir. Zayıf karakterli insanlarla ve noksan sahibi olanlarla değil, kemal ehli arifle ve anlayışlı olanlarla arkadaşlık ediniz.⁵²⁸ Şeyh Nebhân, müridlerini meczup ve zayıf olanlarla arkadaşlık yapmaktan menederek şöyle derdi: “Meczup kişi zayıftır. Gücü olsaydı, kendine fayda sağlar, kendini kemale erdirirdi. Bir şeyden yoksun olan başkasına onu veremez.”⁵²⁹

Şeyh Nebhân, arkadaşlığın sadece bedeninin değil, kalbin arkadaşlığı olduğunu vurgulayarak derdi ki: Tarîkatta temel prensip nerede olursanız olun size iyi örnek olanlarla beraber olmanızdır.⁵³⁰

Şeyh Nebhân’ın bu konudaki görüşlerinden anlaşılıyor ki, kâmil bir mürşidin sohbeti ve arkadaşlığı, nefis tezkiyesi ve seyrü sülûkta üst mertebeye varılması için bir esastır. Bununla beraber sohbet kalplere yeri doldurulmayacak manevi bir ilaçtır. Şeyhe göre sohbet mürşid-i kâmil ile olmalı, zayıf karakterli ve meczuplarla olmamalıdır. Çünkü meczupluk kemal mertebesinde meydana gelen bir durum değildir. Bu sebeple bu insanlara arkadaşlık edilmemeli ve sohbetlerine gidilmemelidir.

⁵²⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/144.

⁵²⁶ et-Tevbe, 119

⁵²⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/104 -171-226.

⁵²⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/177.

⁵²⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 136.

⁵³⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/226.

2.3.3. Mücâhede

Mücâhede kelimesi sözlükte çaba, zorluk ve bir şeyi elde edilmesini talep etmek anlamına gelmektedir.⁵³¹ Ragıp el-İsfahânî (ö. 502/1108), *الجهاد والمجاهدة* sözcüklerini, düşmanı defetmek için tüm çabanın sarf edilmesi anlamında olduğunu ifade ederek bu kavramı üç kısma ayırmıştır. 1- Zahir (açıkta) düşmana karşı yapılan cihat, 2- şeytana karşı yapılan cihat ve 3- nefse karşı yapılan cihat.⁵³² Tasavvuf ıstılahında mücâhede nefsi maddi sıkıntılara sokmak, onun arzularına karşı çıkmaktır.⁵³³ Bazıları da mücâhede'yi "Nefsi terbiye etmek, arındırmak, onu kötünden iyiye yükseltmek ve Yüce Allah'ın iradesine göre yönlendirmek". şeklinde tanımlamıştır.⁵³⁴ Mücâhede (gayret), tasavvufun temellerinden biridir. Kuşeyri bu kavramı şu şekilde açıklamıştır:

"Bilin ki, başta mücâhede yapmayan bu Tarîkatta herhangi bir manevi haz alamazlar demiş ve bunu üç esası olduğunu belirtmiştir; Bunlar: "İhtiyacın olmadıkça yememek, zorda kalmadıkça uyumamak ve zaruri haller dışında konuşmamaktır."⁵³⁵ Aç kalmak, ruhun alçalmasını, alçakgönüllülüğü ve zayıflığına vesile olur. Bu hususlarda da kalbinsalahı ve hayatı vardır. Susmak aklı besler ve takvâyı öğretir. Çok uyumak kalbin gafletine sebep olur.⁵³⁶

Şeyh Nabhân, mücâhede etmenin önemini vurgulayıp ve bu gayretin hayırlara vesile olduğunu söylemiştir.⁵³⁷ Özellikle bir mürşid-i kâmil terbiyesinde mücâhede ile ruhun kirlilerden arındırıldığını, tezkiye edildiğini belirterek şöyle demektedir: "Birbirinizle çekişerek boynuzlamayın nefsinizi bir psikiyatriste (mürşid-i kâmil) götürün."⁵³⁸ Yine bu hususta şunları vurgulamaktadır: "Seyr-ü sülûk yapan birinin adetlerin ona galebe gelmesine mani olmalıdır. Adetlerin üstesinden gelemeyen birinin harikalara (manevi keşif) ulaşması mümkün değildir."⁵³⁹ Bu anlamda sâlik

⁵³¹ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu 'cemü'l' Vasit*, 142.

⁵³² Hüseyin b. Muhammed er-Râgıp el-İsfahânî, *Müfredat elfâzi'l Kur'an*, thk. Safvan Adnan, Davudi, 4. Bsm (Dimaşk: Dârü'l kalem, 2009), 1/208.

⁵³³ Muhyeddin İbn Arabî, *İstilahât es-Sûfiyye*, (Kahire: Mektebetü Alemlî'l Fikir, ts.) 17.

⁵³⁴ Abdülkâdir İsa, *Hakaik an et-Tasavvuf*, 100.

⁵³⁵ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 188-190.

⁵³⁶ Ebu Talip Muhammed b. Atiyye El-Mekkî, *Kutü'l külûb fî muameleti'l mahbûp ve Vasfî tariki'l mürid*, thk. Mahmud İbrahim er-Rıdvani, (Kahire: Mektebetü Dârü't turâs, ts.), 1/274-275-288.

⁵³⁷ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 64.

⁵³⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/102.

⁵³⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/31.

için mücâhedenin rükünlerini şöyle ifade etmiştir: “İnsanlar uyurken uyumamalısın, insanlar yerken aç kalmalısın ve herkes konuşurken sen susmalısın.”⁵⁴⁰

Şeyh Nebhân'ın bu konudaki görüşlerinden tasavvufta mücâhedenin büyük önem arz ettiğini ve nefsin kirlerden temizlenmesine vesile olduğu anlaşılmaktadır. Böylece mücâhedenin kişinin vuslata ulaşmasına yardımcı olduğu görülmektedir. Çünkü kalbi arındırma olmadan vuslatın gerçekleşmesi mümkün değildir. Nefsin temizlenmesi ise ancak mücâhede ile olabilmektedir. Bundan dolayı Şeyh Nebhân diğer sûfiler gibi mücâhedenin önemine vurgu yapmıştır.

2.3.4. Halvet ve Uzlet

Uzlet sözlükte inzivaya çekilerek insanlarla iç içe olmaktan uzak durmak, insanlarla ilişkisi kesmek yalnız kalmak ve halvet anlamlarına gelmektedir.⁵⁴¹ Uzlet, aslında kınanacak huylardan vazgeçmek için kullanılan bir terimdir. Amaç insanlardan uzaklaşmak değil, kötü huyların değiştirilmesini etkilemektir. Bu nedenle şöyle denilmiştir: “Arif kimdir? Açıkta insanlar olan fakat batından (içten) onlardan uzak olandır.”⁵⁴² Tasavvufta halvet, kimsenin görmeyeceği şekilde Hakk ile birlikte olmaktır.⁵⁴³ Başka bir tarifte ise Halvet, Tarıkata giren bir müridin muayyen bir zaman sonra şeyhin emriyle insanlardan uzaklaşarak, tekkelerin çilehane veya halvethane denilen yerlerinde inziva hayatı yaşaması, kendini Hakk'a vermesi" olarak tanımlanmıştır.⁵⁴⁴ Halvet, yaratılmışlardan kalbi boşaltmak, yaratıcının emriyle himmeti toplamak ve sebata dair kulun azmini artırmaktır. Çünkü yaratılmışlarla iç içe olmak azmi zayıflatır, himmeti dağıtır ve niyeti zaafa uğratar.⁵⁴⁵

Şeyh Nebhân, özellikle seyr-ü sülûka yeni başlayanlara uzletin önemini vurgulayarak şöyle demiştir:

“Uzlet sayesinde mürid, mala karşı ilgisi azalır, dünya ve ehlinde soğur. Uzletin semeresini faydalı olabilmesi için kişinin insanlardan uzaklaşması, konuşmak, duymak ve bakmak istememesidir. Bu üç azasını muhafaza etmesi halinde, hikmet

⁵⁴⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/171.

⁵⁴¹ Cürcânî *et-Ta'rifât*, 194; İbrahim Mustafa vd, *el-Mu 'cemü'l' Vasi*, 254.

⁵⁴² Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 197.

⁵⁴³ Kâşânî, *Mu 'cemu ıstılahat es-Sûfiyye*, 180.

⁵⁴⁴ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 195.

⁵⁴⁵ Mekkî, *Kutü'l külûb*, 1/279.

ile konuşmaya ve ihlasla Allah’a bağlanmaya başlar. Yaratılmışlarla istinas etmek ise manevi iflasın işaretidir.”⁵⁴⁶

Şeyh Nebhân, seyr-ü sülûkte temel rükünlerden biri olan uzleti, diyetle benzetmiştir.⁵⁴⁷ Onun yukarıdaki sözlerinden, *seyrû sülûke* yeni başlayanlar için uzletin gerekli olduğu ve bu uzletin belli ve geçici bir süre için olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durum sürekli olmayıp sâlikin manevî bir derece elde edinceye kadar devam etmelidir. Çünkü asıl olan insanlarla iç içe olmaktır. Hastanın belli bir süre diyet yaptığı gibi sâlikin de belli bir vakte kadar uzlette kalması icap etmektedir.

2.3.5. Semâ

Semâ “dinleme, işitme, kulak verme” gibi anlamlara gelir ve tasavvufta, dînî mûsiki ve ilâhi dinleme, makam ve nağme ile okunan dînî metinleri dinlemedir.⁵⁴⁸

Kelâbâzî’ye göre şiir ve kasideleri dinlemek, zamanın ve şartların sıkıntılarından nefsi rahatlatmak ve hâl ve sır ehlinin sükûnete kavuşmak için bir vesiledir. Müziğin kulağı çınlamasıyla gizli sırlar ortaya çıkar ve nefsin taşıdığı ağır hâl yükünün hafiflemesine yardımcı olur.⁵⁴⁹ Semâ konusu tasavvuf ehlinin ihtilaf ettiği konulardan biridir. Helal, haram ve belli şartlarla caiz olduğunu söyleyenler olmuştur. Cüneyd el-Bağdâdî: “Eğer müridin semâ’ı sevdiğini görürsen bil ki onda bir aylıklık kalıntısı vardır.” Bir defasında da şöyle demiştir: “İşitmek, onu arayanlar için bir imtihandır ve onunla tesadüfen karşılaşanlar için bir tesellidir.”⁵⁵⁰

Şeyh Nebhân, zikir ve semâ meclislerine katılmaktan çekinmese de, kendi meclislerinde semâ yapılmasından kaçınırdı. İhvanlarından birinin sesi çok güzeldi ve onun sesini ve okumasını sevmesine rağmen meclislerinde ondan kaside okumasını talep etmezdi. Fakat bazen sesi güzel olan mürid, şeyhten kaside söylemek için izin ister, şeyh ona izin verirdi.⁵⁵¹ Şeyh Nebhân, semâ’a net bir karşıtlığı olmasa da mesafeli olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁴⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/142-143; 2/30-31.

⁵⁴⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/35.

⁵⁴⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, 3. Baskı, (İstanbul 2005), 221.

⁵⁴⁹ Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli’t Tasavvuf*, 179.

⁵⁵⁰ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l Kuşeyrî*, 542-552.

⁵⁵¹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 277- 406-407.

Şeyh Nebhân'ın ihvanlarından bazıları onun Kiltaviyye'de zikir halkası düzenlenmesini istedikleri halde o buna izin vermedi. Daha sonra haftada bir defa olmak üzere Cuma namazından sonra kaside, medih ve zikir halkasını düzenlemesine izin vermiştir. Ancak bu halkada özellikle edebe ve huşu içerisinde olunmasına dikkat edilmesi için hassasiyet göstermiştir.⁵⁵² Zikir esnasında mazhar ve def çalınmasına ise izin vermemiştir.⁵⁵³

Şeyh Nebhân'ın semâ'a bakışını analiz ederken, onun şer'î ilimlere bağlılığı ve ilmi donanımının bu yaklaşımda önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir. Bu nedenle o daha çok ilmî çalışmalara odaklanılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Onun bu yaklaşımını diğer birçok tasavvuf ehlinde görmek mümkündür. Söz gelimi Cüneyd-i Bağdadi'nin semâ'a alışmak ve kasideleri çok dinlemenin uyuşukluğa sebep olabileceği düşüncesinde olduğu rivayet edilir.

2.3.6. Evliyâ-Velâyet

Velî kelimesi sözlükte arkadaş, seven ve yardımcı anlamlarına gelmektedir.⁵⁵⁴ Velinin iki anlamı vardır: Bunlardan biri, Allah'ın işlerini üstlendiği kişi, ikincisi ise Hakk'a ibadet eden kişidir. Kuşeyrî, kişinin velayet mertebesine varması için kendisinde bu iki sıfatın olmasını şart görmüştür.⁵⁵⁵ Şeyh Nebhân, kimlerin veli olabileceği hususunda “kimin veli olacağının Allah katından beyan edildiğini ve velinin öncelikle mümin olması, takvâ sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Kur'an'ı Kerimde konu ile ilgili şu ayetin bulunduğu belirtmektedir:⁵⁵⁶ “*Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de. Onlar iman etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakınmış olanlardır.*”⁵⁵⁷

Velâyetin başlangıç mertebesine gelince Şeyh Nebhân konuyla ilgili şunları kaydetmiştir: “Velâyet ve marifet nefsin mutmain olduğu derecede meydana gelir.”⁵⁵⁸ Yine o evliyânın alametlerinden, mertebe ve ahlakından söz ederek şöyle demiştir:

⁵⁵² Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 407-408.

⁵⁵³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/222.

⁵⁵⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kamusü'l muhit*, 1344.

⁵⁵⁵ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 436.

⁵⁵⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/288.

⁵⁵⁷ Yunus, 10/ 62-63

⁵⁵⁸ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 24.

“İyi ahlakla ahlaklanmak, nefislerine sahip olmak ve şahsiyetlerini muhafaza etmek evliyânın alametlerindendir. Velâyet rahmettir. Veli ihsan sahibidir. Düşmanına bile beddua etmez. Allah yolunda hiçbir eleştiriden çekinmez. Veli, Rabbi karşısında daima zelildir.”⁵⁵⁹

Şeyh Nebhan’a göre veliler de birkaç kısma ayrılırlar; bazıları kendisinin veli olduğunu bilirken bazıları veli olduğunu bilmezler. Bir kısmı görevlidir. Bir kısmı da görevli değildir.⁵⁶⁰ Evliyânın muhabbetine ilişkin o şunları ifade etmiştir:

“Onları sevmek ahiret azığıdır ve Allah’ın bir lütfudur. Hatta veliyi sevmek küçük velâyettir. Veliyi sevenleri gördüğünüzde onlardan dua talep ediniz. Evliyâullah’ı sevenler tövbe üzerine vefat etmeli, çünkü Allah’ın sevmediği kişinin kalbine evliyâsının muhabbetini yerleştirmez. Evliyâyı sevenler cennetlik, sevmeyenler ise nurdan uzak şakidir.”⁵⁶¹

Şeyh Nebhân’ın, velilerle ilgili bu ifadelerinden, velâyeti Allah’a kurbîyet olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu sebebe binaen Şeyh Nebhân, evliyanın muhabbetine ilişkin birçok tavsiyelerde bulunmuş ve muhabbetlerinin saadete, buğzlarının da şekavetle sebep olacağını belirtmiştir.

2.4. Tahakkuk Kavramlar ile İlgili Görüşleri

2.4.1. Vâridât ve Havâtır

Tasavvuf terimlerinden olan الوارد والخاطر “Vârid ve Havâtır” sözcükleri yakın anlamlı kelimelerdir. Lugatte, وَرَدَ v-r-d fiilinden türemiş الوارد el-vârid varmak anlamındadır. Havâtır kelimesinin tekili olan hâtır sözcüğü ise kalbe damlayan düşünce, görüş ve mana anlamına gelmektedir.⁵⁶² Tasavvuf ıstılahında vârid talep edilmeden kişinin kalbine ilka edilen mana anlamındadır.⁵⁶³ Hâtır ise kalbe damlayan Rabbani, melekî, nefساني veya şeytanî hitap anlamındadır.⁵⁶⁴

Şeyh Nebhân’ın, bu iki kavram üzerinde detaylı söylemleri mevcuttur. O, ikisinin yakın anlam ifade ettiğini, vârid kavramının çaba sarf edilmeden kalbe ve zihne damlayan hisler olduğunu, tasavvufta çekilen “vird”in de bu kavramla bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Havâtır ise tefekkür neticesinde kalbe ilka edilen düşünce

⁵⁵⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/450-451-452-461; 2/291-293

⁵⁶⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/452.

⁵⁶¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/162;2/136-295;3/53

⁵⁶² İbrahim Mustafa vd, *el-Mu‘cemü’l’ Vasi*, 243-1024.

⁵⁶³ Kâşânî, *Mu‘cemu ıstılahat es-Sûfiyye*, 73.

⁵⁶⁴ Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtı’l funun ve’l Ulûm*, 752-753.

olduğunu ifade etmiştir. Bunların Rahmanî, melekî, nefsanî ve şeytanî kısımlara ayrıldığını dile getirmiştir. Harama, mekruha ve hilaf-ı evla'ya çağıran hisler şeytanîdir. Farz, sünnet ve nafile amellere çağıran hisler ise melekîdir. Mübah arzu ve isteklere sevk eden hisler nefsanîdir. Rahmani hisler ise Allah'ın emrettiği şeyleri bilmeye sevk eden duygulardır.⁵⁶⁵

Ona göre şeytanın çok ince hileleri vardır ve bunları ancak Allah'ı hakkıyla bilenler anlayabilmektedir. Çünkü şeytan, bazen kişiyi şaşırtmak isteyip de dinen güzel gözüken şeyleri emredebilir. Bazen başka amaçlara binaen zühd ve takvâya da kişiyi yönlendirebilir. O, kişinin bu konularda uyanık olması gerektiğini söyler. Bazen de kişiye melekî düşünce gelebileceği ve insana bir farz veya sünneti emredebileceği akabinde ise şeytan kişiye başka bir his ile gelip ki ucba ve riyaya düşürebileceğini söyler. İnsanın Allah'a verdiği ahdini bozmasına gayret eder. O, kişide beliren bilgelik, serinlik ve hareketliliği ruhani, nurani ve melekî hislerin bir sonucu olarak görürken, cehalet, hararet ve atalet hâlini şeytanî hislerin yansıması olarak kabul eder.⁵⁶⁶

Şeyh Nebhân'a göre kişiye gelen vârid gönül aleminden büyükse, baygınlık, etrafında dolanma ve oynama hâsıl olur. Kalp daha güçlü ise sükûnet hâsıl olur. Bir sonraki aşamada daha büyük bir vârid almaya hazır olur. Şeyh Nebhân ihvanına, havâtırlarını muhafaza etmeleri için duyu organlarını muhafaza etmelerini tavsiye ederek şöyle demiştir: “Havâtırınızı koruyabilmeniz için bütün organlarınızı haram, mekruh, müstehcen ve çirkin şeylerden muhafaza ediniz.”⁵⁶⁷ Vârid ve hatır konusunda şeyhin görüşlerinin diğer sûfîlerin görüşlerine benzer olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun bu konudaki ifadelerinde, sâliklerin ameli noktalarına odakladığını görüyoruz.

2.4.2. Muhabbet ve İştîyak

Muhabbet hubb kötünden türemektedir. Sözlükte içtenlik sevgi ve bir şeye meyletmek anlamlarına gelmektedir.⁵⁶⁸ Tasavvuf ehline göre muhabbet, şaşkın ve tutkun bir kalbin kalıcı eğilimidir. Bazıları: “Sevgilinin bütün arkadaşlarına tercih edilmesi, itaatin kucaklanması ve muhalefetin terk edilmesi.” olarak tanımlamıştır. Bazıları da “Muhabbet, sevgiliye uymaktır.”⁵⁶⁹ demiştir.

⁵⁶⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/465.

⁵⁶⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/466.

⁵⁶⁷ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 20-21.

⁵⁶⁸ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu'cemü'l' Vasi*, 151.

⁵⁶⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 521-522.

Şeyh Nebhân, muhabbet konusunda şunları kaydetmiştir: “İyi bilinmeli ki en yüksek makamların ve yüce mevkilerin esas amacı Allah ve Resulünün muhabbetidir. Bütün makam ve mevkiler, ilahi muhabbetin bir sonucu olup bundan ötesi bir makam ve mevki yoktur. Bu nedenle şeyh, ilahi muhabbetin sonuçlarından bahsederken şunları kaydetmiştir: Muhabbetin alameti Allah’ın ve Resulünün söylediklerine tabi olmaktır. Her şey tabi olmaya bağlıdır. Sabit ve kökleşmiş muhabbet, tabi olmayı gerektirir. Tabi olmak kalbi arındırıp nefsi tezkiye eder.⁵⁷⁰ Muhabbet ve tabi olma birbirilerini besleyerek marifet makamına varıncaya kadar devam eder.⁵⁷¹

Şeyh Nebhân’a göre muhabbetinde sadık olan biri, kâinatta mahbubunun dışında her şeyi yok bilir. Mahbubuna aykırı bir şey yapmaz. Sevdiğini iddia edip de aykırı davranan var mı? Asla olamaz. Sadık bir muhibbin alametlerinden biri de kişinin fazla uyumaması, fazla konuşmaması, ışığı sevmemesi hep bir meczupluk hâli yaşamasıdır. Sadık muhibin yemesi, içmesi, uyuması ve konuşması hep zarurettendir. Konuşması kalbi etkiler. Şeyhe göre gerçek muhabbet, mahbubu kalbe yakınlaştırır ve engelleri ortadan kaldırır. Bu nedenle bir âbidin kırk yıl ibadetle elde edeceği dereceyi bir muhip bir saniyede elde eder.⁵⁷² Ona göre mûkâşefat, muhabbetin bir sonucudur. Mahbup muhibbin sadık olduğuna kanaat getirince, bütün perdeleri kaldırır, onu sırlarına muttali eder ve yüce mertebeleri ona keşfederek gizli ilimleri ona öğretir.⁵⁷³ Bu çerçevede şeyh Nebhân muhabbetin derecelerini şöyle sıralamıştır:

“Birincisi; İhsan için muhabbet, bu müminlerin muhabbetidir. Bunlar Allah’ı dünya veya ahiret ihsanı için severler. Muhabbetleri gerçek anlamda ihsana dairdir. İkincisi Havas muhabbeti; bunlara Allah’ı (c.c.) sıfatlarından dolayı severler. Bu sevgi nimetten ziyade münime(nimet veren) yönelik bir sevgi olup Allah’ın sevilmesi ve Ona boyun eğilmesi gerektiğine sevk eden bir muhabbettir. Üçüncüsü Havasların Havasına ait muhabbettir. Bu muhabbet doğrudan Allah’ın zatına taalluk eder. Bu derecede olan bir muhip, nimete, faydaya ve zarar bakmaksızın Allah’ın zatının kemalını, Celalını, azametini, noksanlardan beraatını ve kedasetini amaçlayan bir muhabbettir. Bu muhabbetin sahibi fiillerden sıfata sıfattan Zat’a terakki etmiştir. Muhabbeti hiçbir şey ile gerekçelendirilmemiştir.”

⁵⁷⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/122-192.

⁵⁷¹ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 21.

⁵⁷² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/133-137-189-195.

⁵⁷³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/182.

Rabiatü'l-‘Adeviyye’nin şu sözü Şeyh Nebhân’ın düşüncelerini teyit etmektedir: “Seni (Allah’ım) ateşten korktuğum veya cennete rağbet ettiğim için değil, bilakis sen buna ehil olduğun için sevdim.”⁵⁷⁴

Şevk kelimesi sözlükte nefsin bir şeye özlem duyup bağlanması anlamına gelmektedir.⁵⁷⁵ Tasavvuf ıstılahında şevk, gönüllerin sevgiliye kavuşma arzusudur. Bu hâl, gaz lambasındaki fitile misal olup muhabbetin bir tezahürü olarak muhabbet derecesine göre şekillenir.⁵⁷⁶ Şeyh Nabhân, şevk ve iştîyak konusunda şevkin iştîyaktan daha üst seviyede olduğunu, mahbubun rüyetiyle (görülmesiyle) iştîyak zail olurken, şevk hâlinin mahbubun rüyetine rağmen zail olmayarak devam ettiğini savunmaktadır.⁵⁷⁷

2.4.3. Lev‘a

Lev‘a sözlükte sevgi, üzüntü ve tasa gibi durumlardan ötürü insanın duyduğu derin acıdır.⁵⁷⁸ Şeyh Nebhân, seyr-i sülûk esnasında lev‘anın (ilahi aşk ıstırabı) üstün bir merteye olduğunu, buna ancak âli bir himmete sahip olanların kavuşabildiğini belirterek şunları kaydetmiştir: “Bu merteye ilahi bir lütuf olup inayet ve himmet sahibi insanlara verilir. Bu kalbin ruhu ve hayatıdır. Kalbinde bu duyguyu taşıyan sûfî, ne dünyayı ne ahireti ne de eş ve çocuklarını düşünür.”⁵⁷⁹

Şeyh Nebhân’a yakın bir müridinin anlattığına göre şeyh bu hâl ile manevî futûhatlara erişmiştir. Bu nedenle bu hâli özellikle önemsemiştir. Bu bağlamda şeyh devamlı muhabbeti övmüş, teşvik etmiş ve bu yolda yürümenin sonuçlarından bahsetmiştir. O, şeyhi Ebu’n-Nasr’ın vesilesiyle zikre başlamış ve daha sonra Allah (c.c.) ona resulünün muhabbetini lutfetmiştir. O, zikir yolunda seyyar (yürüyen) iken muhabbet sunucunda tayyar (uçan) olmuştur. Şeyh Nebhân bu bağlamda “Seyr-ü sülûkümüz şevk ve iştîyakla olmuştur.” demiştir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/181.

⁵⁷⁵ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu‘cemü’l’ Vasi*, 500.

⁵⁷⁶ Kuşeyrî, *er-Risâletü’l’ Kuşeyrî*, 532; Tehânevî, *Keşşâafü ıstılahâtü’l’ funun ve’l’ Ulûm*, 1/1047.

⁵⁷⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/192.

⁵⁷⁸ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu‘cemü’l’ Vasi*, 846.

⁵⁷⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/189.

⁵⁸⁰ Hassûn, *Alâu’r-Rahman*, 42; Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/172.

2.4.4. Keşf ve Mükâşefe

Keşf sözlükte bir örtüyü kaldırmak veya bir işi ortaya çıkarmak anlamına gelmektedir.⁵⁸¹ Ehl-i sülûka göre keşf ve mükâşefe manevi engellerin kaldırılması ve herkesin görmediği bir takım şeylerin müşahade edilmesidir.⁵⁸² Mânevi perdenin açılmasıyla doğru bilgiye ve gaybe âit konulara vâkıf olma anlamında kullanılan keşf, kalbe gelen bilgi anlamındaki ilham ile birlikte "keşf ve ilham" şeklinde kullanıldığı gibi, keşfin en ileri boyutu olan müşahade ile beraber "keşf ve müşâhede" şeklinde de kullanılmaktadır. Zaman zaman keşfi ifâde için ilham teriminin de kullanıldığı ve bununla hem keşfin hem de o sırada meydana gelen bilginin birlikte kastedildiği anlaşılmaktadır. Keşf ve mükâşefe tek başına zikredildiğinde ise, bunun genellikle müşâhede ve ilhâmı da içeren bir terim olarak kullanıldığı görülmektedir.⁵⁸³

Şeyh Nebhân, bir şeyin hakikatını anlamak olan “keşf” ile birinin ne yaptığını bilmek olan mükâşefeyi birbirinden ayırarak şunları kaydetmiştir: “Mükâşefe, nefsin terbiyesi ve mücâhede ile olurken, evliyalara hatta Müslümanlara mahsus bir durum değildir. Keşf ise, ancak Hakk’a yürüyen tâliplerde hâsıl olan bir hâl’dır.”⁵⁸⁴ Şeyh Nebhân’a göre, mükâşefenin salih kullarda hâsıl olabileceği gibi, kâfirlerde de hâsıl olabilmektedir. Ancak keşf, ilahi bir anlama durumu olup sadece Allah yolunda olanlara mahsus olduğunu belirtmiştir. Onun düşüncesinde mükâşefe mistik yaşantıya sahip her insanda olabilecek bir hâl olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸⁵

Şeyh Nebhân iki kavramı birbirinden ayırarak, mükâşefenin riyazet ve eğitim sonucu elde edilebildiğini ve bunun için Müslüman olmanın şart olmadığını söylemektedir. Ancak bu hâlin zuhur ettiği kişi eğer şerîata göre hareket ediyorsa bu makbul bir mükâşefe olarak kabul edilebilir. Fakat gayr-ı müslim birinden bu meydana geliyorsa bu bağlayıcı değildir ve istidrâc olarak değerlendirilir. Keşfin ise sadece mümin kullardan zuhur edebildiği ve ilahi bir lütuf olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

⁵⁸¹ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu‘cemü’l’ Vasiit*, 788-789.

⁵⁸² Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtı’l funun ve’l Ulûm*, 2/1366.

⁵⁸³ Reşat Öngören, *"Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri"*, *acarindex* (Erişim:11 Ağustos 2022).

⁵⁸⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/120.

⁵⁸⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/123-124.

2.4.6. Ârif

Ârif ve mârifet kelimeleri Arapça'da a-r-f عَرَف kökünden türemiştir. Sözlükte bir şeyin bilgisine sahip olmak anlamına gelmektedir.⁵⁸⁶ Tasavvuf ıstılahında marifet ile ilim aynı anlama gelmektedir. Ârif kişi âlim kişi demektir. Bazıları da marifeti, Allah'ı (c.c.) isim ve sıfatlarıyla bilen ve O'na hakkıyla muamele eden kişi anlamında olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁷ Bir kısım âlim ise marifeti, Allah'ın şuhuduna götüren bir hâl olarak tanımlamıştır.⁵⁸⁸ Marifet genel anlamıyla Hakk tarafından sûfilere verilen bilgiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Allah marifeti sülûkunu tamamlayan kimselere verebilir. Bu bilgi her zaman marifet terimiyle ifade edilmemektedir. Marifet için kullanılan kavramların arasında en çok kullanılanları fetih, mükâşefe, müşâhede, yakîn ve firâsettir.⁵⁸⁹

Şeyh Nebhân marifeti Allah'ı isim ve sıfatlarıyla bilmek ve kemal mertebesine ermekle açıklayarak şunları kaydetmiştir:

“Velâyet ve marifet nefsin mutmain halinde ortaya çıkar. Kişi, Allah'ın isim ve sıfatlarını bilerek kemal derecesine yükselir. Her veli ârif değildir. Çünkü kişi nefsin mutmain olduğu derecede ârif olmaya başlar daha sonra kemal dercesine doğru yol almaya başlar.”⁵⁹⁰

O, ârif insanın aklına dair şöyle demektedir: Ârif'in aklı gökleri kuşatır; kalbi ise daha ötesini.⁵⁹¹ Şeyh Nebhân bir kasideyi dinlediği bir sırada şöyle demiştir: Ârif'in kelimini kaydediniz, fakat muhibbin söylediklerini kaydetmeyin çünkü o halina göre söyler.⁵⁹²

Ârifin ilmi ledunidir. Marifet sırlarının ortaya çıkarılmasıdır. Varlık bütünüyle sırlardan ibarettir.⁵⁹³ Âriflerin dercelerine dair şeyh Nebhân, âriflerin en üst mertbesinde muhakkik âriflerin bulunduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁴ Ârifler olaylara hakikat ve şeriat gözüyle aynı anda bakar.⁵⁹⁵ Bu ifadeler, onun ârif ve marifete dair

⁵⁸⁶ Fîrûzâbâdî, *el-Kamusü'l muhit*, 835.

⁵⁸⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 510.

⁵⁸⁸ Kâşânî, *Mu'cemu ıstılahat es-Sûfiyye*, 124.

⁵⁸⁹ Yakup Pekdoğru, "Bir Bilgi Olarak Sûfilerin Marifet Anlayışı", Dergipark, (Erişim: 11 Ağustos 2022).

⁵⁹⁰ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 24.

⁵⁹¹ Halebî *er-Reyyan min sireti es-Seyyiden-Nebhân*, 54.

⁵⁹² Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 25.

⁵⁹³ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/97.

⁵⁹⁴ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 24.

⁵⁹⁵ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 4.

söylediklerinden bir kısmıdır. Buna göre o, ârifin zirve ve kemalde veli olduğunu marifetinin hep yenilendiğini dile getirmiş ve ârif ile muhibbin söylediklerinin birbirlerinden farklı olduğunu ifade etmiştir.

2.5. Bazı Tasavvufi Meseleler Hakkındaki Görüşleri

2.5.1. Tasavvuf ve Tarikatlar

Şeyh Nebhân'ın, tasavvufu diğer İslâmî ilimlerden üstün gördüğü ve dinin doruğu ve zirvesi olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. O, tasavvufun ihsan mertebesini temsil ettiğine inanmaktadır ve bu hususta şöyle söylediği aktarılır: “Din üç şey üzerine odaklanmıştır; İman, İslam ve ihsandır. Sûfiler bunları tatbik etmekten başka bir şey yapmış değiller. Zira onlar ihsan metresinde bulunup ihsan âleminde yaşayan Allah'ın seçkin kullarıdır. Onlar kalp gözüyle Allah'ı, Resulü, Melekleri ve Ahireti müşahade eden kişilerdir.”⁵⁹⁶ Şeyh Nebhân, tasavvufun ahlakî yönüne özellikle vurgu yaptığı görülmektedir. Nitekim bu konunun sözde sûfiler ile gerçek sûfiler arasında bir ayrım yaptığını söyleyebiliriz. O bu hususta şunları söylemektedir: “Sûfî, her bakımdan Hz. Muhammed'in (a.s.) vârisidir. O, Resûlullah'ın (a.s.) ahlakıyla ahlaklanmış olandır ve ihsan mertebesindedir. Ne şerîata muhalif ne de hilaf-ı evla bir şey yapmaz. Bazıları bilgisizce bazı tembel mutasavvıfları sûfî zannedip sûfileri eleştirmeye kalkışıyorlar.”⁵⁹⁷

Şeyh Nebhân'a göre, bir sûfî tembel olamaz, nefsi için intikam alamaz ve sigara içmez. Sûfî, dünyada zahiddir, tembel değildir ve Peygamberin varisidir. O, Allah'tan başka ne dünyayı ne de ahireti sever. Sûfî gerçekten ahlak sahibidir. O, kalbi temiz ve nefsi arındırılmış kemal ehlidir.⁵⁹⁸ Şeyh Nebhân, Allah'ın dünyayı yarattığından beri, gerçek sûfilerin dünyada çok az olduğundan bahsedip bu konuda şöyle demiştir: “İnsanlar tasavvufu bilmiyorlar, çünkü Allah dünyayı yarattığından beri sûfî sayısı az olmuştur.”⁵⁹⁹ Bu düşüncesinden yola çıkarak ona göre tasavvufun havasa özgü bir ilim olduğunu kaydedebiliriz. Ayrıca aktarılan hususlar, onun tasavvufu büyük bir makam ve yüce bir mertebe olarak kabul ettiğini göstermektedir. Şeyh Nebhân'ın, nazarında tasavvuf, dinin zirvesini ve en üst makamını temsil etmektedir. Şeyhin sözlerinden ve tasavvuf ahlakı ve özellikleri hakkındaki söylediklerinden tasavvufun

⁵⁹⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/446.

⁵⁹⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/446.

⁵⁹⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/447-48.

⁵⁹⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/332.

ahlaki boyutunun büyük bir öneme haiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu boyut onun tasavvuf anlayışında önemli bir parametredir. Çünkü üstte nakledilen söylemlerinden onun ahlaki arınmaya ve nefsi tezkiyeye büyük önem attığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda şeyhin, sūfinin zahid olarak kabul edildiğinin yanı sıra onun tembel olamayacağını ve gerçek sūfi ile sözde mutasavvıfın farklı olduğuna dair sözlerinden, kavramların tashihi konusunda da dikkatli davrandığı anlaşılmaktadır.

Şeyh Nebhân'a göre tasavvuf ilminden maksat, Kelâbâzî'nin de tanımladığı gibi amelin neticesi olan deruni/manevi hallerin koşullarını açıklamaktır⁶⁰⁰. Yani bu ilim salt akılla, araştırmayla ve çalışmak ile elde edilen bir ilim değildir. Bilakis takvâ, salih ameller ve kalbin arınması sonucu elde edilen bir takım müşahede ve mükâşefeden ibarettir.⁶⁰¹ O, bu ilmin kalbi ve ledûnî olduğunu söylemiştir. Ona göre ilimler üç sınıfa ayrılmaktadır.

a. Dil bilimsel ilimler: Bunlar ahkâm ilmi, tefsir ilmi ve araştırma ilimleridir. Ona göre bu ilimler mümin veya gayr-i mümin olan herkese açıktır.⁶⁰²

b. Kalbi ilimler: Bu ilimler takvâ ölçüsünde elde edilir ve müminlere mahsus ilimlerdir. Kur'an'ı Kerimde; *"Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir"*⁶⁰³ buyrulmaktadır. Ona göre takvâ ehli olanlar ilimlerini kitap sayfalarından değil, işledikleri hayırlı amel ve Muhammed'e (a.s.) tabi olmaktan dolayı kalplerinden alırlar.⁶⁰⁴ Takvâ ilminin sahibi okuma yazma bilmeyen ümmî olabilir. Okuma yazma bilmeyen birçok evliya vardır ki takvâ ile bütün ilimlere ulaşabilmişlerdir.⁶⁰⁵

c. Ledûnnî ilimler: Bu takvâ ilminden daha üstündür. Şeyh Nebhân'a göre bu ilimler, ancak Peygamberlere ve hakikat ehli ariflere verilir. Bu ilimler Peygamberlere ve hakkıyla onlara tabi olanlara mahsustur. Bu ilme sahip olanlara öyle bilgiler verilir ki kitaplara sığmaz ve dillerle telaffuz edilemez. Söz konusu bilgiye sahip olabilmenin iki şartı vardır: Birincisi, kişinin hiçbir şeyin nefesine ait olduğunu iddia etmemesi ve her şeyin Allah'tan geldiğini bilmesidir. İkincisi: Merhametli olması yani rahmet sıfatına sahip olmasıdır.

⁶⁰⁰ Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't Tasavvuf*, 97.

⁶⁰¹ Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't Tasavvuf*, 99.

⁶⁰² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/77.

⁶⁰³ el-Bakara, 2/282.

⁶⁰⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/77-78.

⁶⁰⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 2/41.

Kur'an'ı Kerimde: “*Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.*”⁶⁰⁶

Şeyh Nebhân'ın ilimleri akılla ve araştırmayla kitaplardan elde edilen bilgilere indirgemediği görülmektedir. Ona göre bunun ötesinde kalbi ve ledunnî ilimler de bulunmaktadır. Bu ise ancak takvâ ve amel ile mümkün olabilmektedir. Bu ilimler Allah'ın arındırdığı kalplerin aynasına işlenmektedir, ağıyardan (Allah dışından varlıklara dayanma) ve kederden kurtulan, rahmet ve ubudiyetle dolan gönüllere nakşedilmektedir.

Tarîkat kavramına baktığımızda ise, sözlükte yürünen geniş yol ve tasavvuf ekolünün takip ettiği metot ve yaşam biçimi anlamına gelmektedir.⁶⁰⁷ Tasavvuf ıstılahında ise kişinin kendini arındırmak ve kalbini temizlemek için izlediği ahlâkî yaşam biçimidir. Bunun yanı sıra “Tarîkat” bir şeyhin ahlâkî rehberliğinde ahlâk eğitime tabi tutulan bir grup insanın izlediği ahlâk ve sosyal kurallara verilen isimdir.⁶⁰⁸ Tasavvufî tarîkatlar miladi XII. yüzyıldan sonra yani tasavvufun klasik eserlerinin yazıldığı ve bir ilim dalı olma sürecini tamamladığı döneminde ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁹

Kendisi de bir tarîkat mensupu olan Şeyh Nebhân, Nakşibendi Tarîkatında tasavvuf eğitimini almış ve terbiyesinde yetiştiği şeyhinin gösterdiği edep ve adablarına sımsıkı riayet etmiştir.⁶¹⁰ Aynı şekilde Şâzelî tarîkatına mensup bir mürşid-i kâminden de icazet almıştır. Ancak o daha sonra belli bir tarîkata mensup olmaktan ziyade kendini şöyle tarif etmiştir: “Ben hiçbir zaman kendimi belli bir tarîkat şeyhi olarak addetmedim, bilakis kendimi tasavvuf ilminin bir hizmetkârı olarak görüyorum”.⁶¹¹

Şeyh Nebhân'ın, şeyhi Ebu'n-Nasr, defalarca ona tarîkat hatmesini yapmasını ve müridlerle ilgilenmesini istemesine rağmen o mazeret bildirerek kendini buna ehil görmediğini ve tarîkat şeyhi olma yükünü kaldıramayacağını ifade etmiştir.⁶¹² Yine Halep'te kendisine halifelik teklif eden ve yapması için ısrarcı olan Şeyh el-

⁶⁰⁶ el-Kehf, 18/65.

⁶⁰⁷ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu 'cemü'l' Vasit*, 556.

⁶⁰⁸ H. Kamil Yılmaz, *el-Melâmihi'l amme fi't tavvufi'l İslâmî*, çev, İyad Erbakan(b.y.: Dârü'l Ensâr, 2021),216.

⁶⁰⁹ H. Kamil Yılmaz, *el-Melâmihi'l amme fi't tavvufi'l İslâmî*,216.

⁶¹⁰ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 360.

⁶¹¹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*,1/162.

⁶¹² Hassûn, *Alâu'r-Rahman*,60.

Haşimi'ye de mazeret beyan etmiş ve belli bir tarîkatın şeyhi olarak hizmet yapamayacağını dile getirmiştir.⁶¹³

Şeyh Nebhân, kendi tarîkatını üç esasa dayanan Muhammedi bir yol olarak tanımlıyarak şöyle sıralamıştır: Birincisi: İslam'ın usul ve fûrularına dair inanç, ahkâm ve ahlaki esaslara bağlı kalmak ve buna bağlı kalanların kardeşimiz olup bizden biri olarak kabul etmektir. İkincisi: Peygamber'in (a.s.) bütün sözlerinde, fiillerinde ve ahlâkında O'na tabi olmaktır. Üçüncüsü: Kulağını gözünü ve dilini şerîatın yasakladığı şeylerden korumaktır.⁶¹⁴ Şeyh Nebhân'ın, bu bakış açısı onu tarîkatın alışılmış birçok adet ve alışkanlıklarını terk etmesine sevk etmiştir. Onun tasavvuf usulünde bey'at etmeye, şeyhe sadakate söz vermeye, halife olmaya ve vekil olmaya yer yoktu. Şeyh Nebhân: “Ben kimseyi halife veya vekil tayin etmedim.”⁶¹⁵ sözünü farklı ortamlarda dile getirmiştir.

Bununla birlikte Şeyh Nebhân, tarîkatları eleştirmemiştir. Ancak bu tarîkatlarda meydana gelen aşırılıkları, sapmaları, yersiz iddiaları ve şerîata muhalif uygulamaları eleştirmiştir.⁶¹⁶ Tarîkat şeyhlerinin terbiyesinde yetişmesine rağmen belli bir tarîkata intisap etmemesi konusunda açık bir fikir beyan etmiş değildir. Ancak müridlerine göre onun bu yönelişinin temel sebebi, son asırlarda tarîkat mensuplarının birçoğunda görülen olumsuz hal ve hareketlerin meydana gelmesidir.⁶¹⁷

Bazı tasavvuf mensuplarına karşı birtakım çekinceleri olmasına rağmen, yine de kendilerine kötü davranılmasını tasvip etmemiş ve şöyle demiştir:

“Bütün Tarîkatları seviyorum ve hepsini de Allah'ın rızasına vesile olarak görüyorum. Benim Tarîkatım/meşrebim ise tamamen Muhammedi Tarîkatıdır. Benim Tarîkatımda Muhammed'e (a.s.) ittiba vardır. İnsanların ezalarına katlanmak, onlara tahammül etmek ve kimseye beddua etmemek vardır. Tarîkatımız -tıpkı sahabelerin Hz. Muhammed'e ittiba ettiği gibi- ittiba yoludur.”⁶¹⁸

Şeyh Nebhân'ın, şahsî içtihamı, onun belli bir tarîkatın dışında bir tasavvuf meşrebine yönelmesine sebep olmuştur. Ancak tarîkatları hiçbir zaman eleştirmemiş,

⁶¹³ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*; 15.

⁶¹⁴ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 404.

⁶¹⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/148.

⁶¹⁶ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 362.

⁶¹⁷ Bkz. Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*; 15; Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 363-364

⁶¹⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/138.

hatta eleştirenleri ayıplamıştır. Bu durumdan onun meşrebine ve şahsi bakış açısına taassup derecesinde bağlı olmadığını, kendi görüşü çerçevesinde kalarak başkalarını da hoş gördüğünü ve onlara karşı saygılı olduğunu anlamaktayız.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki o, kendisini tarikat şeyhi olarak addetmemiş ancak kendisine Muhammed'in (a.s.) mirasçısı sıfatını uygun görerek şu ifadeyi kullanmıştır: "Ben belli bir Tarikat şeyhi değilim, Muhammed (a.s.)'in mirasçısıyım." Tarikat şeyhinin mertebesi, Muhammed (a.s.)'in mirasçılığında bir noktadır. Tamamı değildir. Oysa Muhammed (a.s.)'e mirasçı olmak, İslam'ı inanç, amel, cihad, davet ve yaşam biçimi olarak bir bütünü ifade etmektir denilebilir.⁶¹⁹

2.5.2. Şerîat-Hakikat Ayrımı

Şerîat kelimesi Arapça ş-r-‘a kelimesinden türemiş, lügatte, doğru yol, mezhep ve dinde takip edilen yol anlamına gelmektedir. Allah'ın kullarına vazettiği akaid ve ahkâma dair hükümlere de "şerîat" denir.⁶²⁰ Hakikat ise yakinen sabit olan şey anlamındadır.⁶²¹ Hakikat, "gerçek ve var olan şey, doğru inanç, riyadan arınmış amel ve tam olarak maksada uygun olan söz, ebedî olması nedeniyle asıl gerçek hayat kabul edilmesi gereken ahiret, bir dilde asıl olarak hangi anlam için konulmuşsa o anlamı ifade etmek için kullanılan lafız" şeklinde tanımlanmaktadır.⁶²² Tasavvufa gelince şerîat, kulluğa bağlı kalmanın emridir. Hakikat ise, Rububiyetin müşahede edilmesidir. Şerîat, yaratılmışların mükellef kılınması, hakikat ise, Hakk'ın tasarrufatından haberdar olmasıdır. Allah'a kulluk etmek şerîattır, Onu müşahede etmek de hakikattir. Şerîat, emredileni yapmak, hakikat ise kaza ve kaderi ile açık ve gizliyi müşahede etmektir.⁶²³

Şeyh Nebhân'ın müridlerden biri şeyhin huzurunda bir kitabı okurken, "Şerîat zahir ilmi hakikat ise batın ilmidir." deyince, şeyh "hayır" diyerek şöyle düzeltmiştir: Batın ilmi tarikat ilmidir, hakikat ilmi ise zahir ve batın ilminin sonucudur. Şerîat ve Tarikat karı koca gibidir, ikisinden hakikat doğar."⁶²⁴

Şeyh Nebhân'a göre şerîata bağlı kalmak ve tarikatta seyr-i sülûk yapmaktan hakikat doğar. Bununla beraber himmet sahibi olmak da gerekmektedir. Bu durumda

⁶¹⁹ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/162.

⁶²⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 109; İbrahim Mustafa vd, *el-Mu'cemü'l Vasiit*, 479.

⁶²¹ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu'cemü'l Vasiit*, 188.

⁶²² Hakan Ellek, "*Şeriat-Tarikat-Hakikat-Marifet Dörtlüsünde Şeriatın Yeri ve Önemi*", 1. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu, ed. İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Adem Çatak (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları. 2013).

⁶²³ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l Kuşeyrî*, 168.

⁶²⁴ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/358.

şerîata temessük etmeyen, Tarîkatla ahlaklanmayan ve himmete sahip olmayanın hakîkata ermesi mümkün değildir.⁶²⁵

Şerîata bağlı kalmanın ve tarîkatla ahlaklanmanın meyvesi ve sonucu hakîkattır. Öte yandan o, meclislerinde şerîat konusuna ağırlık verir ve hakîkat konusuna dalmaktan sakındırarak şöyle derdi: "Eğer hakîkat konusuna dalan birini görürseniz ona iltifat etmeyin."⁶²⁶ Bu konudaki kitapların okunmasını yasaklamıştır. Ona göre İbn Arabî, büyük bir şeyhtir. Ancak *Futûhât-ı Mekkiye ve Fusûsü'l hikem* adlı kitaplarında hakîkat konusuna değindiği için bunların da okunmamasını tavsiye etmiştir. İbn Arabî, bu kitaplarda ancak yaşayanın anlayabileceği hallerden bahsetmektedir. Bu bağlamda kendisinin dahi: "Başkalarının bizim kitaplarımızı okumaları haramdır." dediği aktarılmaktadır.⁶²⁷ Şeyh Nebhân, bu yaklaşımın âriflerin yaklaşımı olduğunu vurgulayarak "Ârif, Allah'a götüren şerîattan başkasına rıza göstermez, onun dili şerîatın dilidir. Hakkı bilir şerîat hilafına konuşmaz."⁶²⁸ demiştir. Şeyh Nebhân'ın hakîkat hakkındaki görüşünü diğer mutasavvıfların görüşleri ile karşılaştırsak, onun görüşü ile aynı şeyi söyleyen birçok tasavvuf imamının olduğunu görmekteyiz. Söz gelimi Kelâbâzî şunları kaydetmektedir: "Kalplerin müşahedesi ve sırların mûkaşefatı ifadelerle anlatılmaz, bilakis bu makalar ancak tecrübe edilerek ve yaşanarak bilinir."⁶²⁹

Şeyh Nebhân'ın, bu yaklaşımı, aynı zamanda Ebu Hamid el-Gazzali'nin *İhya-i Ulûmi'd-dîn* adlı kitabının mukaddimesinde benimsediği yaklaşıma benzerlik arz etmektedir. Gazzâlî şunları kaydetmiştir:

"Ahirete yönelik olan ilim, muamele ilmi ve mûkâşefe ilmi olarak ikiye ayrılır. Malumatların bilgisine vesile olan ilim, mûkâşefat ilmidir. Mûkâşefetle beraber amele götüren ilme de muamelat ilmi denir. Bu kitaptan kastedilen, yalnızca muamelat ilmidir. Çünkü mûkâşefetin yüce maksat olsada ancak onun kitaplara yazılmasına ruhsat verilmemiş değildir. Peygamberler insanlarla sadece irşad etme ve yol gösterme ilmi ile konuşmuşlardır. İnsanların mûkâşefat ilmini idrak etmekten aciz oldukları için Peygamberler, bu ilme dair ancak bir takım işaretlerde bulunmuşlardır."⁶³⁰

⁶²⁵ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 4-20.

⁶²⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/510

⁶²⁷ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/164; Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 13.

⁶²⁸ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/460.

⁶²⁹ Kelâbâzî, *et-Taarruf li mezhebi ehli't Tasavvuf*, 100.

⁶³⁰ Gazzâlî, *İhyaUlûm ed-Dîn*, 1/10.

2.5.3. Şatahat

Şatahat sözlükte uzaklaşmak, sözü uzatmak veya hareket manasına gelmektedir.⁶³¹ Tasavvufta kişinin manevi vecd/aşk sonucu alışılmışın dışında sarfettiği ve *ehl-i hal* (manevi ermişlik) erbabının dışında kimsenin anlamadığı aykırı sözlerdir. Arif'in (ermiş) hak olan bu sözleri ilahi izin olmadan vecd/aşk halindeyken dile getirdiği için tahkik ehli (muhakkik âlimler) tarafından eleştirilmiştir.⁶³²

Şatahat olgusunun Rabiâtü'l-adeviyyeye (ö. 180/717) atfedilen bazı sözler üzerine ortaya çıktığı hicri üçüncü asırda da özellikle Bağdat ve çevresinde zirveye ulaşmıştığı düşünülmektedir.⁶³³ Cüneydi Bağdadi de bu durumu şu şekilde dile getirdiği kaydedilmektedir: "Ehl-i bağdata şatahat ve konuşma sanatı verildi."⁶³⁴

Şatahat konusunda önde gelenler arasında: Ebu Yezid el-Bastami (ö. 261/875) ile Ebu Mansur el-Hallac (ö. 309/922) bulunmaktadır.⁶³⁵ Bu zevâta isnâd edilen "Ben Hakkım", "Bu Cübbede Allah'tan başkası yoktur" "Şanım ne kadar yücedir" sözleri önemli şatahat örneklerindendir.⁶³⁶

Sûfiler bu tür söz ve halleri şerîata uygun manalara hamlederek te'vil etmişlerdir. Serrâc'ın Lûma' isimli eserinde bu konuya yer vermesinin önemli olduğu söylenebilir.⁶³⁷

Şeyh Nebhân, seleflerin inançlarına uygun yorumu kabul görmeyen aşırı sözlerden rahatsızlık duyup müntesiplerine bu aşırılıklara dikkat etmelerini ve uzak durmalarını tavsiye ederek bu sözleri söylemekle meşhur olanların kitaplarını okumamalarını tembihlemiştir.⁶³⁸ Bu çerçevede bu kabilden söz ve fiilleri olan sûfileri zayıf olmakla itham ederek büyük ve güçlü sûfinin iskâmetten uzak bu tür şetahât/aşırılıkların arkasına sığınmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁶³⁹ Hallac olayıyla ilgili yorumda bulunan şeyh, şunları kaydetmiştir:

"Hallac'ın hiç kimsenin hakkına geçmiş değil, ancak o, öyle bir şey yaptı ki onu başıyla ödedi. Kendine sahip olması gerekirdi. İnsanların içinde o sözleri söylemek

⁶³¹ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu 'cemü'l' Vasit*, 469; es-Serrâc, *el-Lûma'*, 453.

⁶³² Cürcânî, 'Mucemu't Te 'rifât, 109.

⁶³³ Abdurrahman el-Bedevisi, *Şatahat es-Sûfiyya*, (Kuveyt: Vekletül Matbuat, ty.), 25.

⁶³⁴ Muhammed b. Ahmed el-zehabi, *Siyeru Alemil Nubelâ'*, (Beyrut: Müessesetürrisale, Onbirinci Baskı, 1996), 14/69.

⁶³⁵ Bedevi, *Şatahat es-Sûfiyye*, 25-28.

⁶³⁶ Bedavi, *Şatahat es-Sufiyya*, 30.

⁶³⁷ Bkz. Serrâc et-Tûsî, *el-Lûma'*, 453.

⁶³⁸ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 13.

⁶³⁹ Nebhân, *eş-Şeyh Muhammed Nebhân*, 362.

şatahattır (aşırılık). Bu sözü arif değil ancak mühip/aşık söyler. Sâlik (sûfi) seyr-ü sülûk esnasında fenaya ulaşınca kâinatta vacibü'l vücuttan başka bir varlığı göremez. Fakat insan şeriatın zahirine muhalif bir amel yaparsa cezası verilir. "Hallac hal (ilahi aşk) ehlidir. Onun hali ona galip geldi."⁶⁴⁰

Şeyh Nebhân'ın, yukarıdaki açıklamalarından hareketle, onun bu konudaki görüşünün şatahatları reddettiği, onları bir zayıflık olarak gördüğü ve buna ancak zayıf olanların tevessül etiğini ifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Şeyhin bu konudaki görüşünü birçok sûfi de dile getirmiştir. Söz gelimi Serrâc (ö. 378/988) *el-Lüma'* adlı eserinde ehl-i kemalin şatahatlarının çok az olduğunu ve daha çok yolun başında olanların bu hataya düştüklerini ifade etmiştir.⁶⁴¹ Şeyh Nebhân'ın Hallac'ın söylediklerinin hal ve vecd durumunda söylemiş olduğunu ifade etmesine rağmen, ona şeri mesuliyet yüklediği görülmektedir. Yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı gibi, onun hukuki sorumluluk ve ifadesinden kaynaklanan müeyyide ile mesul olduğunu beyan ederek şöyle demiştir: "Allah ehli zahirde yürür, çünkü varlık zahir adına vardır. Allah kalplerdeki sırlara vekildir."⁶⁴²

2.5.4. Râbitaya Bakışı

Râbita sözlükte iki şey arasındaki alaka, bağ anlamındadır.⁶⁴³ Tasavvufta ise, Allah'ın yolunu göstermede rehber olan mürşid-i kâmil ile bir bağ kurulması ameliyesidir⁶⁴⁴ ve mühim bir terbiye metodudur.⁶⁴⁵ Râbita, Nakşibendi tarikatının önemli usullerinden biridir. Bununla beraber, Halvetiyye, Kadiriyye, Çiştîyye Rifaiyye, Şazeliyye ve Şaraniyye gibi çok sayıda tarîkatta râbitanın bulunduğu ifade edilmektedir.⁶⁴⁶ Hatta Kitap ve Sünnetin temessükünden sonra vuslatın en büyük vesilelerinden olduğu söylenmiştir. Öyle ki bazıları seyr-ü sülûk'ta Allah'a varmanın mukaddimesi olarak fena fi'ş-şeyh'e vesile olmasından dolayı râbitayı, vuslatın en kısa yolu olarak görmüşlerdir.⁶⁴⁷ Mürid ve şeyhi biri doğuda bir de batı olsa bile ancak râbita ile irtibat kurabilirler.⁶⁴⁸ Râbitanın yapılış tarzı hakkında farklı söylemler olsa da

⁶⁴⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/452-163.

⁶⁴¹ Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, 458.

⁶⁴² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/231.

⁶⁴³ İbrahim Mustafa vd, *el-Mu'cemü'l' Vasit*, 323.

⁶⁴⁴ Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtî'l funun ve'l Ulûm*, 1/838.

⁶⁴⁵ Dilaver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, Semerkand Yayınları, İstanbul (2008), 78

⁶⁴⁶ Akif Dursun, "Râbitanın Tarihi Gelişimi, Tanımı ve Fıkhi Hükümü", *Sûfiyye Dergisi* (Haziran 2022), 90

⁶⁴⁷ Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's es-Seniyye, fi Adabi eTarîketi'n Nakşebendiyye*, (İstanbul: Metbatü'l hakika, 2016), 80; Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadikatü'n Nediyye fi Tarîketi'n-Nakşebendiyye*, (İstanbul: Mektebetü'l Hakiaka, 2016), 73.

⁶⁴⁸ Hânî, *el-Behcetü's es-seniyye, fi Adabi Tarîketi'n Nakşebendiyye*, 73.

genel olarak şöyle tarif edilmiştir: Müridin şeyhini suretini tahayyül ederek onun ruhaniyetinden istimdad istemesi ve bu vesileyle küçük ve kötü şeylerden kendini uzaklaştırmasıdır. Mürşid-i kâminden maksat, Cenab-ı Hakk'ta tamamen yok olduktan sonra beka mertebesine ulaşan zattır.⁶⁴⁹

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bazı tasavvuf ehl-i nazarında râbita, sadece seyr-ü sülûk'a yeni başlayanlar içindir. Hânî *el-Behcet's seniyye*'de şöyle demiştir:

“Biliniz ki, mürid, Cenâb-ı Hakk'tan aracısız olarak feyiz almaya gücü yetmezse, râbitaya ihtiyacı vardır. Eğer buna gücü yetiyorsa, râbitayı bırakması gerekir, çünkü o zamanki tenzil-i rütbe ve hicap derecesini şühûd(Allah'ı müşahde etme) makamına tercih etmeyi kabul eder ki bu da Cenab-ı Hakk'tan yüz çevirmek olur.”⁶⁵⁰

Şeyh Nebhân, râbitayı zikir ve vird esnasında olmayıp müridin şeyhini tasavvur ederek onun kelamını zihninde bulundurması olarak tanımlamıştır. Bunun zikir esnasında yapılmasına karşı çıkararak, zikir esnasında rabita yapılmasını zikrin ihlali olduğu gibi şirke de benzetmektedir.⁶⁵¹ Şeyh Nebhân, râbitanın karanlık ve kötü hatıratları defedilmesine vesile olduğunu ifade ederek şöyle demiştir:

“Vesvese ve kuruntulara aklına geldiğinde şeyhini düşün. Müridin gücü kaynağına (şeyh) bağlıdır. Âlemin musibeti gafletindendir. Ancak gaflet halinde insan muhalefete düşer. Eğer sen sadık isen beni hatırla (râbita) bütün kötü vesveserden rahat olursun.”⁶⁵²

Şeyh Nebhân, zikir esnasında olmamak kaydıyla râbitayı olumlu bulduğu anlaşılmaktadır. Ona göre rabita müridlerin terbiyelerinde önemli bir yere sahiptir. O, rabitanın müridlerin terbiyelerinde ve ilerlemelerinde önemli bir rolü olduğunu düşünmektedir. Zikir esnasında rabita yapılmasına karşı çıkması ise sedd-i zerâî bağlamında değerlendirilebilir. Şeyh Nebhân'ın, temelde şerîatı esas alan bir yaklaşıma sahip olmasının onu bu düşünceye sevk ettiği kaydedilebilir.

⁶⁴⁹ Hânî, *el-Behcetü's es-seniyye, fi Adabi Tarîketi'n Nakşebendiyye*, 72-74-80.

⁶⁵⁰ Hânî, *el-Behcetü's es-seniyye, fi Adabi Tarîketi'n Nakşebendiyye*, 74.

⁶⁵¹ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 20-22.

⁶⁵² Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/231.

2.5.5. Vahdet-i Vücûd Hakkındaki Görüşleri

Vücûd kelimesi sözlükte varlık ve kâinat anlamına gelmekte olup bunun zıttı ise yokluktur.⁶⁵³ Vahdet ise bir ve tek manasına gelmektedir.⁶⁵⁴ Bunun yanı sıra çokluğun zıttı olan birlik anlamındadır.⁶⁵⁵ Vahdetü'l-vücûd, varlığın bir'liğini savunan bir düşünce ekolüdür. Buna göre Hakk'ın vücûdundan gayrisi vücûd olarak değerlendirilemez.

Vahdet-i Vücûd kavramı, tasavvufun pratik döneminde değil felsefi döneminde ortaya çıkan bir terimdir. Bu terimi İbn Arabi kullanmamışsa da düşünce onun tarafından sistematize edilmiştir.⁶⁵⁶ İbnü'l-Farid (ö. 632 / 1234), es-Sadr el-Konevî (ö. 673 / 1274), Mevlana Celaleddin Rumi (672 / 1273) ve Yunus Emre (721 / 1321)'nin eserlerinde bu düşünce kendisini göstermektedir.⁶⁵⁷

Bazıları vahdet-i vücûdu İbn Arabi'ye atfetmiş olsa da bu düşüncenin kökenlerinin ilk sûfilere kadar uzandığı ve onların sözlerinde bu fikri içeren bazı referansların bulunduğu söylenebilir.⁶⁵⁸ Bununla beraber bu düşünce birçok sûfi tarafından eleştirilmiştir. Söz gelimi Ahmed Faruk Sirhendi vahdet-i vücûdu eleştirdikten sonra bunun yerine vahdet-i şühûd fikrini savunmuştur.⁶⁵⁹ Vahdet-i vücûd konusunda kafa karışıklığının sebebi olarak iyi anlaşılmamış olması gösterilebilir. Nitekim bazıları hulul, bazıları panteizmle vahdet-i vücûdu birbirine karıştırmıştır.

Şeyh Nebhân'ın halka yönelik bir tebliğ içerisinde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda felsefi yönü olan idraki zor hususlar hakkında pek konuşmak istemediği anlaşılmaktadır. O, bu gibi meslelerden uzak durur ve ihvanını da uzak durmaya davet ederek şöyle derdi: Vahdet-i vücûd konusunda diliyle konuşanlarla arkadaşlık etmeyiniz.⁶⁶⁰ Bir defasında Cüneyd el-Bağdâdî'nin: "Ben hâkim olsaydım Allah'tan başka varlık yoktur" diyenin boynunu vururdum"⁶⁶¹ ifadesine dair, bu şeriat ahkâmının korunması için doğru bir söz olduğunu söyleyerek, avam (halk) vâcibü'l-vücûd ile mevcud arasında ayırım yapamazlar demiştir. Bir özel meclisinde de şunları

⁶⁵³ Cevherî, *es-Sihâh* 1229.; Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtî'l funun ve'l Ulûm*, 2/1766.

⁶⁵⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, 1231.

⁶⁵⁵ Tehânevî, *Keşşâfû ıstılahâtî'l funun ve'l Ulûm*, 2/1773;

⁶⁵⁶ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 123

⁶⁵⁷ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 294.

⁶⁵⁸ Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, (İstanbul: Sûfi Kitap, 2012.), 106.

⁶⁵⁹ Ahmed el- Faruki el-Sirhendi, *Maktubat*, ty. 1/ 367

⁶⁶⁰ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 3/230.

⁶⁶¹ Abdülvahhab Eş-Şaranî, *el-Yevakit ve'l Cevâhir, fî beyan Akaidi'l Ekâbir*, (Beyrut: Darü İhya et-Tuarasi'l Arabi, ts.), 2/473.

kaydetmiştir: “Biz vacibü’l-vücûdun bir olduğunu söylüyoruz. Ancak mevcudun birliği değil. Herşey O’nun emriyle vucud bulur ve kudretinin bir eseridir. Bu itibarla yaratılmışlar kendi başına bir varlığa sahip değildir.”⁶⁶²

Ona göre vahdet-i vücûd, vâcibi’l vücûdun bir oluşuyla açıklanmaktadır. Hakkın dışındaki varlıklar O’nunla var olmuşlardır. Kur’an’ı Kerimde “Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor.”⁶⁶³ buyurulmuştur. Ona göre Zeyd, Amr, masa ve kürsü gibi yaratılmış varlıklar olup bunların Zât-ı İlâhî ile bir görmek mümkün değildir.⁶⁶⁴ Bu manada, “Bir hoca efendi gelerek bana vahdet-i vücûdu açıkla dedi. Ben gülerek dedim ki seninle biz iki kişi olduk, yanında durduğumuz ağaçla birlikte üç olduk. Bu durumda vahdet-i vücûd nasıl olur?”⁶⁶⁵ diye Şeyh Nebhân’a sorulduğunda cevap olarak şunları kaydetmiştir:

"Cenâb-ı Hak, bin üç yüz kırk dokuz hicrî yılında bana bazı yaratılmışları gösterdi, onların Allah'tan gayrı varlıklar olmadıkları gibi Onunla birleşen varlıklar da değillerdi. Bilakis O varlıkların, Allah ile ilişkileri, kişi ve gölge ilişkisi gibi olduğunu gördüm.”⁶⁶⁶

Şeyhin yukarıdaki görüşlerinden, onun bu meseleye girmeme kanaatinde olduğu, panteist bir yaklaşımı reddettiği, bununla birlikte bazı özel meclislerinde vahdet-i vücûd hakkında çeşitli söylemlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁶² Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 26.

⁶⁶³ Fatır, 35/41.

⁶⁶⁴ Nesîmî, *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân*, 27.

⁶⁶⁵ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/359.

⁶⁶⁶ Âlûsî, *es-Seyyid en-Nebhân*, 1/109-110.

SONUÇ

Şeyh Nebhân, sadece dini alanda değil, ilmi, sosyal, eğitim ve hatta siyasi alanlarda yoğun çabaları olan sûfî bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun sadece ülkesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Türkiye dâhil bazı komşu ülkelere de hizmetlerini yaymaya çalıştığı görülmektedir. Özellikle İslami İlimler Kalkınma Merkezi adlı okulu vasıtasıyla önemli ilmi ve sosyal çalışmalar gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

Şeyh Nebhân'ın, şerî ilimlere uygun bir tasavvuf düşüncesine sahip olduğu görülmektedir. O, mümkün mertebe zühd ve tasavvuf dönemi şahsiyetlerini kendisine örnek almaya gayret etmiştir. Şeyh Nebhân'ın ihtilaflı meselelerde tasavvuf literatüründen ziyade fıkıh ve kelâm eserlerini merkeze aldığı tespit edilmektedir.

Şeyh Nebhân bilimsel gelişmeleri takip eden bir şahsiyet olduğu kaydedilebilir. Onun ilmi geniş anlamıyla düşünerek İslâmî-Kevnî ayrımı yapmaması önemlidir. Bilimin geleceğiyle ilgili çeşitli öngörülerde bulunduğu özellikle Hz. Peygamber'in sesinin işitileceğine olan inancının ilgi çekicidir.

Şeyh Nebhân'ın tasavvufta şatahat olarak bilinen bazı aşırı söylemlere karşı durduğu anlaşılmaktadır. O, şatahat ehlini ta'n etmemişse de dinin zahirini zedeleyecek hususlara karşı müridlerini uyarmıştır. Onun şer'î hükümlere bağlı kalınmasına odaklandığı kaydedilmelidir.

Şeyh Nebhân, belli bir tarîkata bağlı olmadan bir tasavvuf meşrebi oluşturulabileceğine inanmıştır. Onun tasavvuf anlayışında kuru tevekkül ve tembelliğe yer bulunmamaktadır. Ona göre gerçek sûfî, çalışır, kazanır ve insanlara el açmaz, verebilirse onlara verir ancak hiçbir zaman onlardan bir şey talep etmez. Kendisinin de bizzat halkla ilişkilerinde aktif ve katılımcı bir role sahip olduğu, iyiliği emredip kötülükten sakındırdığı görülmektedir.

Tahalluk meselelerini ele alırken, Şeyh Nebhân tövbeyi pişmanlıkla açıklamıştır. Günahkârları dinler ve onlara kucak açıp, kapısını kapatmazdı. Bununla onların tövbelerine vesile olmayı umduğu söylenebilir. O, ibadeti ruhun gıdası olarak görüp, bir kulun derecesi ve makamı ne kadar yücelsede asla ibadetin düşmeyeceğini vurgulardı. Mürid için inzivayı, güçlenene kadar hastaya verilen bir diyet gibi görürdü. Ona göre mürid kendi nefesine hakimiyetini sağlarsa inziva ondan düşmektedir. Nitekim esas olan şey toplumun içinde olmaktır ve inziva arizi bir durumdur.

Şeyh Nebhân'a göre zikir, Allah'a yönelmenin temel bir rüknüdür, ancak o Peygamber (s.a.s.)'in sünnetinde geçenler dışında özel bir zikir metodu ortaya koymaktan kaçınmıştır. Ona göre, sabırla fakirlik, şükürle zenginlikten daha afdaldır. Şeyh Nebhân'a göre sebeplerden vazgeçmek seyr-i sülûk esnasında bir mertebe olsa da tevekkül makamını elde eden sûfi sebeplere yeniden geri dönmelidir. Ona göre en yüksek makam, rıza değil, kulluk (ubûdiyet) makamıdır.

Şeyh Nabhân'ın, mürşid-i kâmilî Allah'a giden yolda önemli bir esas olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu konuda tasavvuf erbabının genel söylemlerini takip ederek müridin şeyhe itaat edilmesinin, ona boyun eğilmesinin, onun sevilmesinin ve ona karşı edepli olunmasının gerekli olduğunu benimsemiştir. Ona göre mürşidle yoldaşlık, yükselmeye ve makamlar kat etmeye bir vesiledir. Mücâhede ve nefis tezkiyesi Allah'a vuslatın şartıdır. O, semâ` vb. tasavvuf adetlerini reddetmese de kendi meclislerinde bunlara yer vermekten kaçınmıştır.

Şeyh Nebhân, tasavvufta ahlak ve tezkiye yönüne olan yoğun ilgisinden dolayı genel olarak felsefi tasavvufdan ve tartışmalı kavramlardan uzak durmuştur. Bu bağlamda vahdet-i vücud meselesine girmekten kaçınmış, dostlarına bu meseleye karışanlara eşlik etmemelerini tembih etmiştir. Bununla beraber özel sohbetlerinde, varlığın bir'liği ile varlıkların birliği arasında ayırım yapardı.

Şeyh Nebhân'a göre rabîta, talipleri eğitmek için önemli ve etkili bir araçtır. Bununla birlikte zikir ve ibadet esnasında rabîta yapılmaması gerektiğini düşünmektedir.

Şer'at ve hakikat konusunda, hakîkatin şer'ata bağlı kalmaktan ve tarîkatı takip etmekten doğduğu görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır. O, hakikat arayışından ziyade şer'iate bağlılığı vurgulamıştır. Son olarak onun zengin bir fikir

dünyasına sahip olduğu, şer'î ilimleri önemsedîği ve mutedil bir tasavvuf anlayışını önerdiği söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Abbûş, Ahmed Muhammed. *ed-Dureru'l-hisân fî terâcimi eshâbi's-Seyyid en-Nebhân*. birinci basım. Beyrut: Dâru'l-kalem, 2020.
- Azzâmî, Selâme. *el-Berâhînu's-sâti'a fî reddi ba'di'l-bide'i's-şâi'a*. Mısır: Mektebetu'l-Adâb li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2014.
- Abdülhalim, Mahmud. *Kadiyyetü't Tasavvuf, el-Münkiz mine'd delal*. Kahire: Dâru'l Maarif, ts.
- Âlûsî, Hişâm Abdulkerîm. *es-Seyyid en-Nebhân*. Halep: Mektebetu Usâme b. Zeyd – Beyrut: Daru'l-Ma'rife. Üçüncü basım, 2014.
- Antâbî, Mecd - Fuad, Necva, *Halep fî Mieti Am*, b.y. Menşuratu Halep, ts.
- Bağdâdî, Muhammed b. Süleyman. *el-Hadikatü'n Nediyye fî Tarîkati'n-Nekşebendiyye*. İstanbul: Mektebetü'l Hakiaka, 2016.
- Bedevi, Abdurrahman. *Şatahatus Sûfîyya*, Kuveyt: Vekeletül Matbuat, ty.
- Bekro, Kemâluddîn. *et-Talimu's-şer'i fî Haleb münzu 'âmi 1918 ilâ 'âmi 1958*. Birinci basım, Halep, 1998.
- Beyânûnî, 'Abdulmecîd. *Ahmed 'İzzuddîn el-Beyânûnî ed-dâ'ie el-mürebîbî*. 1.basım, Şam: Dâru'l-Kalem, 2006.
- Biyâtâr, Abdurrazzak b. Hüseyin b. İbrâhîm el-Meydânî ed-Dımâşkî. *Hilyetü'l-beşer fî tarihi'l-karni's-sâlisi aşar*. Thk: Muhammed Behcet el-Baytâr, Beyrût: Dâru Sâdır, 1993.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahihü'l Buharî*. 1. Basım Dımaşk: Dârü İbn Kesir, 2002.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2005.
- Cevâd, Ahmed Fâik vd. *Mensûru'l-cumânî ehbâbi nâdireti'l-ezmân Seyyidinâ el-'Arifî billâh Muhammed b. Ahmed en-Nebhân el-Halebî*. 1. basım, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2021.

Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh*, Kahire: Dârü'l Hadis, 2009.

Ceylânî, Abdülkâdir el-Ceylânî, *Divân Abdülkâdir*. thk. Yusuf Zeydan, Beyrut: Dârü'l cil, ts.

Cîlî, Abdülkerîm el-, *en-Nâdiratu'l- Ayniyye*. thk. Yusuf Zeydan, Kahire: Dârü'l Emin, 1. Basım, 1999.

Cürcânî, Ali b. Muhammed. *Mu 'cemu't Te 'rifât*, thk. Muhammed Sadik el-Minşâvî, Kahire: Dârü'l Fadile, ts.

Çağırıcı, Mustafa. "*Tevâzu*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 9 Ağustos 2022)

Dernika, Muhammed Ahmed. *et-Tasavvufu'l-İslamî: et-Tarîkatu'n-Nakşibendiyye ve a'lâmuha*. Trablus: y.y. 1987.

Dernika, Muhammed Ahmed. *Sefahât min cihâd es-sûfiyye ve ez-Zühhâd*, 1. Basım Trablus: Crus Bers, 1994.

Dib, Kemal. *Tarih Suriye el-Muasır min el-İntidab el-Fransî ilâ Sayf 2011*, Beyrut: Darunnehar, İkinci Basım, 2012

Dursun, Akif. "*Rabitanın Tarihi Gelişimi, Tanımı ve Fıkhi Hükmü*", Sûfiyye Dergisi (Haziran 2022), 90

Horanî, Ekrem. *Müzekkerat Ekrem el-Horaniani*, (Kahire: Mektebetülmedbuli, ty.)

Ellek, Hakan. "Şerîat-Tarîkat-Hakikat-Marifet Dörtlüsünde Şerîatın Yeri ve Önemi", *1. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu*, ed. İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Adem Çatak (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları. 2013).

Elnecer, Muhammed. *Müfessir Olarak Seyyid Nebhan (Hayatı ve Metodu)*. Kilitbahir (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), sy. 20 (2022): S.94-113.

Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: İFAV, 2016).

Fîrûzâbâdî, Ebü t-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. yakub. *el-Kâmûsü'l muhit*. 8. Basım Beyrut: Müessetü'r Risâle, 2005.

- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed. *İhyâu Ulûmiddin*. 1. Basım Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed. *Cevâhirü'l Kur'an*. thk. Muhammed Reşid Kebbânî 2. Basım Beyrut: Dâru İhya'ı Ulûm, 1986.
- Gazzî, Kâmil. *el-Bâlî el-Halebî. Nehrû'z-zeheb fî târîhi Haleb*. Halep: el-Matb'atu'l-marûniyye, ts.
- Hâfız, Muhammed Mutî '-*Abâza, Nizâr. Tarihu ulemâi Dimaşk fî'l-Karni'r-rabi' aşer el-hicrî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Hâfnî, Abdülmünim. *Mu cemu mustalahti es-Sûfiyye*. 2. Basım Beyrut: Darü'l mesire, ts.
- Hânî, Kasım b. Selahüddin. *es-Seyrû ve es-Sülûk ila Meliki'l Mülûk*. thk. Said Abdülfettah, 1. Basım Kahire: Mektebetü es-Sekafe ed-Diniyye, 2002.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah. *el-Behcetü's es-Seniyye, fî Adabi eTarîketi'n Nakşebendiyye*. İstanbul: Mektebetü'l hakika, 2016.
- Hassûn, Muhammed Edîb. *Alâu'r-Rahman 'ala'l-'Arifi'n-Nebhân*. Dubai: ty.
- Havvâ, Said. *Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2009.
- Halebî, Abdullah Abdülkerim eş-Şeyhân er-Reyyân min sireti es-Seyyid en-Nebhân, 1. Basım b.y: Dârü'l Marife, 2014.
- Hilmî, Muhammed Mustafa. *el-Hayat er-Ruhiyye fî'l İslam*. b.y.:Dâru İhay el-Kütüb, el-Arabiyye, 1945.
- Horanî, Ekrem. *Müzekkerat Ekrem el-Horani*, (Kahire: Mektebetülmedbuli, Ts.)
- Hücvîrî, Ebul Hasan Ali b. Osman. *Keşfü'l mahcûb* Kahire: Tabakatü'l el-Meclisi'l Ala, 2007.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Redü'l Muhtâr ala dürrî'l muhtâr şerhu tenvirî'l ebsâr*, thk. Adil Ahmed, Riyad: Dâru alemlî'l kütüb, 2003.
- İbn Acibe, Ahmed b. Muhammed. *İkâzü'l himem fî şerhi'l hikem*. thk. Muhammed Ahmed Hasbüllah, Kahire: Darü'l Mearif, ts.
- İbn Arabî, Muhyeddin. *Istilahât es-Sûfiyye*. Kahire: Mektebetü Alemlî'l Fikir, ts.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Harûn. by: Dârü'l Fikir, 1979.

İbn Hişam, Abdülmelik b. Hişam b. Eyyub el-Hımyerî el-Meğâfirî el-, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1. Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Baskı, 1990.

İsa, Abdülkâdir. *Hakaik an et-Tasavvuf*. 16. Basım, Halep: Dârü'l irfân, 2007.

Kâşânî, Abdürrezzak. *Mu'cemu ıstılahat es-Sûfiyye*. thk. Abdülali Şahin, 1. Basım Kahire: Dârü'i menar, 1992.

Kâtibî, Muhammed Adnan. *'Ulemâu min Haleb fî'l-karni'r-râbi' 'aşer el-Hicrî*. Halep, 2008.

Kâtibî, Muhammed Adnan. *et-Ta'lîmu's-şer'î ve medârisuh fî Haleb fî'l-karni'r-râbi' 'aşer el-hicrî*. Halep: 2006.

Kelâbâzî, Ebu Bekir b. Muhammed b.İşhâk. *et-Taarruf li mezhebi ehli't Tasavvuf*. 1. Basım Beyrut: Dârü'l kütübi'l İlmiyye, 1993.

Kılıç, Mahmud Erol. *Tasavvufa Giriş*, (İstanbul: Sûfî Kitap, 2012.), 106.

Kubisî, Mahmud Muhâviş. *Tuhfetu'l-ihvân min fuyûdâti's-Şeyh Nebhân*. by. ts.

Kur'an-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Onaltıncı bs., 2011.

Kuşeyrî, Ebü'l Kâsım Abdülkerim. *er-Risâletü'l Kuşeyrî*. thk. Abdülhalim Mahmud,- Mahmud eş-Şerif, Kahire: Müessetü Dârü's Şa'b, 1989.

Mekkî, Ebu Talip Muhammed b. Atiyye. *Kutü'l külûb fî muameleti'l mahbûp ve Vasfi tariki'l mürid*. thk. Mahmud İbrahim er-Rıdvani, Kahire: Mektebetü Dârü't turâs, ts.

Mes'ûd, Muhammed Zekerıya. *Suver ve menâkib min heyâti'r-Rebbânîyyîn min a'lâmi't-terîkati'n-Naşibendiyye fî biladi's-Şam el-mubârek*. Birinci baskı, Halep: 2009.

Mes'ûd, Muhammed Zekerıyyâ. *er-Rebbânîyyûn es-selâse: Sîretu selâse mine'l-Ulemâi'r-Rebbânîyyîn*. Birinci basım, Halep: 2008.

- Muhtar, Ömer Ahmed. *Mü 'emü'l Luga el-Arabiyye, el-Muasire*. 1. Basım b.y. Alemü'l kütüb, 2008.
- Mustafa İbrahim vd. *Mecmeu'l luga el-Arabiyye, el-Mu 'cemü'l' Vasit*. 4. Basım Mısır: Mektebetu Şurûk ed-Devliyye, 2004.
- Nebhân, Muhammed Faruk. *es-Seyyid en-Nebhân; Menhec ve mevâkkif*. <http://www.dr-mfalnbhan.com/> (erişim tarihi: 04.012. 2021).
- Nebhân, Muhammed Faruk. *eş-Şeyh Muhammed b. Nebhân: Şahsiyyetuh- Fikruh – Âsâruh*. Halep: Mektebetu Dâri't-Turâs, ty.
- Nesîmî, Mahmud Nâzim. *eş-Şeyh Muhammed en-Nebhân; el-'âlimu'l-'âmil ve'l-mürşidu'l-kebîr*. by. ts.
- Öngören, Reşat. *"Bir Bilgi Kaynağı Olarak Tasavvufta Keşfin Değeri"*, acarindex (Erişim: 11 Ağustos 2022).
- Pekdoğru, Yakup. *"Bir Bilgi Olarak Sûfîlerin Marifet Anlayışı"*, Dergipark, (Erişim: 11 Ağustos 2022).
- Pierreh, Thomas. *ed-Dîn ve'd-Devle fî Suriye ulemâmu's-sünne mine'l-inkilâb ile's-sevre*. çev. Hâzim Nehâr, birinci baskı, Fransa: Muessesetu Mislou, 2020.
- Râgıp el-İsfahanî, Hüseyin b Muhammed. *Müfredat elfâzi'l Kur'an*. thk. Safvan Adnan, Davudi, 1. Bsm Dımaşk: Dârü'l kalem, 2009.
- Rufâi, Ahmed. *el-Bürhan el-Mueyyed*. İna yetu Abdülagani Nekemi. b.y: y.y. ts.
- Sa'deddîn, Adnan. *el-İhvânu'l-Müslimûn fî Suriye: Muzekkîrât ve zikriyyât, mâ kable't-te'sîs ve hettâ 'ami* 1954. Kâhire: Mektebetu Medbûlî, 2010.
- Sehreverdî, Ebu Hafs Ömer. *Avârifü'l mearif*. thk. Ahmed Abdürrahim, 1. Basım Kahire: Mektebetü's sekafe, 2006.
- Selvi, Dilaver. *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, Semerkand Yayınları, İstanbul(2008).
- Serrâc, Ebu Nasr et- Tûsî. *el-Lüma'* thk. Abdülhalim Mahmut ve Taha Abdülkâdir. Mısır: Darul Kutubil Hadise Bi Mısır 1960.
- Sibâ'î, Mahmud. 'Umer-ez-Zehrâvî, Ne'im Selîm. *Dirâse vesâikiyye min hurûci İbrahim Paşa ve hettâ hurûc'I-Etrâk el-'Usmânîyyîn*. Birinci basım, Humus: Mektebetu 'Ayni'l-Câmi'a, ts.

Sil, Batrik. *es-Sira Ala Suriye*, (Dımaşk: Daruttilas, 1986)

Sirhendi, Ahmed el- Faruki, *Maktubat*, b.y: y.y. ts.

Sura, Mişill. *Suriye Eddevlel Mütavahhişe*, çev. Emel Sara vd. Beyrut: Eşşebekel Arabiyye Lilebhas Venneşr, 2017.

Şaranî, Abdülvahhab. *el-Yevakit ve'l Cevâhir, fi beyan Akaidi'l Ekâbir*. Beyrut: Darü İhya et-Tuarasi'l Arabi, ts.

Tabbah, Muhammed Râğıb. *I'lâmü'n-nübelâ bi târihi Haleb 'i'ş-Şehbâ*. ikinci basım, Halep: Dâru'l-Kalem, 1988.

Tahmaz, Abdulhamid Mahmud. *el-'allâmetu'l-mücâhid eş-Şeyh Muhammed el-Hamid*. Dördüncü Basım, Şam: Daru'l-Kalem, 1995.

Teftazanî, Ebu El-vefa El-Guneymi. *Medhelün fi't Tesavvuf el-İslami*. Kahire: Dârü es-Sekafe, ts.

Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâafü istilahâti'l funun ve'l Ulûm*. 1. Basım Lübnan: Mektebetü Lübnan Naşirun, 1996.

Topaloğlu, Bekir. "Tövbe", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Erişim 10 Ağustos 2022).

Ude, Emin Yusuf. vd. *el-İslamu Ennaime Ettasavvufu Fi Bilâdişşam*, Dubai: Merkez el-Misbar, Birinci baskı, 2013

Umer, 'Usmân. *Nefhetun min sîreti's-Seyyid en-Nabhân*. <http://alkeltawia.com>, (Erişim Tarihi: 04.18.2022).

Üveysî, 'Abdurrahman b. Şeyh Hüseyin el-Halepî. *Nühbetun min a'lâmi Halep 'i'ş-Şehbâ min Enbiyâ ve Evliyâ ve Ulemâ*. 1. basım, Halep: Daru'r-Ridvân-Daru't-Turâs, 2003.

Yafii, Abdullah b. Es 'ed. *Miratü'l cinân ve ibretü'l Yakzan fi marifeti ma yu'teberu min havadis ez-Zaman*, 1. Basım (Beyrut: Dârül kütübî'l ilmiyye, 1997).

Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017).

Yılmaz, Hasan Kamil. *el-Melâmihi'l amme fi't tawvufi'l İslâmî*. terceme, İyad Erbakan b.y. Dârü'l Ensâr, 2021.

- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Ankara: Akçağ Yayınları,2017).
- Zehabi, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru Alemil Nubelâ'*, Beyrut: Müessesetürrisale, Onbirinci Baskı, 1996.
- Zerrûk el-Fâsî, Ebü'l Abbâs Ahmed b. Ahmed. *Kavâidu't Tasavvuf*, thk. Abdülmecid Hayalî, 2. Basım Beyrut: Dârü'l kütübi'l ilmiyye, 2005.
- Zeydan, Rağde. “ *Elcemiyât El İslâmiyye ve Dervruhe Elictimâî vessiyâsî Fi Suriye Min Bidayet El Karnılışrîn Hatte Sevret 2011*”, Kalemun Dergisi 2020, sy.13-14
- Zeyn, Mahmud. *el- 'Arif billâh es-Seyyid Nebhân kuddise sirruh; nefha min 'abîrih*. <http://alkeltawia.com/site2>, (Erişim Tarihi, 08. 01. 2022).
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A 'lâm*. 15. basım, Kahire: y.y. 2002.
- Züheyli, Vehbe, *Usuli Fıkhil İslâmî*, Dımaşk: Dâru'l Fikr, 1986

EKLER

Ek 1: Şeyh Muhammed Nebhân'ın resimleri

Ek 2: Şeyh Nebhân'ın okuduğu Hüsreviyye medresesinin resimleri

Ek 3: Kiltaviyye mescidi resimleri

Ek 4: Kiltaviyye medresesinin eski halinin ve talebelerinin resimleri.

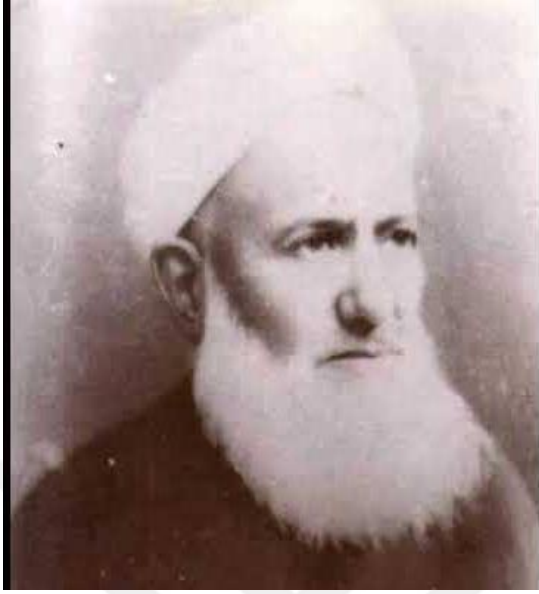
Ek 5: Kiltaviyye medresesinin şimdiki resimleri

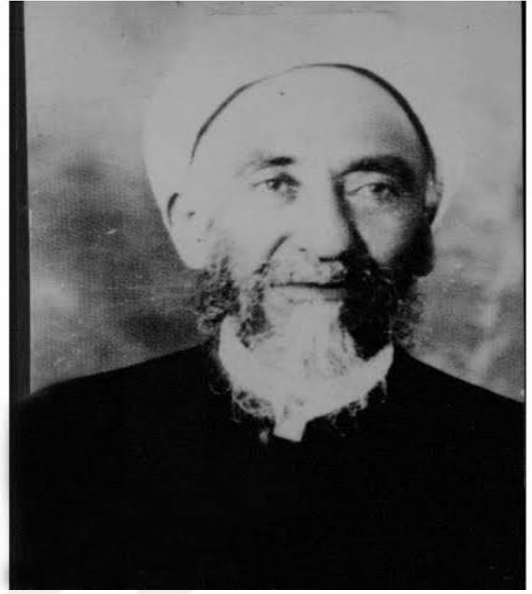
Ek 6: Montana gece kulübünün eski hali ve camiye dönüşmüş hali

Ek 7: Şeyh Nebân'ın Şeyhlerinin resimleri

(Şeyh Ebu'n-Nasr Muhammed Halef)

(Şeyh Muhammed Hâşimî et-Tilimsânî)

Ek 8: Şeyh Nebhân'ın kabrinin içten ve dıştan görüntüleri

